Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Національна академія прокуратури України
Асоціація українських правників

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

ISSN 2413-6433
Журнал видано за підтримки міжнародної громадської організації «Асоціація милосердя «Еммануїл»

№ 1-2 (12-13)
2015

ЗМІСТ

Костицький. В.В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як Суспільний договір 3
Бережанський Г.І. Легальність та легітимність як визначальні категорії державної влади 9
Береза Н.В. Аксіологічна характеристика прав людини 14
Будник Ю.А. Правове регулювання системи вищої освіти за новим законодавством 17
Вовк Ю. Легітимність та легальність уряду Української держави 1918 року 21
Гаврилова І.О. Суб'єкти адміністративної відповідальності: формування поняття та класифікація їх видів 26
Джундієт В.С. Міністерство внутрішніх справ Росії : роль та місце у підготовці селянської реформи (др. пол. XIX ст.) 31
Дубогрій Н.В. Теоретичні аспекти визначення поняття та змісту (елементного складу) правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин 35
Іванець М.Г. Питання відображення у Конституції України правової природи захисту суспільної моралі 41
Кайдаш Л.Ю. Про реалізацію положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини в Україні 45
Кампо В.М. Конституційна доктрина України як політичний інструмент забезпечення реалізації Основного Закону держави 51
Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Соціально-правовий захист працівників кримінально-виконавчої системи України 53
Кобан О. Г. Правове обмеження як феномен: загальнометодологічні підходи 57
Корнієнко-Зєнкова Н. Конституційне право знати свої обов'язки та права в контексті юридичної відповідальності 62
Костицький Віталій Соціологічний зміст правового регулювання функцій Національного Банку України 67
Лаговська Н.В. Правове регулювання єдиного соціального внеску як складової формування соціальних позабюджетних фондів 79
Мацелюх І. А. Історико-правові проблеми взаємин церкви і держави 85
Новицька Н.Б. Соціальна реклама як складова профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я 88

Мілевський О.О., Мілевський О.П. Форми протидії розслідуванню злочинів, вчинених в чорнобильській зоні відчуження 93
Remins'ka Y.Y. The rule of law idea in american jurisprudence 97
Обривкіна О.М. Проблеми та преспективи розвитку страхових соціальних фондів в Україні 103
Павлова О. Конституційні засади формування «екологічної держави» 107
Перчеклій І. Питання змісту конституційного права власності Українського народу на природні ресурси 111
Пліш М.А. Конституційні засади судово-правової реформи: забезпечення верховенства права як конституційна функція вищого адміністративного суду України 116
Сердюк Н. А. Проблеми унітаризму та особливості політико-правового статусу територіальної автономії в Україні 120
Ставнійчук М.І. Подолання дефіциту легітимності Конституції України як основа сучасного конституційного процесу 126

ПРОГРАМА НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «МІСЦЕ І РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» 129

Костицький Василь Конституція України (проект нової редакції) 136

РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НА ТЕМУ «МІСЦЕ І РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» 188

РЕЦЕНЗІЇ 190
Проблеми антикорупційної стратегії України 190

ТЕОЛОГО-СОЦІОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА: КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР

Костицький Василь Васильович

(Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України)

Анотація. *У статті у черговий раз автор розглядає проблеми кризи сучасного праворозуміння та пропонує своє бачення подолання кризових явищ у теоретико-правовій науці, формулюючи соціальні основи обґрунтування формування висунутої ним теолого-соціологічної теорії права. На думку автора, моральні імперативи сучасного суспільного розвитку вказують на те, що за нинішніх умов вже ніхто не має права монопольного володіння на єдино вірну та незаперечну істину у цій сфері, яка б слугувала універсальною "відмичкою" до всіх болючих проблем розвитку права і держави.*

Одним з реальних шляхів подолання кризи сучасного правознавства автор цих рядків вважає розвиток соціології права, дослідження права як феномену нашої цивілізації через призму "життя" абстрактної правової норми завдяки її реалізації (в усіх відомих формах) суб'єктами суспільних відносин.

Щоби відповісти на питання, чим є сьогодні право, відразу зазначимо, що, як феномен суспільного розвитку, право не може бути визначене за допомогою методологічних підходів, запропонованих якоюсь із сучасних теоретичних шкіл. Право не може розглядатися як "замкнута" система, відірвана від суспільства, його потреб та інтересів, від соціально-культурного контексту. При цьому слід враховувати очевидну неможливість створення соціумом універсальних і вічних норм-правил, тобто правил, що наділені позачасовою цінністю, і які можуть бути застосовані до нескінченно можливого числа конкретних випадків.

Однак, тут ще треба мати на увазі, що право не може не враховувати також і актуальних нині тенденцій правової глобалізації, які, встановлюючи іншу ієрархію правових норм, ніж та, в якій протікало життя попередніх поколінь, руйнують історично сформовані типи правосвідомості та розмивають межі національних правових систем, роблять відносними розбіжності між правовими сім'ями. На думку автора, саме на стику теологічного та соціологічного напрямів розвитку теорії права в сучасній українській юридичній науці знаходиться центр перспективних досліджень, зокрема і щодомайбутніх уявлень про право і державу чинна Конституція України містить елементи теологічного праворозуміння. Йдеться, звичайно ж не про побудову всього її тексту на сакральних засадах, оскільки Конституція України є конституцією світської держави.

Соціологічний зміст і соціальне значення конституції виражається через участь суспільства у її ухваленні та договірному її змісті і характері.За своїм юридичним значенням сучасна Конституція є Суспільним договором між державою та громадянським суспільством, договором, за яким держава бере на себе зобов'язання обслуговувати суспільство та визнає і гарантує права людини. Договірне походження конституції передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності.

Ключові слова: *теолого-соціологічна теорія права, конституція як суспільний договір, теологічна складова Конституції України, .*

Аннотация. *В статье автор в очередной раз рассматривает проблемы кризиса современного правопонитмания в теоретико-правовой науке и формулирует при этом социальные основы обоснованной им теолого-социологической теории права.*

Ключевые слова: *ценность права, теолого-социологическая теория права, конституція как общественный договор, теологическая составная Конституции Украины.*

Summary. *The article once more deals with the problems of the modern understanding of law crisis. The author proposes his vision of withstanding critical tendencies in the theory of law by forming social basis for reasoning his suggested theological-sociological theory of law. In his opinion, moral imperatives of the modern society development indicate that in current circumstances nobody has a monopoly on one and only correct and undeniable truth in this sphere to serve a unique key to all painful issues of the law and state development.*

One of the real ways of overcoming the crisis of contemporary legal doctrine is thought to be the development of the sociology of law and research of law as a phenomenon of our civilization in the scope of "life" of the abstract legal norm via its realization (in all known forms) by subjects of public relations.

In order to answer the question: "What is law today?", it is needed to state that law (as a complex phenomenon of social development) cannot be defined with the methodological approaches of any existing theoretical approaches. Law must not be viewed at as a closed system existing separately from the society and its needs and interests, social background. Moreover, one also needs to take into account the impossibility of creating universal and eternal norms-rules in the society with timeless value to be applied to infinite number of specific situations.

Nevertheless, it is also important to note that law takes into consideration actual tendencies of legal globalization which ruin historically formed types of legal consciousness and erode the boundaries between national legal systems by creating a completely different from the ones in previous generations hierarchy of legal norms, which makes differences between legal families relative. As the author states, the center of prospective research lies on the verge between theological and sociological vectors of the development of theory of law in contemporary Ukrainian legal science, especially concerning future vision of law and state. The Constitution of Ukraine contains elements of

theological understanding of law. However, it definitely does not mean the structure of the text on the sacred basis, as Ukrainian Constitution is a Constitution of the secular state.

Sociological content and social meaning of the Constitution is expressed by the participation of the society in its adoption and contractual sense. Modern Constitution is a social agreement between in the civil society and the state, an agreement by which the state is obliged to serve the society and guarantee human rights. Contractual origin of the Constitution supposes that it is a result of the civil peace and social understanding, social solidarity.

Key words: *sociology of law, sociology of law as an academic discipline, "Sociology of Law" course syllabus.*

Сучасний цивілізаційний розвиток супроводжується формуванням глобального громадянського суспільства та значними трансформаціями державно-правової організації суспільного життя. Тут вбачаємо спроби організації оптимальної влади, забезпечення гарантованості прав і свобод людини та громадянина, збереження стабільності й сталого розвитку задля нинішнього і майбутніх поколінь.

Саме задля вирішення цих проблем та гарантії незворотності незалежного розвитку Української держави була ухвалена Конституція України 1996 року, яка стала не тільки політико-правовим актом, а й документом, що містить модель української незалежної демократичної держави зразка XXI століття[1; 2; 3].

З ухваленням Конституції України у 1996 р. у нас було задекларовано створення правової держави: стаття 1 Конституції України визначає нашу державу як правову. В основі критеріїв віднесення держави до такої, що може бути названа правовою, – пріоритет прав людини у системі права, гарантованість і реальність реалізації цих прав та свобод, наявність у країні громадянського суспільства, реалізація принципу диспозитивності (який слід розглядати не тільки як принцип цивільно-процесуального права, а як універсальний принцип права у цілому) у праві та правозастосовчій практиці («можна все, що не заборонено законом», на відміну і на противагу пануючому в умовах будь-якої тоталітарної держави «можна все, що дозволено законом»), а реалізація у правовій системі принципу верховенства права полягає у визнанні примату природніх прав людини та відповідності закону моральному імперативу, дарованому людям Всевишнім у якості первісних правових приписів.

Насправді, ці проблеми в умовах переосмислення теоретичних та методологічних засад права та формування нової філософії права і соціології права у сучасних умовах є надзвичайно привабливими для суспільно-політичних дискусій, політико-правових проектів та передвиборчих програм.

Невід'ємною ознакою правової держави окрім верховенства права є реалізація принципу розподілу влади. Відзначимо, що зміст цього принципу полягає у забезпеченні розподілу влади з тим, щоб не допустити зосередження влади в руках однієї особи або групи (клану, класу) людей. Історія наукових пошуків вирішення цієї проблеми сягає дещо далі традиційно цитованих у нас джерел Ш. Монтеск'є або, у кращому випадку, Дж. Локка.

Першим правилом і метою поділу влади є досягнення її справедливості та стабільності. Ще древньогрецький історик Полібій (200–120 рр. до н. е.) писав: влада у древньому Римі поділена таким чином, щоб жодна з ланок влади не переважувала іншу[4]. Такий підхід виключає можливість узурпації влади якоюсь із гілок, взаємне втручання їх у виконання повноважень.

У контексті поставленої тут мети зосередимося на принципі розподілу влад як одному із основоположних, засадничих принципів права та сучасного праворозуміння.

Запропоновані у свій час видатними вченими теоретико-методологічні основи організації влади уже виявляються неспроможними пояснити основи обслуговування потреб сучасного суспільства. Геніальне обґрунтування у працях Дж. Локка та Ш. Монтеск'є поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, обумовлене завданнями лібералізації суспільного життя та обмеження влади монархів в умовах процвітання ліберально-буржуазної економіки, стають традицією, яка характеризує практику минулого.

Ці напрацювання були частково враховані у роботі як Конституційної комісії, так і Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України по доопрацюванню офіційного проекту Конституції України. Нагадаємо, що цей проект розроблявся в особливих політичних умовах. Серед обставин, які обумовили специфіку конституційного процесу 1996 р. назвемо зокрема: загострення внутрішньої політичної боротьби, протистояння Президента

та парламенту; присутність так званого «російського фактора», підігрітого ходом російських президентських виборів, можливою поразкою Президента Росії Б. Єльцина на виборах 1996 року та поширенням у ЗМІ повідомлень про таємні домовленості українських і російських комуністів про об'єднання зусиль для відновлення Радянського Союзу у випадку перемоги на президентських виборах лідера Комуністичної партії Росії Г. Зюганова.

За безпосередньої участі автора був розроблений текст чинної Конституції України (у рамках роботи Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України по доопрацюванню проекту Конституції України у 1996 р.). Водночас був розроблений і альтернативний варіант проектуКонституції України, опублікований у газеті «Вечірній Київ» за січень 1995 р. Його підготовку, зокрема, здійснили такі відомі вчені та державні діячі України, як А. Заєць, В. Журавський, В. Костицький, М. Костицький, А. Мацюк, В. Шишкін[5], а також підготовлений автором і опублікований у 2006 році проект Конституції України[6]. При цьому в основу моделювання державної влади на засадах її поділу лягли напрацювання автора за останні роки, які були апробовані та обговорені на різних наукових конференціях.

Зараз перед нами вкотре постає питання про соціальне призначення конституції. Творячи конституції, соціум або його інституції чи окремі особи ставлять перед собою визначні та важливі цілі.

Сьогодні зі спливом майже двадцяти років автору цих рядків доводиться визнавати, що тоді була допущена методологічна помилка, яка і зараз є причиною політичних протистоянь та збоїв у роботі державного апарату. Йдеться про те, що в основу моделювання державної влади у проекті Конституції України було закладено принцип, сформульований Ш. Монтеск'є та Дж. Локком 280 років тому, щодо поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, принцип, який зараз не охоплює всіх функціональних гілок державної влади.

Науково-теоретичні напрацювання з проблематики поділу влади стали певним підґрунтям для конституційного втілення їх. Конституціоналізація згаданого принципу підносить його до числа найважливіших підвалин (засад) організації державної влади в Україні.

Сьогодні є підстави говорити, що ідея розбудови правової держави, заснованої на принципі розподілу влади, стала невід'ємною складовою національної ідеї в Україні, шляхом реалізації її європейських устремлінь, курсу на «вростання» в європейську та світову спільноту, критерієм віднесення України до числа цивілізованих держав, складовою менталітету та світогляду сучасного українця.

Та й нині аналіз Конституції України дуже яскраво виявляє певні суперечності її окремих положень, наївність та романтизм авторів проектів Конституції України. Серед таких проектів були, зокрема, проекти, розроблені Християнсько-демократичною партією України (за участю позапартійних вчених), Конгресом українських націоналістів та ін. [7; 8; 9].

Цю думку підтверджує й аналіз перебігу політичних подій в Україні після 1996 р., тобто після ухвалення Конституції нашої країни, який можна подати у вигляді кількох тез:

– підтвердження зауваження Венеційської комісії щодо двох проблем, які обумовлені ухваленням Конституції України, висловлені на засіданні комісії, на якому автор представляв Раду Європи, щодо незбалансованості визначеного в ній механізму влади та надмірних зобов'язань держави, яка сьогодні неспроможна забезпечити реалізацію прав громадян, передусім соціально-економічних, що стало протягом останніх років причиною перманентних кризових явищ в українському суспільстві;

– непослідовна та фрагментарна конституційна реформа 2004 р. не усунула, незбалансованості державної влади та протистояння «гілок» влади і владних інститутів, що стало причиною політичної дестабілізації, зокрема й одним із суттєвих факторів посилення в українських умовах негативних проявів та наслідків світової фінансово-економічної кризи з 2007 р.;

– недосконаліть конституційного регулювання механізму державної влади абсолютною більшістю політиків, а за ними й усім суспільством вважаєтьсячи не основною перешкодою у процесі державного будівництва, що стоїть на заваді зростанню добробуту народу, поступального розвитку України у цілому. Така ситуація породила

безконтрольність влади з боку народу та сприяла наростанню елементів диктатури, проти якої Український народ виступив Революцією гідності;

– правові реформи в Україні (парламентська, адміністративна, судова, муніципальна та й, зрештою, конституційна реформа) ставили за мету впорядкування механізму влади та взаємовідносин інститутів влади, а їх необхідність обґрунтовувалася недоліками законодавства в цілому або лише Конституції України[10; 11; 12];

– проблеми взаємовідносин інститутів влади були обумовлені як суб'єктивними особистісними факторами політичних лідерів, особливостями формування політичних партій в України та специфікою їхньої боротьби за електорат, так і теоретико-методологічними прорахунками архітекторів Української держави, використанням вчень, зокрема, теорії поділу влади або застарілого зразка, або без урахування сучасних обставин світового розвитку.

Для правової держави характерним також є сприяння формуванню громадянського суспільства, над яким держава не вивищується, а співпрацює на партнерських засадах. При цьому Конституцію Верховна Рада України ухвалила від імені Українського народу – громадян всіх національностей.

Зрозуміло, що віднесення Конституції до числа законів, навіть з додатком «Основний», принижує значення цього акту в розвитку суспільства та його місце у правовій системі. За своїм юридичним значенням сучасна конституція є Суспільним договором між державою та громадянським суспільством, договором, за яким держава бере на себе зобов'язання обслуговувати суспільство та визнає і гарантує права людини.

Серед сучасних зарубіжних учених панівною на сьогодні є думка про те, що конституція є вираженням спільної волі народу, який формує чи модернізує свою державність для досягнення спільних цілей[13]. Не заглиблюючись в історію питання, зауважимо, що свого часу Дж. Локк розглядав конституцію як суспільний договір про правила співіснування народу та про публічну владу. У цьому контексті нагадаємо також висловлення знаного американського мислителя Т. Пейна: «конституція не є документом уряду, а документ людей, що входять до уряду. А уряд без конституції – це влада без права на неї» [14].

Договірне походження конституції передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності. З цього приводу свого часу відомий французький вчений Л. Дюгі висловлював думку, що конституція має бути втіленням ідеї солідарності, яка є універсальним законом розвитку суспільства, і будь-який закон набуває обов'язкової сили не завдяки волі правителів, а завдяки відповідності праву соціальної солідарності[13]. Наприкінці XX ст. цю думку повторив по суті німецький мислитель Ю. Габермас, зауваживши, що конституція виражає формальний консенсус у суспільстві[15].

Характерно, що ухваленням конституції її договірний характер не вичерпується. Адже після прийняття конституції починається її життя і, відповідно, життя громадян за цією конституцією. Громадянам, суб'єктам права – як фізичним, так і юридичним особам – необхідно виявляти здатність знаходити консенсус між правами власними і правами інших суб'єктів права у постконстиутційних умовах, сприяючи соціальній інтеграції суспільства.

Зазначене, звичайно ж, не спростовує можливостей конфліктності в соціумі та й не зобов'язує до цього. Йдеться про те, що сам соціум має бути налаштований на прийнятні форми конфліктності, що не загрожують його збереженню, порушенню солідарності в суспільстві, не призводять до нехтування основами конституційного ладу тощо. Він має обмежувати владні наміри та зазіхання, його суб'єкти мають жертвувати своїми егоїстичними інтересами на користь загальносуспільного блага[13].

Конституція формує правову систему, визначає її місце у правовій сім'ї. Водночас, як Суспільний Договір, конституція одночасно має виступати вищим моральним законом суспільства, моральним імперативом добра.

Таке можливо, якщо в основу конституції мають бути покладені моральні імперативи, сформульовані у священному письмі цивілізаційних релігій: християнські – у Біблії, іудейські – у Торі, мусульманські – у Корані. Водночас сучасна конституція – це не постійне наближення до

ідеї права, а, швидше, постійне утвердження цієї ідеї, як права реально сущого, «тут і тепер», утвердження реального права в усьому розмаїтті його конкретизованих версій[16].

Також мусимо зазначити, що реальне конституційне творення, відбувалося дуже і дуже складно, у період критичного загострення політичної боротьби, яка розколювала і суспільство, і державу. Про реальну солідарність за умов 1992–1996 рр. годі було говорити.

За тих умов украй важливо було б домогтися композиційної єдності та сприйнятливості суспільством конституційного тексту, максимально повно вирішити всі реально чи потенційно конфліктні питання, спірні та такі, що підлягають юридичному врегулюванню, ситуації. Позиціонування ж авторів-розробників конституційного тексту та їхні полярні політичні уподобання слід відкласти до завершення підготовки проекту.

Сьогодні наявність конституції у державі розглядається як обов'язкова умова державності. Звичайно, в окремих державах немає писаної конституції або її заміняють кілька законів, як, наприклад, в Австрії, Великобританії або Швеції. Водночас поява нових національних держав на мапі світу або ж революційні перетворення у сучасних державах супроводжуються появою конституцій. Часто конституція є способом досягнення або зміцнення влади. Тому говорити про конституцію як про Суспільний договір треба у кожному випадку окремо. Адже договір може бути укладений і внаслідок обману. Народ у таких випадках може бути використаний як засіб вирішення цього завдання. Тут можемо пригадати класичний приклад ухвалення конституції у франкістській Іспанії на «всенародному» референдумі.

Також конституцію творять та ухвалюють з метою реалізації установчої влади народу, як це було в Україні у 1996 р., коли прийняття Конституції юридично закріпило відновлення Української держави, визначило незворотність процесів унезалежнення та утвердження державного суверенітету України.

Конституція може творитися з метою утвердження політико-партійних або кланових інтересів, але найвищим її досягненням є втілення в цьому документі ідеалів громадянської злагоди та торжества справедливості й добра, тобто втілення найвищих цінностей Суспільного Договору.

Конституція може відігравати роль політичної ширми для реалізації тих чи інших завдань і цілей, як це було з Конституцією СРСР 1936 р., що проголошувала демократичні права і свободи, але не стала перешкодою розгортанню широкомасштабних сталінських репресій 1930–1950-х рр., декларувала право народу на самовизначення та виходу союзної республіки зі складу СРСР без процедури вирішення такого питання, що унеможливлювало в силу політичного терору навіть його порушення.

Конституція може творитися як об'єктивний результат розвитку права з метою систематизації та кодифікації законодавства. Тоді процесу започаткування підготовки проекту конституції передує велика робота інститутів громадянського суспільства, вчених. На підставі доктринальних правових досліджень готуються обґрунтування необхідності конституційних змін, які здатні відігравати велику роль у взаємоузгодженні та подоланні суперечностей у праві.

Тут доречно згадати про роль науки у конституційному творенні. Ця роль може бути догматичною, коли наука обмежується коментаторськими функціями та пошуками тлумачень догм конституції, виправданням можливих колізій та суперечностей часто на догоду державній владі.

Соціальна роль науки у систематизації та кодифікації законодавства, зокрема і шляхом визначення її основних напрямів через ухвалення конституції, може полягати у тому, щоб привнести у конституційний процес прагнення соціуму у цілому та кожної людини, зокрема обґрунтувати їх науково та зробити доступними для формалізації у правові норми.

Але найважливіше завдання науки – теоретико-методологічне. Конституція відіграє велику правотворчу роль, саме правотворчу, а не законотворчу, окреслюючи шляхи розвитку правової системи загалом, стає основою вирішення питань сучасного праворозуміння.

Однією із найбільш важливих складових конституції як Суспільного Договору, поруч із закріпленням прав і свобод людини та визначенням гарантій їх реалізації, має бути закріплення оптимальної моделі організаціїта здійсненнядержавної влади. Думки про те, що

сьогодні влада уже не може бути поділена на «гілки», дещо передчасні. Адже поділ влади є гарантією не тільки реалізації прав і свобод людини і народу. Поділ влади є гарантією її стабільності та забезпечення участі народу у здійсненні влади. Саме тому в конституції мають бути закріплені вихідні принципи організації державної влади, системно пов'язані з принципом поділу влади. Зокрема, це: відносна автономія гілок влади, невтручання однієї гілки влади в діяльність іншої, неможливість перебрання одним органом функцій та повноважень іншого органу державної влади, принцип рівноваги та балансів (стримувань і противаг) між гілками влади, принцип реалізації повноважень органами влади в рамках здійснення народовладдя, принцип повновладдя народу як єдиного джерела влади тощо.

Одночасно маємо відзначити, що процес творчого осмислення місця і ролі конституції у житті громадянського суспільства неперервний. Сьогодні на порядок денний стають питання гарантування реального місцевого самоврядування та реалізації ідеї децентралізації влади. Тут доречно звернути увагу на необхідність врахування принципу розподілу влади при моделюванні територіальної організації влади в Україні. Дуже важливим залишається питання збалансування гілок державної влади, уникнення ситуації, коли у державі фактично є кілька центрів влади і прийняття державних рішень, порушується принцип розподілу влади шляхом прямого втручання одних державних органів у справи інших, які відносяться при цьому до іншої гілки влади. Подолання такого явища також передбачає пошуки нових каналів доступу громадян до здійснення влади, обмеження можливості участі політичних партій у формуванні атестаційних, контрольно-наглядових органів державної влади за рахунок включення у цей процес всеукраїнських громадських організацій.

При проектуванні змін до Конституції України також доцільно врахувати ідею незалежності органів державної фінансової влади від центрів прийняття політичних рішень з тим, щоб не допускати залежності прагматичної та соціально відповідальної фінансової політики від політичної кон'юнктури.

Отже, підготовці та ухваленню змін до Конституції України як Суспільного договору передує велика правотворча робота суспільства, відповідні теоретико-методологічні досягнення науки, готовність громадянського суспільства, його інститутів та еліти до укладення такого договору.

Список використаних джерел

1. Хабриева Т.Я. Теория современной констиутции / Т.Я. Хабриева, В.Е. Чиркин. – М.: НОРМА, 2005. – 320 с.
2. Шаповал В. Сутнісні характеристики констуції як основного закону держави // Право України. – 2009. – № 10. – С. 4–12
3. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила конституції // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175–195. .
4. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / отв. ред. проф. М.Н Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т.1. Теория государства. – С. 378.
5. Конституція України (проект). – К.: УФІМБ, 1995. – 56 с.
6. Конституція України (Основний Закон України) (проект) / упоряд. Костицький В.В. – К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2006. – 150 с.
7. Корнєєв А. Окремі питання викладання історії Конституції України // Право України. – 2008. – № 6. – С. 23–28
8. Приходько Х. Конституційний процес як самостійний вид юридичного процесу // Право України. – 2008. – № 6. – С. 29–34
9. Шаповал В. Історія конституційного упорядкування сучасної української держави / В. Шаповал, А. Корнєєв // Право України. – 2011. – № 4. – С. 275–290; № 5. – С. 313–330; № 6. – С. 249–261.
10. Опришко В.Ф. Конституція – фундаментальна основа подальшого розвитку демократії і правової системи України // Право України. – 1996. – № 9. – С. 3–12
11. Опришко В.Ф. Державно-правова реформа: основи Загальної концепції // Державно-правова реформа. Матеріали науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – С. 3–13;
12. Опришко В.Ф. Державно-правова реформа в Україні: основні напрями // Право України. – 1998. – № 1. – С. 3–11; Матеріали методологічного семінару «Конституційно-правові проблеми українського державотворення», 17 грудня 2002 р., м. Київ.
13. Ковальчук В. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі / В. Ковальчук // Право України. – 2010. – № 7. – С. 59.
14. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн; пер. з анг. – Л., 2000. – С. 176.

15. Габермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Габермас.– М.: KAMI, Academia, 1995. – С. 216.
16. Крусс В. Конституційне праворозуміння / В. Крусс // Право України. – 2010. – № 4. – С. 172.

ЛЕГАЛЬНІСТЬ ТА ЛЕГІТИМНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Бережанський Г.І.

(магістр кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Анотація. *В статті дається визначення та аналіз таким поняттям як «легітимності» та «легальності», їх історична трансформація. Також досліджується сучасне співвідношення даних понять, аналізуються позиції науковців стосовно їхнього співвідношення. Наводяться основні ознаки даних понять, на підставі чого надається авторське визначення таких правових категорій як «легітимність державної влади», «легітимація державної влади», «легальність державної влади».*

Аннотация. *В статье дается определение и анализ таким категориям как «легитимности» и «легальности», их историческая трансформация. Также изучается современное соотношение данных понятий, анализируются позиции ученых относительно их соотношения. Выделяются определяющие характеристики данных понятий, на основании чего предоставляется авторское определение таких правовых категорий как «легитимность государственной власти», «легитимация государственной власти», «легальность государственной власти».*

Summary. *The article reviews the origins of modern legal categories of "legitimacy" and "legality" of historical transformation. The modern value of these determinations, analyzed the positions regarding their relationship. There are the defining characteristics of these concepts on the basis of which provided the author's definition of legal categories such as "legitimacy of state power ", "legitimation of state power", "legality of state power".*

Ключові слова: *законність, справедливість, легальність, легітимність, легітимація.*

Актуальність теми зумовлена переосмисленням та відповідно і перебудовою державної влади. Боротьба з узурпацією влади, корупційними діяннями гостро стоять перед нашою державою. Визначальну роль в реформуванні державної влади відіграє громадянське суспільство, інтереси якого потрібно враховувати. Співпраця суспільства та державної влади є визначальним елементом побудови демократичної, правової держави. Головною умовою такої співпраці є не тільки законність державної влади як принцип її діяльності, а також довіра суспільства до такої державної влади – її легітимність.

В статті ставиться мета дослідити етимологію понять легальність та легітимність державної влади в сучасній державі, проаналізувати погляди науковців, в тому числі сучасних, з даної проблематики. Надати власне бачення вирішення даних проблем, запропонувати доктринальні визначення ряду понять.

Вивченням даної проблематики займалися такі вчені правники як В.А. Ачкасов, В.С. Бігун, Є. Ерліх, В.В. Костицький, І.В. Музика, В.П. Самохвалов, В.В. Самохвалов, Ф. Жені, Г. Канторович, Г. Гурвич, Е. Фуко, та ін.

Слід сказати, що вивчення таких правових категорій як «справедливість», «визнання влади», «законність» відбулося ще на початкових етапах становлення правничої думки. Застосовувати до витоків такого осмислення сучасні аналоги, або точніше сказати категорії, які відповідають сьогоденному категоріальному апарату «легітимність», «легальність» неможливо. Неможливо в силу того, що філософи сходу не використовували такі категорії для оцінки державної влади. В той же час, значна увага філософів приділялася питанням пошуку держави, яка б була справедливою на їх погляд. Пошук таких змін був викликаний в першу чергу, через те, що самі ж ці філософи спостерігали сучасну для них державу, бачили її недоліки і розробляли теоретичні конструкції для її покращення. Дане протиріччя: невідповідність існуючої держави справедливій державі, супроводжувало суспільство на всіх етапах її розвитку. Саме це, на мою думку, було стимулом для осмислення таких проблем як ідеальна держава, пошук такої держави шляхом реформ, місце окремих індивідів або класів в такій державі тощо. Легітимність в сучасному розумінні з’явилася тільки у XIX ст. Аналогом сучасної легітимності до того часу можна вважати загально філософське поняття «справедливість» використане у юридичній сфері. Уявлення про справедливість як про

моральний критерій і ідеал суспільного життя виникли ще задовго до появи держави і права, а отже і законності як всезагальної вимоги дотримання правових приписів.

Варто зазначити, що в юридичній науці легітимність розуміється як складна політико-правова категорія – віддзеркалення суспільного явища, яке виражає зв'язок інтересів людей з їх внутрішньою оцінкою, зумовленою особливостями світосприйняття, системи цінностей, переконань, суспільної думки, морально-психологічних чинників, традицій, повсякденних звичок тощо. Легітимність може бути частковою через різні суб'єктивні інтереси окремих прошарків населення [1, с. 31]. Дане визначення запропоноване науковцем І.В. Музикою. Водночас, В.А. Ачкасов розглядає легітимність як суспільні відносини, які виникають між управлінцями та особами, якими управляють, і якісно характеризують відносини між ними з приводу походження, використання і підкорення владі управлінців [2, с. 50]. На думку В.А. Ачкасова, влада вважається легітимною, якщо вона відповідає ціннісним пріоритетам громадян. Іншими словами, якщо особи, якими управляють, не сумніваються в походженні влади управлінців і виказують їй всесторонньо підтримку. Дана підтримка повинна бути виражена діями, які можна розцінювати як підтримку влади або згода з волею управлінців. Дії, спрямовані на підтримку влади, служать доказами легітимності такої влади. Подана позиція В.А. Ачкасова є дещо схожою на позицію І.В. Музики з точки зору розуміння легітимності у вузькому значенні.

Розуміння легітимності за Музикою І.В., легітимність означає підтримку, позитивне ставлення, довіру або визнання авторитету влади та державно-правових інститутів суспільною думкою, населенням країни або великими групами населення [1, с. 31].

Слід сказати, що легітимність влади означає визнання її авторитету у суспільстві. З цього приводу британський вчений Ітан Кетч зазначає, що : «Влада змусити коритися закону є похідною від влади впливати на громадську думку до переконання, що законодавство є справедливим і таким, що заслуговує того, щоб його дотримувалися» [3, с. 3]. Суспільство не просто пасивно погоджується з діями влади у державі, суспільство приймає активну участь у здійсненні такої влади державними органами. Просте пасивне визнання авторитету влади не витримує вимог сучасності. Активні дії суспільства у процесі проведення політичних реформ, обговорення життєво важливих питань, сприяння у боротьбі зі злочинністю – все це докази легітимності влади у суспільстві. Долучаючи суспільство до здійснення державної влади сприяло б підвищенню рівня довіри (легітимності) до такої влади.

Легітимність державної влади поділяється на внутрішню та зовнішню. Внутрішня легітимність - це політико-правова категорія, що проявляється через визнання авторитету держави, довіри до неї суспільства проживаючого в цій країні. Зовнішня легітимність - це визнання суб'єктами міжнародного права, владу держави як таку, що відповідає принципам міжнародного права та відображає об'єктивну волю народу який її обрав. В сучасних умовах розвитку економіки та права, ці два види легітимності влади повинні бути присутніми. Держави які володіють лише одним з цих видів приречені на деградацію, розкол. Державна влада завжди виступає на міжнародній арені через своїх представників. За останнє століття різко збільшилася кількість міжнародних організацій (ООН, МВФ, ЮНЕСКО та ін.), участь держави в таких організаціях є доказом легітимності такої влади на міжнародній арені. Об'єктами легітимності на міжнародній арені виступають міжнародні організації та міждержавні утворення. Якщо державна влада на міжнародній арені не визнається легітимною, така держава приречена на ізоляцію, а це майже завжди призводить до відставання у розвитку такої держави, втрати її авторитету (Північна Корея, РФ)

На підставі вищенаведених характеристик, через які проявляється легітимність сучасної державної влади пропоную авторське визначення легітимності державної влади. **Легітимність державної влади – це політико-правова категорія, що проявляється через визнання авторитету держави суспільною думкою, визнання міжнародною спільнотою і показує готовність суспільства брати участь у вирішенні загальнодержавних проблем спільно з державними органами.**

Загалом об'єктами легітимності в сучасній державі можуть виступати: держава в цілому, органи державної влади, посадові особи, органи самоврядування, судді,

правоохоронна система держави загалом, окремі політичні лідери, дії влади, правові норми тощо. Процес набуття легітимності не може відбуватися без дотримання закону, в той час як процес втрати легітимності може відбуватися взагалі без будь-якої прив’язки до закону.

Можна говорити про те, що процес втрати легітимності взагалі ніяк може не співвідноситися з втратою законності влади. Варто згадати одну із основних і найбільш обгрунтованих теорій виникнення держави, а саме "договірну теорію", яка говорить нам про те, що люди віддали частину своїх прав задля досягнення миру, нормального співіснування один з одним, розв'язання конфліктів і створили державу, як суб'єкта який повинен їм забезпечити це. Внаслідок цього держава створює закони які повинні забезпечити ту ціль задля якої її створювали, а люди в свою чергу повинні виконувати закони, адже завдяки них суспільство нормально функціонує. Але коли ми бачимо, що закони які створюються державою не відповідають меті задля якої її створили, відповідно у людей виникають сумніви щодо дієвості цих законів і як наслідок і до держави, тому можна говорити про те, що процес втрати легітимності державної влади не завжди може співвідноситися з втратою законності влади. Якщо приймається якийсь закон, який зустрічає кардинальне протистояння у суспільстві, суперечить політичній волі суспільства, напрямку його розвитку, розпалює ворожнечу в середині суспільства, суперечить його моральним засадам, то такий закон втрачає легітимність одразу.

В даному контексті Крейг Діган вказує, що те, що називається легітимністю сьогодні, вже є нелегітимністю завтра через зміну суспільних настроїв. Тому можна стверджувати, що зміна суспільних настроїв веде до зміни змісту поняття «легітимність», а відповідно – нового тлумачення співвідношення права і моралі [4, с. 163-164]. Внаслідок цього люди які на відміну від влади виконують свої обов'язки, мають повне право перестати їх виконувати (бо орган (держава), який ними ж був створений є недієвим), що автоматично призведе до протиріч між ще законною владою і людьми, та буде передумовою кардинальних змін в політиці діючої влади, яка шляхом компромісу набуде легітимності або ж нової влади, яка прийде з новим кредитом довіри.

Найважливішим елементом для правової науки є саме показати «де-юре» момент при якому державна влада починає позбуватися легітимності, адже якщо цього не зробити ми будемо спостерігати вже більш останні етапи цього процесу, а саме: мітинги, революції, масові протистояння.

Для того щоб показати юридично момент втрати легітимності, слід дослідити механізм взаємодії влади та суспільства в США. В цій країні було створено безліч інститутів, які дієво функціонують як превентивні елементи щодо втрати легітимності. Це як мінімум інститути лобіювання та петицій. Опитування громадян, лобіювання громадської думки в законодавчих органах, створення систем оповіщення влади про нагальні проблеми в суспільстві, участь громадськості, у прийнятті законів, органи з питань захисту суспільної моралі, все це і є превентивними заходами юридичного характеру. Запровадження нових та розвиток вже існуючих інститутів чи процесів є необхідним елементом у функціонуванні справедливої, дієвої, демократичної, соціальної та правової держави 21 століття.

Можна констатувати, що процес втрачання легітимності не є юридичним процесом. Легітимність правових норм визначається суб’єктами правовідносин у процесі відображення у правосвідомості явищ правової реальності, тобто сприйняття закону як дієвого регулятора суспільних відносин, у якому суспільство відчуває потребу.

Встановлені владою норми правового характеру можуть сприйматися суспільством як несправедливі, навіть за умови встановлення їх у передбаченому законом порядку і забезпечення виконання законними методами. Хоча такі норми є легальними, водночас вони можуть бути нелегітимними, тобто такими, що не сприймаються як правові суспільством, а в деяких випадках коли є антигуманними або дискримінуючими – навіть світовим співтовариством. Визнання суспільством норм права, влади державних органів, посадових осіб та наступне визнання на міжнародній арені – процес легітимації. Якщо легітимність можна визначити як явище статичне, то легітимація – процес динамічний. Взагалі легітимація розглядається в декількох значеннях. Макс Вебер визначає легітимацію як

процес визнання соціальними суб'єктами значущості суспільно-політичної реальності як в цілому, так і в її окремих проявах та складових [5, с. 37].

П.Бергер, Т.Лукман визначають легітимацію як способи пояснення і виправдання соціальних та політичних відносин, їхня когнітивна та нормативна інтерпретація. [6, с. 133]. В державах, де відсутня паспортна система, легітимацією називають процес ідентифікації особи. В цивільному праві легітимацією називають доведення права громадянина на отримання платежу, здійснення будь-якої дії і т.д. [7, с. 247].

Пропоную авторське визначення **легітимації державної влади – це процес набуття державною владою публічного характеру і усвідомлення суспільством готовності активно сприяти такій владі та спільно вирішувати суспільні проблеми. Процес визнання міжнародним співтовариством державних органів та посадових осіб представниками суспільства певної держави.**

На думку вчених, основними регуляторами життєдіяльності індивідів та соціальних груп є передусім такі соціальні інститути, як традиції, звичаї, релігія і мораль, культура, політика, право тощо. [8, с. 245]. Інститути легітимності і легальності в значній своїй частині залежать від наведених вище регуляторів суспільних відносин. Суспільство буде сприймати ті закони, які відповідають його історичним традиціям, менталітету, моралі. Потрібно пам'ятати, що легітимація правових норм є процесом органічним, не можна однозначно сказати, чи будуть кардинальні нововведення прийняті суспільством, чи будуть ним відкинуті. В той же час особи, які наділені владою видавати загальнообов'язкові правила поведінки можуть полегшити входження писаних правил в реальне життя суспільства. Даний процес можливий знову ж таки шляхом врахування історичного досвіду подібних реформ у минулому, врахуванням ментальних особливостей суспільства тощо. Загальновідомо, що держава стоїть на варті соціально врегульованих нею відносин лише за умови, що ці суспільні відносини визнані доцільними та справедливими суспільством.

Легальність відповідає поняттю «законності» (lex – в перекладі з лат. - закон), носить чисто юридичний характер і означає формальну відповідність владі закону, її юридичну правомірність [9]. Але не завжди легальні держави є легітимними. Ці два поняття близькі, але не тотожні. Якщо перше носить формальний характер (юридичний) і виходить від самої влади в особі держави, що ухвалює закони, то друге носить оцінний етичний характер і виходить від громадян, виражає їх відношення. Легітимність – це прийняття населенням влади, визнання її правомірності, право управляти і згода підкорятися. Таким чином, легітимність і легальність не лише не тотожні, але можуть знаходитися і в стані конфлікту (наприклад, законно функціонуюча влада не визнавалося народом під час Помаранчевої революції).

Справедливість і право мають багато спільного в походженні, сутності, ознаках, функціях і силовому вираженні. Невипадково в літературі зазначається, що «правове» в своїй основі завжди конкретизується як справедливе, праведне, а самі терміни «правове», «право», «справедливість», «праведне» близькі за змістом [10, с. 355]. З логічної точки зору будь-яка людина буде оцінювати закон з позиції моралі, справедливості, релігії. Суспільство не може складатися тільки з юристів, можна навіть сказати, що юристи є маленькою частинкою будь-якого суспільства. Людина, яка не є юристом буде накладати юридичну норму на інші соціальні норми, а не навпаки. Тобто, дізнавшись про зміст нового законодавчого акту людина буде ставити питання: а чи є такий закон справедливим? Чи є він необхідним? Чи потрібен він взагалі?

На підставі вищенаведених думок, пропоную авторське визначення правової категорії: «**Легальність державної влади» - порядок обрання, формування та функціонування органів державної влади відповідно до встановлених норм права, здійснення влади відповідно до обсягу повноважень, наданих законом.**

Повною мірою проаналізувати співвідношення таких категорій як «легітимність» та «легальність» можна дослідивши антоніми до даних категорій. Нами розглянуте існування легітимної державної влади, залишається дослідити, що ж є нелегітимною державною владою. Нелегітимність є станом, за якого переважна частина суспільства не довіряє або не визнає офіційну державну владу. Готовність суспільства працювати спільно з такою владою

(представниками такої влади) є вкрай низькою. На міжнародній арені така влада не отримує підтримки, спостерігається недовіра з боку міжнародної спільноти. Така ситуація може проявитися у ізоляції держави, ігнорування її під час подій, які носять міжнародний характер. Нелегітимна державна влада відсторонена від інтеграційних процесів, з такою державою не розриваються партнерські відносини.

Спроби відшукати нову методологію, яка дозволила би вийти за межі легального (офіційно встановленого права) призвели до появи руху «вільного права» (Freirechtsbewegund), започаткованого французькими, австрійськими та німецькими науковцями Є. Ерліхом, Ф. Жені, Г Канторовичем, Г. Гурвичем, Е. Фуком та ін., які критикували тодішню позитивістську юриспруденцію, вважали, що вивчення правознавством лише «формального» права (встановленого державою), тобто чинного законодавства, є недостатнім для осягнення природи і дійсності права. Протиставивши «живе право» праву «формальному» представники руху, розширили праворозуміння, включаючи до нього не тільки правові тексти, а й правові норми дійсності «внутрішній порядок людських спільнот» [11, с. 108-110]. Особливого значення легітимність набуває в умовах сучасної демократичної держави та інформаційного суспільства. Суспільство все більше бере участь у формуванні органів державної влади, в тому числі за допомогою інституту виборів. Легітимність має своє внутрішньодержавне вираження та міжнародне вираження. Мірилом легітимності державної влади є не тільки визнання такої влади переважною частиною суспільства, а й готовності суспільства працювати разом з представниками державної влади. Дослідження легітимності є повним, якщо розглядати його в контексті протиставлення легітимність – нелегітимність норм, посадових осіб, державної влади загалом. Процес набуття легітимності називають легітимацією. Легальність на відміну від легітимності є категорією суто юридичною, формалізованою за своєю суттю. Якщо процес втрати легітимності може бути поступовим, плавним, то процес втрати легальності завжди має конкретний момент, відбувається миттєво. Позитивним кроком для моніторингу за рівнем легітимності та недопущення її втрати в державі було б запровадження нових інститутів як: лобіювання, петицій. Розвиток органів з питань захисту суспільної моралі, опитування громадян, розвиток місцевого самоврядування є обов'язковими установами у становленні правової, соціальної, демократичної держави.

Список використаних джерел

1. Музика І.В. Проблема легальності та легітимності норм права у соціологічному право розумінні: історико-правовий аспект. – Часопис київського університету права. – 2011/3. 31-35 с.
2. Легитимность власти в постсоціиалистическиом обществе. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 125 с.
3. Bonsignore, John J., Ethan Katsh, Peter d'Errico, Ronald M. Pipkin, Stephen Arons, and Janet Rifkin. Before The Law: An Introduction to the Legal Process. Boston: Houghton Mifflin Company, 2012. – 843 p.
4. Methodological Issues in Accounting Research: Theories, Methods and Issues // red. Zahirul Hoque. - Spiramus Press Ltd, 2013. - 538 p.
5. Три чисті типи легітимного панування // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер ; Перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. — Київ, 1998. – 372 с.
6. Томас Лукман // Сучасна американська соціологія / ред. В. І. Добреньков . — М., 1994. – 400с.
7. Ожиков Л. А., Шишлин Н. В. Краткий политический словарь. Политиздат. — 2 изд. – М., 1980 г. – 447 с.
8. Алексеев С.С. Корельский В.М,, Черданцев А.Ф. и др. Проблемы теории государства и права: Учеб. пос. для вузов / Отв. Ред. С.С. Алексеев. – М.:Юрид.лит., 1979. – 392 с.
9. Легальність і легітимність політичної влади // Електронний ресурс. – [Режим доступу] // http://all-politologija.ru/ukr/legalnist-legitimnist-efektivnist-politichnoi-vladi
10. Алексеев С.С., Архипов С.И., Корельский В.М., Леушин В.И., Перевалов В.Д. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак. / В.М. Корельский (отв. ред.), В.Д. Перевалов (отв. ред.). – М.: Инфа М-Норма, 1997. – 750 с.
11. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і наукова спадщина (актуальний науковий нарис) // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – 451 с.

АКСІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВ ЛЮДИНИ

Береза Н.В.

(викладач кафедри публічного права, юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету)

Анотація: *У статті здійснено аналіз суті прав людини. Висвітлено аксіологічну характеристику прав людини. Доведено, що в ієрархії сучасних суспільних цінностей права людини посідають вершину піраміди.*

Ключові слова: *людина, право, права людини, аксіологія, аксіологічна характеристика, цінності.*

Аннотация: *В статье осуществлен анализ сути прав человека. Освещена аксиологическая характеристика прав человека. Доказано, что в иерархии современных общественных ценностей права человека занимают вершину пирамиды.*

Ключевые слова: *человек, право, права человека, аксиология, аксиологическая характеристика,ценности.*

Summary: *This article is dedicated to the human rights essence analysis. It deals with the axiological characteristics of human rights. It is proved that in the hierarchy of modern social values human rights occupy the top of the pyramid.*

Keywords: *person, law, human rights, axiology, axiological characteristic, values.*

Права людини. Це поняття не лише надійно закріпилося в лексиконі сучасної ділової людини, але й стало надзвичайно популярним. І це зовсім не випадково, адже права людини є складним, багатовимірним явищем. У різні епохи, пише Ю.А. Чеботарьова, проблема прав людини, передусім, завжди була проблемою правовою, хоча й набувала, водночас, релігійно-етичного, політичного та філософського звучання [1, с. 602].

Здавніхдавен люди мріяли про вільнещасливе життя без насильства, жорстокості, приниження. Для цього їм необхідні були певні права, які є невід'ємним елементом людської особистості. Створювалися ці права поступово, у процесі тривалих пошуків оптимальних моделей спілкування, поведінки і діяльності людей у їх взаємовідносинах з суспільством та державою із метою здійснення однієї важливої ідеї, щоб була рівність людей всіх рас і релігій [2].

Однак, будучи фундаментальними, права людини не є абсолютними і можуть обмежуватися з метою захисту інших цінностей [3, с. 206 – 208]. Відповідно, права однієї людини закінчуються там, де починаються права інших людей [4]. Оскільки права людини такі ж живі і мінливі як і сама людина.

Значний внесок у дослідження прав людини та аксіології зробили такі автори, як: Чеботарьова Ю.А. [1], Зеленина Е. [2], Буткевич В.Г. [3], Колесніченко В.В. [4], Чефранов А.Б. [5], Каган М.С. [6], Бандура О.О. [7], Лінник Н.В. [8], Івашев Є. В. [9], Бабенко А.Н. [10], Шемшученко Ю.С [11], Римаренко Ю.І. [12], Копейчиков В.В. [13], Крегул Ю.І. [15], Розенфельд Ю.Н. [17], Афанасьев А.Н. [18] та ін. Проте, проблема аксіологічної характеристики прав людини залишається однією з найменш досліджених науково. А відтак, перед нами стоїть першочергове завдання, яке одночасно окреслює мету і актуальність дослідження – висвітлення аксіологічної характеристики прав людини.

Аксіологія, походить від грецького і означає вчення про цінності, про природу та проблеми цінностей, їх місце в реальності, про структуру ціннісного світу, про зв'язки різних цінностей між собою, із соціальними та культурними факторами і структурою особистості [5, с. 325 – 337]. Тобто, аксіологія дає можливість світоглядно осягнути предмети, явища, процеси правової сфери у яких виявляються ціннісні феномени та побачити можливе існування цінності у загальній структурі буття і співставити її з фактами реальності. Відношення цінності до реальності є ключовою проблемою нашого часу [6, с. 16].

Проблема прав людини належить до кола довічних проблем [7, с. 250]. Для досягнення мети і завдання нашого дослідження – висвітлення аксіологічної характеристики прав людини, називаючи певне явище цінністю, ми повинні виходити з його значення для суспільства та людини [5, с. 325 – 337]. Адже права людини – це ціннісно-правова система положень, спрямована на задоволення потреб нинішньої та майбутньої генерації людей [7, с. 250]. Однією з найважливіших сфер застосування аксіології (теорії цінностей) є право в

усьому його розмаїтті, бо воно завжди спрямоване на досягнення певних цілей, які є цінностями і, заради володіння якими, люди готові прикладати величезні духовні та практичні зусилля [5, с. 325 – 337]. Тобто, права людини є цінними настільки, наскільки цінним може бути право взагалі, оскільки правова система, що не забезпечує прав людини не може вважатися цінною. Важливо усвідомлювати, що права не завжди виникають з прав. Іноді, для виникнення прав достатньо прагнення до досягнення певної цінності. Більше того, сам факт існування суб'єктивного права є цінністю для цього суб'єкта [8, с. 44]. Відповідно, цінності не існують самі по собі. Вони виникають внаслідок взаємодії об'єкта та суб'єкта, тобто внаслідок взаємовідношення між людиною і правом [6, с. 50].

Право як цінність може бути кінцевою метою та рушійною силою поведінки людини. Аксіологія з'ясовує, як мотиви поведінки людини визначаються правом і що спонукає людину діяти у межах права [5, с. 325 – 337]. Тобто, аксіологічна характеристика права покликана пояснювати сутність права, його ціннісний зміст і призначення для суспільства загалом і окремої особистості, інтерпретувати право з позицій вищих цінностей і змісту людського життя, а також досліджувати певні ідеальні сутності (цінності) з позицій оптимальних вимог соціальної реальності, які є першоосновою права та його метою [9, с. 114].

Існує багато підходів до розкриття змісту «права людини». Розглянемо найцікавіші і значимі для теми дослідження. Власне, ті, що розкривають їх ціннісний зміст. Адже права людини – складне, багатопластове явище, що має явний аксіологічний зміст. Не володіючи ціннісною складовою, концепція прав людини набуває дисбалансу в механізмі своєї реалізації, який полягає в тому, що або громадяни не сприймають свої права як цінності, або держава не вважає їх цінністю, трактує Бабенко А.Н. [10, с. 30 – 34]. З наведеного бачиться, стверджує Ю.С. Шемшученко, що у нашому суспільстві актуальність аксіологічної проблеми зумовлена глибоким розривом між нормами, які проголошують людський вимір права і держави, реальними суспільними відносинами та станом відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [11, с. 8].

Права людини, як явище, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. Відповідно, права людини – це такі права, які належать кожному члену громадянського суспільства, на відміну від привілеїв, що розподіляються залежно від місця в соціальній ієрархії, котре посідає індивід. Права людини, як ідея і соціальна категорія, мають позаформаційний характер, є атрибутом кожної особистості й усякого демократичного суспільства; вони входять до системи загальнолюдських цінностей [7, с. 250]. Звідси розуміємо, що на засадах загальнолюдських цінностей формується набір основних загальнолюдських прав, тобто прав людини.

З цього приводу, Римаренко Ю.І. слушно зазначає, що права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [12, с. 88].

В. В. Копейчиков, поділяючи таку думку, пише про права людини, як про явище історичне, тому що їх розвиток завжди передбачав спадкоємність уявлень про право з погляду людини як учасника соціального життя. Ступінь і характер розвинутості прав людини він визначає рівнем розвитку держави, права у певному суспільстві. Держава і право, з одного боку, та права людини з іншого, – це не різні за сутністю, функціями і призначенням поняття, що функціонують незалежно одне від одного. Вони є взаємопов'язаними суспільними явищами [13, с. 70].

В інтернет – джерелах – довіднику Вікіпедії, права людини визначаються, як природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя [14].

Аналізуючи вище описані визначення суті прав людини, бачимо, що автори, в основному, поділяють, підтримують і розвивають думки про те, що феномен прав людини носить аксіологічний характер, тобто є цінністю. А це дає можливість нам зрозуміти, що

цінність прав людини визначається тим, що вони стосуються найбільш значущих для людини матеріальних і духовних благ.

На думку, Крегула Ю.І., сучасний перелік прав людини, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і в конституціях правових держав, – результат довгого становлення. Сучасні еталони і стандарти у сфері прав людини перш ніж стати нормою демократичного суспільства пройшли свій непростий розвиток та тернистий шлях до втілення із ідей у повсякденну практику [15, с. 9].

В Україні права людини, зокрема, право на життя, право на повагу до людської гідності, право на свободу та особисту недоторканність тощо (ст.21 – 68) закріплено у Розділі ІІ Конституції України [16]. Тобто Конституція України 1996р. є, певною мірою, взірцем сучасного конституціоналізму з питань прав людини. Адже вона визначає сучасний статус людини, де людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст.3) визнані найвищою соціальною цінністю [16]. Права людини є змістом і спрямованістю діяльності держави. Держава згідно з Конституцією відповідає перед людиною за свою діяльність. Саме у демократичній правовій державі право обмежує державну владу і висуває особу людини, її статус і права на передній план, пише Розенфельд Ю.Н. [17, с. 34].

Крім цього, чинна Конституція України імплементувала всі основні положення міжнародно-правових актів з прав людини і насамперед Загальної декларації прав людини, міжнародного пакту про громадянські і політичні права та міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, які є одним з найбільших досягнень людства ХХ ст. у гуманітарній сфері, справжнім "людським виміром", мірою людської гідності, а, відтак, носить аксіологічний характер. Бо, слушно стверджує Бабенко А.М., первинність інтересів людини порівняно з державними є незаперечною і непорушною правовою цінністю [10, с. 126]. Сьогодні права людини – це норми культури, моралі, релігії, філософії, політики сучасного суспільства. В ієрархії сучасних суспільних цінностей вони посідають вершину піраміди [18].

На завершення, зазначимо, що, з точки зору правової аксіології, права людини слід розглядати як надбання людства, конкретизоване в окремих цивілізаціях і культурах, яке спрямоване на захист людини як основоположної цінності. Права людини є стандартом мінімального правового захисту, тобто це та цінність, що дає змогу праву забезпечувати людську гідність незалежно від того, до якої культури ця людина належить, яку релігію сповідує та якою мовою розмовляє [8, с. 44].

Отож, здійснивши аксіологічну характеристику прав людини, можемо стверджувати, що їх цінність, передусім, виявляється в тому, що права людини повинні стати міцним фундаментом сучасної України, об'єднати суспільство, в якому комфортно буде жити кожній людині і кожен пишатиметься своєю країною та державою. Адже, стверджує Бандура О.О., умови для повноцінного життя людини може створити тільки суспільство. Найвищою людською цінністю виступає особистість не в ізольованому від суспільства стані, а саме в єдності з ним. Тому права людини повинні відображати внутрішню узгодженість, гармонію взаємних зв'язків особистості з соціумом [7, с. 254].

Список використаних джерел

1. Чеботарьова Ю.А. Підстави та порядок формування прав і свобод людини і громадянина: історико-правовий аспект / Чеботарьова Ю.А. // Форум права. – 2013. – №2 – С.602 – 608.
2. Зеленина Е. Пророчества Владимира Вернадского, или Главноепротиворечиесовременногообразования / Зеленина Е.// Время. – 23.01.2003. – №1.
3. Буткевич В.Г. Класифікація прав людини // Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В., та ін.. Міжнародне право. Основні галузі. – 2013 К.: Либідь, 2004 – С.206 – 208.
4. Колесніченко В.В. Захист прав людини – найголовніша національна ідея України / Колесніченко В.В.// [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/4f3365b572044/
5. Чефранов А.Б. Проблеми застосування теорії цінностей у правових дослідженнях / Чефранов А.Б. // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. ІІІ. – №1 – 2. – С. 325 – 337.
6. Каган М.С. Философская теория ценности. – СПб., 1997.
7. Бандура О.О. Філософія права доби постмодерну: людина та її права / Бандура О.О.// Проблеми філософії права. – 2005. – Т. ІІІ. – №1 – 2. – С. 250 – 255.
8. Лінник Н.В. Ціннісне та нормативне у розумінні прав людини / Лінник Н.В. // Держава і право. – Випуск 56. – С. 43 – 47.

9. Івашев Є.В. Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини / Івашев Є.В.// Науковий вісник НАВС. – 2013. – №1. – С. 112 – 119.
10. Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.Н. Бабенко. – М., 2002. – 46 с.
11. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. Т.1. – К. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 10 – 11.
12. Римаренко Ю.І. Приватне життя і поліція:Концептуальні підходи. Теорія та практика. / ред. Римаренко Ю.І. – К.: КНТ, 2006. – 740с.
13. Копейчиков В.В. Теорія держави і права: [навч. посіб.] / Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
14. Права людини. Матеріал з Вікіпедії. [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8
15. Крегул Ю.І. Права і свободи людини: [навч. посіб. для студентів вузів] / Крегул Ю.І., Ладиченко В.В., Орленко О.І. – К. : Книга, 2004. – 288 с.
16. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80
17. Розенфельд Ю.Н. Права человека вовзаимоотношениях государственной власти и права / Розенфельд Ю.Н. // Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. проф. – викл. складу (10 – 11 грудня 1998 р.) / за ред. проф. М.І. Панова. – Харків: нац. юрид. акад. України, 1998.
18. Афанасьев А.Н. Аксиологический подход к концепции прав человека [Электронный ресурс] // А.Н. Афанасьев // Ученные записки КГУ. – 2010. – №3 (15). – Режим доступа: http://scientific-notes.ru/pdf/015-036.pdf.

УДК 342.9:378

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА НОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Будник Ю.А.

(здобувач кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності Національного університету державної податкової служби України)

***Анотація**. У роботі досліджується сучасний стан адміністративно-правового регулювання системи вищої освіти. Дається визначення поняттям «система освіти» та «система вищої освіти».*

***Ключові слова:** адміністративно-правове регулювання системи вищої освіти, учасники освітнього процесу, стандарти освітньої діяльності, стандарти вищої освіти, рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти, вищі навчальні заклади.*

***Аннотация**. В работе исследуется современное состояние административно-правового регулирования системы высшего образования. Дается определение понятиям «система образования» и «система высшего образования».*

***Ключевые слова:** административно-правовое регулирование системы высшего образования, участники образовательного процесса, стандарты образовательной деятельности, стандарты высшего образования, уровни и степени (квалификации) высшего образования, высшие учебные заведения.*

***Annotation**. The paper examines the current state of administrative and legal regulation of higher education. We give a definition of «system of education» and «higher education».*

***Key words**: administrative-legal regulation of higher education, the participants of the educational process, standards of education, standards of higher education and degree level (qualification) higher education, higher education.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, інтеграції та інформатизації, що відбуваються в сучасному суспільстві зумовлюють розуміння освіти, як фактора що визначає статус людини в суспільстві та держави в сучасному світі. Значення освіти, що детермінує формування нових якостей економіки та суспільства збільшується разом з розширенням та поглибленням впливу людського капіталу.

Загальні тенденції світового розвитку зумовлюють суттєві зміни в системі національної освіти. Однак такі зміни, на наше переконання, мають розпочинатися із оновлення адміністративно-правового регулювання системи вищої освіти та переосмислення основних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми модернізації в системі вищої освіти в контексті входження України до європейського освітнього простору розглядалися в роботах В. Андрущенка, В. Астахової, В. Беха, В. Вікторова, П. Гнатенка, М. Згуровського, Д. Дзвінчука, А. Джуринського, С. Клепка, Н. Коломінського, К. Корсака, І. Кушерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, О. Навроцького, С. Ніколаєнка, Н. Ничкало, В. Огаренка, Н. Огнев'юка, М. Романсика, В. Ткаченка, І. Утюж, В. Шинкарука та інших вітчизняних науковців.

Зважаючи на те, що у вітчизняній юридичній літературі зазначені питання розглядалися фрагментарно та до прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» за відсутності комплексного підходу, дослідження сучасного стану адміністративно-правового регулювання системи вищої освіти набувають особливого змісту й актуальності.

Метою статті є аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання системи вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових понять, що відображає логіку дослідження, є «система освіти». Розглядаючи систему як безліч елементів, що перебувають у взаємодії один з одним заради однієї мети, яка стоїть перед системою, внаслідок чого досягається її цілісність і єдність. Систему освіти можна визначити, як складний соціокультурний феномен, що розглядається в контексті соціальної системи. Особливість соціальної системи полягає в тому, що її елементами виступають суб'єкти, які здатні до взаємозв'язку, самоорганізації, самовідтворення, саморозвитку та соціалізації в суспільстві, зміна одного елементу зумовлює зміни іншого, що в цілому відрізняє соціальну систему від механічної, яка характеризується однозначними зв'язками незмінних елементів, що функціонують лише під впливом зовнішніх імпульсів.

Більш повне визначення системи освіти взагалі, дає А. Палютін, розглядаючи її в декількох аспектах:

- у соціально-інституційному аспекті – як мережа освітніх установ, що мають освітній потенціал, органів управління і забезпечення їх діяльності;
- у власне освітньому аспекті – як цілісна система і як складова системи освіти України та світу;
- у структурно-рівневому аспекті – як система безперервної освіти, що охоплює дошкільну, шкільну і професійну освіту [1, с. 86].

У роботах вчених накопичено багатий досвід у галузі наукової розробки понять, пов'язаних із системою освіти обґрунтовані власні погляди на проблеми, що вивчаються. Складовою системи освіти є система вищої освіти.

Однозначного визначення терміну «системи вищої освіти» в науковій літературі немає. Так, у Законі України № 2984-III від 17 січня 2002 р. «Про вищу освіту» система вищої освіти включала в себе вищі навчальні заклади всіх форм власності, інші юридичні особи, що надають освітні послуги у галузі вищої освіти, органи, які здійснюють управління у галузі вищої освіти» [2].

Однак аналіз цього визначення дозволяє констатувати, що до системи входили лише суб'єкти вищої освіти, але не розкривалися повністю всі елементи, які мають входити до системи вищої освіти.

Це визначення, будучи юридичним терміном, не відображало інших структуротворчих елементів системи вищої освіти, не визначаючи ані змісту досліджуваного явища, ані системоутворювального результату.

Система вищої освіти, на наш погляд має бути відносно відокремленою сукупністю пов'язаних між собою освітніх, забезпечувальних, інноваційних і управлінських процесів, що реалізуються освітніми й іншими інститутами.

На сьогоднішній день система вищої освіти визначена в статті 11 Закону України № 1556-VII від 01 липня 2014 р., де вказано, що систему вищої освіти становлять:

- вищі навчальні заклади всіх форм навчання;
- рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти;
- галузі знань та спеціальності;
- освітні та наукові програми;

- стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти;
- органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти;
- учасники освітнього процесу [3].

Якщо виходити з розуміння терміна «вища освіта», то вона є сукупністю систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі у відповідній галузі знань та за певною кваліфікацією, на освітніх рівнях, що за складністю є наступними за рівнем повної загальної середньої освіти [3].

На думку І. І. Черленяк та Т. О. Карабін, виходить, що систему сукупності знань, умінь, цінностей та якостей становлять вищі навчальні заклади, рівні вищої освіти, галузі знань, спеціальності, освітні та наукові програми, стандарти освітньої діяльності, органи, які здійснюють управління у сфері вищої освіти тощо. Про абсурдність наведеного, як вважаємо, сперечатися не доводиться. Очевидно, що елементи, визначені в Законі України № 1556-VII від 01 липня 2014 р., є не елементами вищої освіти в наведеному розумінні, а елементами іншого цілого, наприклад, освітньої діяльності, що полягала згідно з нормами Закону України № 2984-III від 17 січня 2002 р. «Про вищу освіту» у здійсненні діяльності, пов’язаної з наданням послуг для здобуття вищої освіти [4]. Саме до її структурних частин можна віднести органи управління, освітні програми, кваліфікаційні вимоги та стандарти [5, с. 78].

Згідно Закону України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01 липня 2014 р. ВНЗ можуть самостійно розробляти і впроваджувати освітні, наукові програми, спеціалізації, утворювати навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки, підприємства, які будуть займатися науковою або інноваційною діяльністю. Також вони отримують право самостійно розпоряджатися своїми доходами (при цьому гроші, отримані від плати за навчання, не можуть бути вилучені в дохід державного і місцевого бюджетів), відкривати поточні і депозитні рахунки в банках, брати кредити. Також спрощено академічну мобільність, яка дозволяє приймати остаточне рішення щодо визнання, у тому числі встановлення еквівалентності, здобутих в іноземних вищих навчальних закладах ступенів бакалавра, магістра, доктора філософії, доктора наук і вчених звань доцента, професора під час зарахування на навчання та/або на посаду наукового чи науково-педагогічного працівника (раніше необхідно було проходити процедуру нострифікації через Міністерство освіти) [3].

Закон України «Про вищу освіту» 2014 р. передбачає утворення нового органу, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, який наділяється значною кількістю повноважень, що раніше належали Міністерству освіти і науки України. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти за статусом є постійно діючим колегіальним органом, уповноваженим на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. Агентство аналізує і стежить за якістю вищої освіти, формує критерії її оцінки (за якими можуть формуватися рейтинги вузів), акредитує вузівські спеціальності, навчальні програми, проводить експертизу, на підставі якої готує висновок для Міністерства освіти і науки України, видавати ліцензію ВНЗ на відкриття нової спеціальності чи ні. Також при узгодженні з агентством затверджуються стандарти вищої освіти.

Аналізуючи чинний Закон України «Про вищу освіту», можна помітити, що учасники освітнього процесу, безпосередньо входять до системи вищої освіти. Так за законом до учасників освітнього процесу включаються здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у вищих навчальних закладах, фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах, а також наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники. Особи, які навчаються у вищих навчальних закладах поділяються на дві категорії: здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у вищих навчальних закладах. До категорії здобувачі вищої освіти законодавець відносить: студентів, курсантів, аспірантів, ад’юнктів, докторантів. До інших осіб: слухачів, асистентів-стажистів, інтернів,

лікарів-резидентів, клінічних ординаторів. Вводиться також нове поняття особи яка навчається, «лікар-резидент».

Також кардинальних змін зазнали рівні, ступені (кваліфікації) вищої освіти відповідно до європейських стандартів.

Кваліфікація – будь-який ступінь, звання, диплом або інше свідоцтво, що видане компетентним органом і засвідчує, що визначені результати навчання досягнуті, зазвичай в результаті успішного завершення визнаної навчальної програми [6].

Так підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти, який відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій;
- перший (бакалаврський) рівень, який відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій;
- другий (магістерський) рівень, який відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій;
- третій (освітньо-науковий) рівень, який відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій;
- науковий рівень, який відповідає дев'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає набуття компетентностей з розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи [3].

Для здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачається успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти:

- молодшого бакалавра;
- бакалавра;
- магістра;
- доктора філософії,;
- доктора наук.

Також до системи вищої освіти включено стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти.

Стандарт освітньої діяльності – це сукупність мінімальних вимог до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу вищого навчального закладу і наукової установи [3].

Стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності [3].

Стандарти вищої освіти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ).

Стандарт вищої освіти визначає такі вимоги до освітньої програми:

1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;

2) перелік компетентностей випускника;

3) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання;

4) форми атестації здобувачів вищої освіти;

5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти [3].

Стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє Міністерство освіти і науки України з урахуванням пропозицій галузевих державних органів, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади, і галузевих об'єднань організацій роботодавців та затверджує їх за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Незважаючи на задекларовані стандарти вищої освіти необхідно зазначити, що вищий навчальний заклад на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми за кожною

спеціальністю розробляє навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю.

Вищий навчальний заклад у межах ліцензованої спеціальності може запроваджувати спеціалізації, перелік яких визначається вищим навчальним закладом.

Висновки. Сучасна система вищої освіти є складною, відкритою, динамічною соціальною системою, що самоорганізується, нерозривно пов'язаною із соціокультурними, економічними й політичними особливостями суспільства в цілому. Системі вищої освіти властиві процеси не лише обміну із середовищем функціонування, але й розвитку, коли вона сприяє організації та впорядкуванню середовища проживання людини.

Зрозуміло, що система вищої освіти не може забезпечити громадянина всіма потрібними їй знаннями, оскільки в наш час їх приріст відбувається такими прискореними темпами, які перевершують здатність людини до їх освоєння. Разом із тим система вищої освіти в Україні відкрита і наділена рядом особливостей, що дозволяють успішно розв'язувати вище зазначену проблему. Вона може бути сучасною лише за умови, якщо:

1) відповідає реаліям часу й ґрунтується на стратегії розвитку суспільства і громадянина в ньому;

2) зорієнтована на майбутнє суспільства та держави;

3) постійно оновляється за змістом, освітніми технологіями, організаційними формами, метою та механізмами управління тощо.

Список використаних джерел

1. Палютін А. М. Про роль ринку і державного регулювання в системі освіти / А. М. Палютін. // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 85-87.
2. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134. (втрата чинності на підставі № 1556-VII (1556-18) від 01.07.2014 р.).
3. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII від 07 липня 2014 р // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004.
4. Бельский К. С. Налоговая система: генезис, основне элементы, принципы / К.С. Бельский // Государство и право. – 2006. – № 9. – С. 48-55.
5. Черленяк І. І., Карабін Т. О. Стратегічні проблеми системи вищої освіти України та гармонізація засобів їх законопроектного і нормопроектного розв'язання / І. І. Черленяк, Т. О. Карабін // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 5. – С. 72-80.
6. Рашкевич Ю. М. Кваліфікація: як ми її розуміємо? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vnz.org.ua/statti/1782-kvalifikatsija-jak-my-yiyi-rozumiemo.

УДК. 342.518

ЛЕГІТИМНІСТЬ ТА ЛЕГАЛЬНІСТЬ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ

Вовк Ю.

(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування)

Анотація. *Досліджено ступінь легітимності та легальності уряду Української держави 1918 року, з урахуванням умов і обставин його формування та відсутності в країні вищого представницького органу влади.*

Ключові слова: *уряд, легітимність, легальність, держава, влада , формування.*

Аннотация. *Исследована степень легитимности и легальности правительства Украинского государства 1918 года, с учетом условий и обстоятельств его формирования, отсутствия в стране высшего представительного органа власти.*

Ключевые слова: *правительство, легитимность, легальность, государство, власть, формирование.*

Was researched the grade of legitimacy and legality of government of the Ukrainian nation in 1918, was noticed terms and conditions of it formation and

absence of the country's highest representative authority.

Key words: government, legitimacy, legality, nation, government, formation.

Період гетьманату Павла Скоропадського займає помітне місце в історії українського державотворення. Це був досить складний час як певних здобутків так і прорахунків, що мали місце. У порівнянні з періодами Центральної Ради і Директорії, за часів перебування

при владі Павла Скоропадського у 1918 році, в Україні мала місце відносна стабільність, яка в значній мірі забезпечувалась присутністю досить численного військового контингенту Німеччини та Австро-Угорщини.

Одним з першочергових завдань Гетьмана на початковому етапі діяльності було відновлення правопорядку в країні, забезпечення належного функціонування органів державної влади і управління. Необхідно було в першу чергу сформувати уряд, як найвищий колегіальний виконавчий орган влади, від ефективної діяльності якого залежало існування всієї вертикалі виконавчої влади і існування держави в цілому.

Утворення та налагодження діяльності уряду було навіть важливішим ніж – вищого представницького органу влади. Адже потрібно було оперативно вирішувати ряд важливих питань що виникали.

Однією з особливостей процесу утворення і формування уряду була відсутність загальнонаціонального представницького органу влади, обраного більшістю населення, який сформував би уряд.

Враховуючи дану особливість, а також той факт, що Павло Скоропадський прийшов до влади шляхом військового перевороту, постає питання щодо легітимності та легальності в цілому нової влади, а також тих органів, що були утворені.

В науковій літературі питання щодо легітимності та легальності уряду Української держави Павла Скоропадського належним чином не висвітлено. В більшості автори звертають увагу на сам процес формування уряду, його склад, організацію діяльності, повноваження. Питанням формування уряду, становленню вищих та центральних органів виконавчої влади присв'ячене дисертаційне дослідження С.М.Коника [1]. В дисертації А.Ю. Іванової розкрито законодавчу діяльність уряду [2]. Питання організації діяльності вищого виконавчого органу влади, його склад та сферу компетенції, законодавчу діяльність уряду, досліджували також П.В. Гламазда, О.Б. Кудлай, О.Л. Копиленко, О.М. Мироненко, Р.Я. Пиріг, О.В. Тимощук та ін.

Метою даної статті є з'ясувати, наскільки легітимним та легальним був уряд. Для цього необхідно також дослідити умови, обставини, за яких відбувалось формування вищого виконавчого органу влади, який за відсутності вищого представницького органу влади відігравав ключову роль в державі.

Враховуючи визначену мету доцільно перш за все в загальних рисах окреслити сучасне розуміння змісту понять «легітимність» та «легальність».

Типологія легітимності була розроблена ще класиком німецької політичної соціології Максом Вебером, який виокремлює три ідеальні типи легітимного панування: традиційний, харизматичний, та легально-раціональний. При цьому наголошувалось також, що жоден з них «в чистому вигляді» не зустрічається.

В наш час вченими виокремлюються сім основних видів легітимності. Так зокрема І.В. Музика зазначає: «У сучасній науці нараховується сім основних видів легітимності: традиційний, харизматичний, правничо-раціональний, раціонально-цільовий, соціально-евдемонічний і національно-патріотичний. В політології виокремлюються також ідеологічний, структурний і персоналінізований типи політичної влади. На міжнародній арені засобом легітимності може бути міжнародно-правове визнання держави та уряду [3 , с.31].

Легітимність сучасної влади є одним з показників ефективності. Її можна визначити як стан влади, коли вона визнається більшістю населення законною і справедливою. Об'єктами легітимності може бути як держава в цілому так і органи державної влади, управлінські структури, посадові особи, політичні партії.

У випадку, якщо влада є легітимною, народ погоджується з нею і визнає її право приймати рішення, які повинні виконуватись всіма учасниками суспільного життя. Чим вищий рівень легітимності, тим менше влада спирається на силовий примус. Досить влучне визначення такого терміну як «легітимність» дано в ІІІ томі «Юридичної енциклопедії». Зокрема зазначається:«Легітимність (від латинського legitimus – законний, правомірний) – обов'язкова ознака законної влади держави, що означає визнання її як всередині країни, так і на міжнародній арені»[4, с.467].

Поряд з цим, в сучасній юридичній літературі дається також визначення в цілому терміну «легітимність державної влади». Авторське визначення даного терміну запропоноване зокрема В.Б. Ковальчуком, дисертаційне дослідження якого стосується проблем легітимності державної влади. Зокрема на думку вченого, під терміном «легітимність державної влади», «..слід розуміти одну з фундаментальних властивостей публічної влади в демократичній, правовій державі, котра проявляється у визнанні більшості громадян порядку конституювання та функціонування чинної влади законним, справедливим та доцільним і має своїм результатом готовність громадян діяти відповідно до встановлених державою норм та приписів»[5, с. 8]

Поняття легітимність не слід плутати з поняттям легальності. «Будь яка влада, якщо вона видає закони та забезпечує їх виконання, є легальною. Водночас вона може залишитись не визнаною народом, тобто не бути легітимною»[4, с.467].

Легальність влади є по-суті її правове, формальне закріплення. Влада в країні може бути легальною, але при цьому нелегітимною. Разом з тим, влада може також бути легітимною, але не легальною. Останнє має місце в той час, коли відбувається зміна політичного режиму і форми правління внаслідок революційних подій або шляхом перевороту, підтриманих при цьому більшістю населення.

Найбільш оптимальним розвитком подій є той, коли влада одночасно легітимна і легальна. Це відбувається тоді, коли має місце перемога певних політичних сил шляхом проведення демократичних виборів. Після їх завершення відбувається формування всієї вертикалі влади.

Аналіз подій, які відбувались у 1917-1920 роках свідчить, що найбільш оптимальний розвиток ситуації для України на жаль не був притаманний, в силу певних об'єктивних обставин. Утворення урядів не було пов'язано з проведенням демократичних виборів. Їх формування відбувалось в дещо інший спосіб і було пов'язане з революційними подіями, громадянським протистоянням, військовими переворотами.

Шляхом військового перевороту відбулась зміна влади в Україні 29 квітня 1918 року. Але поряд з цим, на відміну від попереднього періоду, значним позитивним моментом був той факт, що відразу були опубліковані програмні документи нової влади, які серед іншого стосувались також статусу уряду.

Так зокрема в Грамоті до всього українського народу від 29 квітня 1918 року наголошувалось, що бувший уряд не здійснював державного будівництва, оскільки не був здатним до цього. Управління Україною буде здійснюватись призначеним Гетьманом Кабінетом Міністрів на основі «Законів про тимчасовий державний устрій України»[6] У свою чергу Центральна Рада і Мала Рада розпускались, а міністри і їх заступники підлягали звільненню.

В «Законах про тимчасовий державний устрій України» наголошувалось, що на уряд України покладається функція як вищого виконавчого так і законодавчого органу влади. Зазначалось також, що «закони розробляються в кожному Міністерстві по належності і передаються на загальне обміркування Ради Міністрі. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передаються на ствердження Гетьманові»[6].

З точки зору сучасності це виглядає звичайно неприйнятно і є таким, що суперечить базовим принципам щодо теорії розподілу влад. Як і не прийнятним є сам факт захоплення влади шляхом військового перевороту. Але очевидно в тих умовах іншого прийнятного виходу не було, адже не існувало загальнонаціонального представницького органу влади. Вибори до Установчих зборів України не були проведені в силу об'єктивних обставин, що склались.

Даний «Закон» і система управління, що склалась були тимчасовими, повинні були діяти до обрання Сейму і початку його діяльності. І хоча законом за своєю суттю цей нормативний акт не можна назвати, він реально діяв в Українській державі Павла Скоропадського, стосувався основ державного ладу, регулював важливі суспільні відносини.

На момент здійснення державного перевороту, а також в подальші періоди існування гетьманату, рівень підтримки населенням і політичними партіями був незначним. В опозиції до Гетьмана перебувало досить багато впливових політичних діячів, в країні часто

виникали повстання селян, які були незадоволені насамперед аграрною політикою нової влади, присутністю значного контингента іноземних військ. Населенням в цілому не підтримувалась також внутрішня політика Павла Скоропадського.

У зв'язку з цим рівень легітимності нової влади був незначним як спочатку існування так і в подальшому. З метою легітимізації нової влади, з самого початку її існування було задекларовано необхідність проведення виборів в майбутньому до Сейму, як вищого представницького органу влади.

З приводу цього в «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня 1918 року наголошувалось: «В найближчий час буде видано закон, установляючий новий порядок виборів до Українського Сойму»[6]. Але попри декларування видати найближчим часом відповідний закон, а також незважаючи на заяви Гетьмана і уряду щодо важливості нового законодавчого органу влади, реальні кроки в справі підготовки до виборів не робились.

Очевидно це можна пояснити тим, що Павло Скоропадський мав певні зобов'язання перед окупаційною владою. За наполяганням начальника штабу німецького військового командування генерала В.Гренера «…нові вибори до законодавчих органів повинні бути проведені тільки після повного заспокоєння країни» [7, с.30] У свою чергу сам термін проведення виборів повинен бути погоджений з командуванням.

Відповідний законопроект про порядок виборів до Сейму так і не надійшов на розгляд уряду. Хоча наприкінці існування гетьманату, за дорученням Ради Міністрів, було створено при Державній канцелярії комісію з числа авторитетних правників, яка мала розробити відповідний законопроект і подати його на розгляд уряду до 5 грудня 1918 року[8, арк.54].

Незабаром після оприлюднення двох програмних документів – «Грамоти до всього українського народу» і «Законів про тимчасовий державний устрій України» розпочалось формування уряду Української держави.

Його формування було спочатку доручено М. Василенку. Досить цікавим є той факт, що на одному з перших засідань що відбулось, як зазначалось в протоколі, під головуванням «ясновельможного пана гетьмана» і за участю «тимчасово виконуючого обов'язки голови Ради Міністрів» М.Василенка, серед питань порядку денного було: «Про заарештування бувших міністрів». Це питання зокрема розглядалось на засіданні уряду 2 травня 1918 року.

За результатами обговорення даного питання було ухвалене наступне рішення: «…поскільки діяльність бувших міністрів не виходить за межі виявлення особистих їх поглядів та убіждєній, вони, згідно установлених гетьманом основах законів о свободі совісті і слова, не повинні належати ні до якої відповідальності, а ще менше особистому заарештуванню»[9, арк.1-2].

Таким чином попри засудження в цілому тієї політики, що проводилась попереднім урядом, приходом до влади нового уряду шляхом військового перевороту, їхні попередники не повинні були нести відповідальність за свої дії на займаних посадах, і тим більше не підлягали арешту. Але разом з тим також наголошувалось, що «коли вони при розповсюджуванні своїх поглядів будуть надалі користуватися не належащими вже до них авторитетом своєї влади чи своєї посади, вони повинні бути суворо караємі, не спинаючись навіть перед особистим заарештуванням їх»[9, арк..1-2]. І це було цілком зрозумілим і логічним, адже відбулась зміна влади в країні, попередні члени уряду втратили свої повноваження.

Призначений тимчасово виконуючим обов'язки голови Ради Міністрів М.Василенко пробув на своїй посаді всього лише декілька днів. Поряд з цим доцільно зазначити, що дана посада не була передбачена «Законами про тимчасовий державний устрій України». Відповідно до статті 3 була передбачена посада «отамана Ради Міністрів». Очевидно в даному випадку мала місце певна плутанина в термінах.

На зміну М.Василенку, який не зміг сформувати в повному складі кабінет і подати його на затвердження Гетьмана, було призначено Ф.Лизогуба. Його призначення відбулось на підставі «Наказа гетьмана П. Скоропадського про призначення Ф.Лизогуба отаманом Ради Міністрів Української Держави та затвердження представленого ним складу Кабінету Міністрів».

Зокрема в даному документі зазначалось: «Згідно ст. 3-ї закону про Тимчасовий державний устрій Української держави, призначаю отаманом Ради Міністрів Ф.А. Лизогуба і затверджую складений ним Кабінет Міністрів в нижчезазначеному складі: Отаман Ради Міністрів, міністр внутрішніх справ і т. в. об. міністра пошт і телеграфів А.Ф. Лизогуб, міністр фінансів А.К. Ржепецький, міністр торгу і промисловості С.М. Гутник, міністр продовольчих справ Ю.Ю. Соколовський, міністр праці Ю.М. Вагнер, т. в. об. міністр народної освіти і міністр закордонних справ М.П. Василенко, міністр народного здоров'я В.Ю. Любинський, міністр шляхів Б.А. Бутенко, міністр судових справ М.П. Чубинський, державний контролер Г.Е. Афанасьєв, т.в.об. міністра військових справ і флоту начальник генерального штабу Сливинський»[10, арк.30]

Всього було призначено 11 членів уряду. При цьому три з них мали статус «тимчасово виконуючого обов'язки міністра».

Сформований вищий виконавчий орган влади приступив в подальшому до виконання своїх обов'язків і діяв з певними змінами в персональному складі до приходу до влади Директорії УНР.

14 грудня 1918 року прийнято досить лаконічну постанову Ради Міністрів Української держави в якій зазначалось: «Обсудив требования Директории, Совет Министров постановляет снять с себя полномочия и передать власть Директории» [11, арк.1]. Текст даної постанови, який зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, не був навіть надрукований на друкарській машинці, а був написаний від руки. Наприкінці тексту стоять власноручні підписи присутніх на той час членів уряду: голови Ради Міністрів М.Гербеля, міністра торгівлі і промисловості, міністра внутрішніх справ, міністра фінансів, міністра народної освіти і мистецтва, міністра праці, Державного контролера.

Після зречення влади П.Скоропадським і передачі влади урядом Української держави Директорії, Військово-революційним комітетом створено Раду Комісарів на чолі з В.Чехівським. Вона повинна була перш за все взяти під свій контроль роботу гетьманських міністерств, забезпечити в цілому управління країною.

Таким чином за часів перебування при владі Павла Скоропадського ключовим органом влади був уряд, який наділено функціями вищого виконавчого і законодавчого органу. Уряд як і весь державний апарат мав низький рівень легітимності, адже його утворення і формування стало наслідком військового перевороту. Призначення голови і членів відбувалось за особистим наказом Павла Скоропадського.

З метою легітимізації нової влади Гетьманом задекларовано необхідність проведення виборів до Сейму. Але поряд з цим, реальні кроки для цього не були здійснені. І ступінь легітимності та підтримки нової влади залишався в цілому низьким. Це стало однією з головних причин швидкої зміни влади в Україні після виведення військ Німеччини та Австро-Угорщини.

Поряд з цим, уряд був легальним органом, адже відбулось його правове формальне закріплення. Опубліковані і введені в дію акти визначили статус. Урядом також прийнято значну кількість загальнообов'язкових до виконання постанов і законів, створено відповідну вертикаль влади.

Список використаних джерел

1. Коник С.М. Становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української держави 1918 року: автореф. дис. …канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. / Коник С.М. ; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2002. – 19 с.
2. Іванова А.Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: автореф. дис. …канд. юрид.наук.: 12.00.01 / Іванова А.Ю.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 16 с.
3. Музика І.В. Проблема легальності та легітимності норм права у соціологічному праворозумінні: історико-правовий аспект / І.В. Музика // Часопис Київського університету права. – 2011. - №3. – С.31-35.
4. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. ; за ред. : Ю.С. Шемшученка. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – Т. 3. – 789 с.
5. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти : автореф. дис. …д-ра юрид. наук: 12.00.01/ Ковальчук В.Б. ; Нац. ун-т. «Юрид. акад. імені Ярослава Мудрого». – Харків., 2011. – 40 с.
6. Державний Вістник. - 1918, 16 травня. - N 1.

7. Пиріг Р.Я. Проблеми виборів до Сейму у внутрішній політиці гетьманату Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918) / Р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2012. – № 3. – С.28-35.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф.1064, оп.1, спр.7, арк. 54
9. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 1-2
10. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 16, арк. 30.
11. ЦДАВО України, ф. 1064, оп.2, спр.15, арк.1.

УДК (342.922)

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЇХ ВИДІВ

Гаврилова І.О.
(аспірант Національного університету ДПС України)

Анотація. *У статті визначено поняття «суб'єкт адміністративної відповідальності» та запропоновано класифікацію суб'єктів адміністративної відповідальності*

Ключові слова: *суб'єкт адміністративного права, суб'єкт адміністративної відповідальності, адміністративно-правові відносини, класифікація, статус.*

Аннотация. *В статье определено понятие «субъект административной ответственности» и предложено классификацию субъектов административной ответственности.*

Ключевые слова: *субъект административного права, субъект административной ответственности, административно-правовые отношения, классификация, статус.*

Annotation. *The article defines the concept of "an administrative responsibility" and classification of subjects of administrative responsibility.*

Key words: *the subject of administrative law, the subject of administrative responsibility, administrative law relations, classification, status.*

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор України передбачає вдосконалення національного законодавства, одним із важливих складових якого є адміністративно-деліктне законодавство, норми якого широко використовуються в суспільстві. Так, проблемою сьогодні є недостатня визначеність поняття «суб'єкт адміністративної відповідальності».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для визначення сутності поняття «суб'єкт адміністративної відповідальності» необхідно звернутись до теоретичних напрацювань з питань: відносин адміністративної відповідальності, які стали предметом досліджень таких авторів, як : В. Авер'янов, Д. Лук'янець; адміністративно-деліктних відносин та адміністративного процесу, дослідженням яких займались такі вчені як професор Колпаков В., Кузьменко О., та інші. Варто зазначити, що в українській та зарубіжній науковій літературі теоретичні й практичні аспекти щодо суб'єктів адміністративної відповідальності розглядались у розрізі окремих суб'єктів, певних груп суб'єктів тощо. Однак комплексно питання адміністративно-правового статусу суб'єкта адміністративної відповідальності ґрунтовно не вивчались, у зв'язку з чим сутність категорії «суб'єкт адміністративної відповідальність» повною мірою не розкрито.

Так, проведені дослідження присвячені або загальним питанням адміністративної відповідальності, або окремим аспектам правового статусу суб'єктів адміністративної відповідальності.

Відсутність в адміністративно-правовій доктрині загальновизнаних або уніфікованих підходів до розкриття сутності поняття «суб'єкт адміністративної відповідальність» визначило актуальність дослідження вказаної проблематики.

Метою статті є формування поняття «суб'єкт адміністративної відповідальності», визначення його ознак та класифікації його видів.

Основні результати дослідження. Для формування поняття «суб'єкти адміністративної відповідальності», насамперед, необхідно з'ясувати сферу відносин адміністративної відповідальності, з огляду на те, що дані суб'єкти є невід'ємною складовою цих відносин. В свою чергу, досліджуючи сферу відносин адміністративної відповідальності, варто розкрити зміст дефініції «адміністративна відповідальність».

Так, на думку професора В. Колпакова : «адміністративна відповідальність – це примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником» [1].

Г. Бондаренко має дещо іншу точку зору щодо поняття адміністративної відповідальності та зазначає, що це форма реагування держави на правопорушення, що полягає у застосуванні уповноваженими державними органами, посадовими особами до винної особи адміністративних санкцій у межах і порядку, встановлених законодавством; це обов'язок правопорушника відповідати за свою протиправну поведінку і зазнавати за неї несприятливих наслідків, передбачених санкцією правової норми [2]. Найбільш повною, на наш погляд, є дефініція, яку запропонував професор В. Авер'янов : «адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, які вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень» [3].

Науковці також вказують на те, що негативні наслідки за вчинення правопорушень і є настанням адміністративної відповідальності, тобто відбувається саме реалізація санкції правової норми. Так, С. Братусь розглядає юридичну відповідальність як реалізацію санкцій норм права. Він зазначає, що основне – це обов'язок. А юридична відповідальність – це той самий обов'язок, але такий, що виконується примусово, якщо особа (громадянин чи організація), на яку його покладено, не виконує його добровільно [4].

Отже, відносини адміністративної відповідальності виникають у процесі застосування до правопорушника санкцій – адміністративних стягнень.

Таким чином, адміністративна відповідальність – це реалізації в адміністративному порядку санкції правової норми, яка має форму стягнення, або відповідного заходу впливу.

Доцільно зазначити, що відносини адміністративної відповідальності, більшість вчених розглядають як складову адміністративних деліктних відносин. На переконання В. К. Колпакова : «адміністративно-деліктні відносини, по-перше, породжують права і обов'язки, змістом котрих є обов'язок правопорушника нести відповідальність, а суб'єкта юрисдикції – застосовувати до нього стягнення» [5, с. 80].

До суб'єктів відносин адміністративної відповідальності вчені відносять : суб'єктів, які вирішують справу (органи адміністративної юрисдикції); суб'єктів, стосовно яких вирішується справа (особи, до яких застосовують стягнення) та допоміжні учасники процесу. Таким чином, з однієї сторони, суб'єктом відносин адміністративної відповідальності є правопорушник, до якого застосовуються адміністративні санкції, а з іншої – компетентний орган, уповноважений їх здійснювати. Правовий статус зазначених суб'єктів визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП). Так, в главі 21 КУпАП наведено перелік осіб, які беруть участь у проваджені в справах про адміністративні провадження : особа, яка притягається до адміністративної відповідальності; потерпілий; законний представник; захисник; свідок; експерт та перекладач [6].

Варто зазначити, що особи, які можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності та набути статусу суб'єкта адміністративної відповідальності, характеризуються специфічними ознаками:

1. Вчинення адміністративного правопорушення (проступку). Дана ознака вирізняє суб'єкта адміністративної відповідальності з поміж суб'єктів адміністративно-деліктних відносин, так як в даних відносинах завжди однією стороною є правопорушник, а іншою – компетентний орган, наділений повноваженнями здійснювати притягнення до адміністративної відповідальності. Протиправне діяння вважається лише тоді правопорушенням (проступком), коли воно містить всі названі законом ознаки. Відсутність хоча б одного з них означає відсутність складу правопорушення [7, С. 218]. Проте дана ознака буде притаманна суб'єкту адміністративної відповідальності лише за умови, якщо при вчиненні адміністративного правопорушення відсутні обставини, які виключають

адміністративну відповідальність або звільняють від неї (крайня необхідність, необхідна оборона, неосудність та малозначність вчиненого адміністративного правопорушення).

2. Адміністративна деліктоздатність. Зазначена ознака вказує на здатність особи нести відповідальність за адміністративне правопорушення. Адміністративна деліктоздатність є невід'ємним елементом адміністративної правосуб'єктності. Традиційно адміністративна правосуб'єктність включає в себе адміністративну правоздатність і адміністративну дієздатність [8].

Крім адміністративної правоздатності та адміністративної дієздатності, в структурі адміністративної правосуб'єктності вченими виділяється адміністративна деліктоздатність, під якою необхідно розуміти здатність суб'єкта нести адміністративну відповідальність за порушення норм адміністративного права. Адміністративна деліктоздатність знаходиться в прямій залежності від віку та осудності суб'єкта адміністративного правопорушення. В КУпАП визначено вік осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності. Залежно від характеру адміністративного правопорушення законодавством передбачено різний вік, після досягнення якого особа – правопорушник може бути притягнута до адміністративної відповідальності. Адміністративна деліктоздатність настає після досягнення повноліття і повної дієздатності. Однак і обмежена дієздатність є умовою адміністративної відповідальності. Така дієздатність визнається за неповнолітніми особами, які досягли 16 років. Ст. 20 КУпАП визначає, що неосудною визнається особа, яка під час вчинення протиправної дії або бездіяльності не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [6]. Отже, деліктоздатність є підставою переходу суб’єкта правопорушення в суб’єкта відповідальності, так як, не деліктоздатна та неосудна особа не може бути притягнута до адміністративної відповідальності, але може вчиняти протиправні діяння та відповідно бути суб’єктом адміністративного правопорушення.

Таким чином, суб’єктом адміністративної відповідальності є деліктоздатна (тобто здатна нести адміністративну відповідальність) особа, яка вчинила адміністративне правопорушення.

Із зазначеного можна зробити висновок про те, що не завжди суб’єкт правопорушення може бути суб’єктом адміністративної відповідальності.

Необхідно наголосити, що кожному суб'єкту адміністративної відповідальності притаманний свій варіант адміністративно-правового статусу, тому науковці умовно поділяють суб’єктів адміністративної відповідальності на суб’єктів з загальним статусом та суб’єктів із спеціальним статусом. Традиційно загальний суб'єкт адміністративної відповідальності повинен відповідати двом критеріям: досягнення відповідного віку і осудність. Спеціальний суб'єкт може окрім загальних, володіти додатковими ознаками, які характеризують трудові, службові обов'язки, тощо. Ознаки, що визначають спеціальний статус суб'єктів, впливають на індивідуалізацію відповідальності.

Аналіз адміністративного законодавства дає можливість розмежувати суб’єктів адміністративної відповідальності залежно від їх адміністративно-правового статусу та запропонувати наступну класифікацію суб’єктів адміністративної відповідальності:

1. Особи із загальним статусом:

- Деліктоздатні особи, які досягли 18 річного віку.

2. Особи зі спеціальним статусом:

- Неповнолітні особи. Передбачаючи відповідальність громадян за адміністративні правопорушення з 16 років, КУпАП закріплює ряд додаткових гарантій для них. Так, до неповнолітнього не може застосовуватися адміністративний арешт (ст. 32 КУпАП), вчинення правопорушення неповнолітньою особою є для такої особи пом'якшувальною обставиною (ст. 34 КУпАП), втягнення неповнолітнього в правопорушення є обставиною, що обтяжує відповідальність (ст. 35 КУпАП). Закон також встановлює процесуальні гарантії прав неповнолітніх, спрямовані на встановлення істини, перевиховання порушника і профілактику правопорушень та виділяє окремі заходи впливу, такі як зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого, попередження, догана або сувора догана або передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх

замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання (ст. 24-1 КУпАП) [9].

- Батьки або особи, що виконують обов'язки щодо виховання дітей. Так, у ряді випадків адміністративна відповідальність настає і за вчинення протиправних діянь особами, що не досягли 16 років. У цьому випадку відповідальність покладається на їхніх батьків (ст. 184 КУпАП). Тобто в даному випадку батьки або особи, що виконують обов'язки щодо виховання дітей фактично не будуть виступати суб'єктом правопорушення, проте відповідальність зобов'язані понести.
- Іноземці та особи без громадянства. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України, визначається статтями 26, 33 Конституції України [10], відповідно до яких іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземець – особа, яка не є громадянином України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. Особа без громадянства – це особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства, не вважає своїм громадянином. Іноземці та особи без громадянства є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, інших обставин [11]. Таким чином, іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочин, адміністративні правопорушення, несуть відповідальність на загальних підставах. Однак до них може бути застосоване адміністративне видворення за межі України, яке передбачено за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок (ст. 24 КУпАП).
- Посадові особи. КУпАП не містить визначення поняття «посадова особа». Частина 2 ст. 19 Конституції України [10] проголошує, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачених Конституцією та законами України, однак визначення посадової особи в тексті Основного Закону немає. В інших правових актах є тлумачення даної дефініції, так прикладом є ч. 3 ст. 8 Кримінального кодексу України де визначається, що службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [12]. Проте окремі визначення стосуються лише того кола відносин, які регулюються цими законодавчими актами. Це спричиняє неоднакове застосування дефініції «посадова особа», стає перешкодою для однозначного тлумачення та застосування даного поняття. Аналіз КУпАП дає можливість стверджувати, що до посадових осіб застосовується більш широке коло підстав відповідальності, що означає підвищений рівень їх відповідальності щодо тих видів адміністративної відповідальності, які поширюються на громадян також.
- Військовослужбовці та особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. У разі вчинення військовослужбовцем або особою рядового чи начальницького складу органів внутрішніх справ адміністративного проступку за загальним правилом передбачається заміна одного виду юридичної відповідальності на інший, що в літературі одержало назву субститутної відповідальності. Доцільність заміни адміністративної відповідальності дисциплінарною в цьому випадку пояснюється особливостями служби в Збройних силах або інших утворених відповідно до закону військових формуваннях та органах внутрішніх справ, особливим правовим статусом їх працівників, а отже і специфікою юридичної відповідальності за порушення правових норм, які охороняються

адміністративними санкціями. Інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, передбачених ними, несуть за вчинення адміністративних проступків дисциплінарну відповідальність, а в інших випадках – адміністративну відповідальність на загальних підставах [9]. Проте, ні в КУпАП, ні в дисциплінарних статутах не визначено механізм заміни зазначених видів відповідальності одного одним, хоча він має певні особливості і потребує чіткого врегулювання.

- Власники транспортних засобів. Власник транспортного засобу буде притягуватись до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху за умови фіксації цих порушень засобами фото – і кінозйомки, відеозапису.

Як бачимо, цей перелік обмежується виключно фізичними особами, що не узгоджується з практикою, яка вже склалась в сфері адміністративно-деліктних відносин в Україні та не відповідає законодавству західноєвропейських країн.

Неохопленим питанням в адміністративному законодавстві є притягнення до відповідальності за адміністративні правопорушення фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. Зустрічаються лише окремі норми. Прикладом є ч. 1 ст. 165 КУпАП «Порушення законодавства про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», санкція якої передбачає накладення штрафу на фізичну особу – підприємця [6]. В більшості санкцій норм кодексу законодавець використовує поняття «громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності». Однак згідно з ч.1 ст. 128 Господарського кодексу України громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи [13]. Таким чином, адміністративно-деліктне законодавство двояко підходить до визначення правового статусу фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. З одного боку, це фізична особа – громадянин, а з іншого – щодо діяльності, здійснюваної фізичних особою – суб'єктом підприємницької діяльності, застосовуються норми та правила, які регулюють діяльність суб'єктів господарювання – юридичних осіб.

На нашу думку, запропонована класифікація видів суб'єктів адміністративної відповідальності дає найбільш повне уявлення про поняття «суб'єкт адміністративної відповідальності».

Проаналізувавши сферу відносин адміністративної відповідальності, з огляду на визначені ознаки суб'єктів адміністративної відповідальності та представлену класифікацію їх видів, пропонуємо наступне визначення поняття суб'єкта адміністративної відповідальності : «деліктоздатний учасник відносин адміністративної відповідальності, наділений суб'єктивними правами та обов'язками, який згідно чинного законодавства України за вчинення адміністративного правопорушення зобов'язаний понести негативні наслідки, передбачені санкцією адміністративно-правової норми».

Висновки. Аналіз чинного законодавства щодо видів суб'єктів адміністративної відповідальності показав, що необхідно розширити та конкретизувати коло суб'єктів адміністративної відповідальності, визначених в КУпАП та доповнити його фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності. Таким чином, чітке визначення суб'єкта адміністративної відповідальності та запропонована класифікація видів суб'єктів адміністративної відповідальності сприятимуть удосконаленню притягнення до адміністративної відповідальності з урахуванням індивідуалізації покарання кожного суб'єкта та наближенню адміністративно-деліктного законодавства до європейських стандартів правового регулювання суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. Колпаков В. К. Адміністративне право України / В. К Колпаков, О. В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
2. Бондаренко Г. П. Адміністративна відповідальність в СРСР / Бондаренко Г. П. – Львів : ЛДУ, 1975. – 176 с.
3. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс / В. Б. Авер'янов. – Київ: Юридична думка, 2004. – 584 с. – (Підручник)
4. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. – (Очерк теории) / Братусь С. Н.. – М.: Юрид. лит., 1976.- 216 с – С. 84.

5. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / Колпаков В. К. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
7. Бахрах Д. Н. Административное право: ученик. – М. : БЕК, 1997. – 320 с.
8. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу : Навчальний посібник / Оксана Володимирівна Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 208 с.
9. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. / За заг. ред. В. К. Матвійчука / Матвійчук В. К., Хар І. О. – В 2-х томах. – К.: КНТ, 2007. – Том 1. – 2007. – 786 с.
10. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011р. № 3773-VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua
12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ РОСІЇ : РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ПІДГОТОВЦІ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ (ДР. ПОЛ. XIX СТ.)

Джундієт В.С.

(здобувач кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Анотація. *Показане місце МВС Росії як одного із провідників організації та підготовки програми покращення побуту поміщицьких селян, з якої у середині XIX ст. розпочнеться процес ліквідації кріпосного права.*

Ключові слова. *Міністерство внутрішніх справ, Секретний комітет, Редакційні комісії, реформи, законодавець, Олександр II.*

Аннотация. *Продемонстрирована роль МВД России как одного из ведущих институтов организации и проведения программы улучшения быта помещичьих крестьян, с которой в середине XIX в. начнется процесс ликвидации крепостного права.*

Ключевые слова*. Министерство внутренних дел, Секретный комитет, Редакционные комиссии, реформы, законодатель, Александр II.*

Annotation. *The place of the Russian Interior Ministry as one of the leaders of the organization and training programs to improve household serfs, which in the mid-nineteenth century begin the process of elimination of serfdom.*

Keywords. *Interior, secret committee drafting committee, reforms, legislators, AlexanderII.*

Встановлено, що до організації і підготовки селянської реформи другої половини XIX ст. в Російській імперії було залучені та окремі підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Інформація про це міститься в роботах таких вчених дореволюційної доби, як Ю. Готьє, А. Корнілова, М. Любавського, А. Кізеветтера; радянських, - як А. Бондаревський, Н. Єрошкін, Є. Мороховець, М. Рубач; сучасник українських, - як П. Захарченко, Д. Селіхов, В Шандра. Щоправда, програмові документи майбутньої реформи, розроблені зазначеними інститутами, ними не аналізувалися. Відтак, метою нашої роботи є з'ясування ролі та місця Міністерства внутрішніх справ у організації та підготовці селянської реформи.

Саме Міністерство внутрішніх справ як центральний орган влади, покликаний забезпечувати внутрішню політику країни, з задекларованими державою намірами перетворень у земельному секторі, опинилося на вістрі реформаторських ініціатив. Уже 26 липня 1857 р. відомством була підготовлена програма, подана у формі доповідної записки, про яку товариш Міністра А. Левшин згодом згадає як про «перші нариси системи, відповідно до яких ми з міністром намагалися рухатися вперед» [1, с. 429].

У згаданому документі відзначалося позитивне значення остзейського досвіду (звільнення селян без землі, – Авт.) як еталона проведення майбутньої реформи. Тим більше,

що і сам імператор, здавалося, схилявся до апробованого у прибалтійських губерніях варіанту. Однак ряд несприятливих обставин, а саме - тривалі селянські заворушення в Естляндській губернії, категорична відмова державних селян звільнятися без землі, боротьба фракцій в губернських дворянських комітетах, до кінця 1858 р. схилили імператора і Міністра МВС С. Ланського до реалізації ідеї наділення селян землею та до ухвалення програми ліберальних реформ.

Далі, у записці МВС орієнтовано Секретний комітет і імператора на необхідність спиратися на чинне законодавство, нормами якого визначалися засади використання селянами польової землі. Нагадаємо, що позиція законодавчих проектів 1816-1819 рр., полягала в узаконенні норми про звільнення селян, але без земельних наділів. Так, на перехідний період відносини поміщиків і селян щодо користування польовою землею пропонувалося урегульовувати підзаконними урядовими актами. Після закінчення перехідного періоду відносини між контрагентами мали врегульовуватися на основі взаємної добровільної угоди між поміщиками і селянами. Ймовірно, для розробки даних пропозицій товариш міністра А. Левшин використав, діючі з 1848 р. на Правобережжі України так звані Інвентарні правила.

Загалом, в доповідній записці Міністерства внутрішніх справ від 26 липня 1857 р. було замасковане головне завдання – збереження у поміщиків всієї земельної власності та поміщицького господарства як єдиної форми сільськогосподарського виробництва. Це відображалося у вирішенні земельного питання у всіх його аспектах: про садибу, про використання польової землі, про викуп. Викуп після закінчення перехідного періоду пропонувався не як обов'язковий захід, а як добровільна взаємна згода поміщика і селянина, а тому він фактично не міг стати загальним результатом реформи.

Значення доповідної записки Міністерства внутрішніх справ полягає, на нашу думку, в тому, що вона, передбачаючи право поміщиків на всю земельну власність, вперше на офіційному рівні пропонувала викуп селянами поміщицької землі. Позаяк, така модель проведення Селянської реформи не відповідала настроям членів Секретного комітету, її обговорення так і не відбулося.

Лише під тиском глави держави, на своїх засіданнях 14 та 17 серпня 1857 р. Комітет ухвалив свій план реформи, який, по суті, швидше спрямовувався не на її втілення, а на затягування з її проведенням. У відомчому Журналі Міністерства внутрішніх справ від 18 серпня 1857 р. читаємо запис: «Комітет визнав не можливим загальне звільнення селян від кріпосної залежності, так як це може порушити спокій у державі» [2, с. 226 – 227].

Проектом Секретного комітету передбачалося три періоди перетворень. Перший, що називався «підготовчим», передбачав «заходи для пом'якшення та полегшення кріпосного стану». Другий, - «перехідний період» полягав в застосуванні обов'язкових заходів до звільнених селян, які повинні були «поступово набувати особистих громадянських прав». Час початку і закінчення обох періодів залишався невизначеним.

Ще менш досяжним вимальовувався третій період - «кінцевий», коли «селяни відносно поміщиків ставали абсолютно вільними людьми». Олександр II не тільки підписав цей журнал, але й «щиро» завдячував членам Комітету «за першу їх працю» [2, с. 18 – 26]. Однак план Секретного комітету відразу виявився мертвонародженим, оскільки при підготовці рескрипту на ім'я Ковенського, Віленського і Гродненського генерал-губернатора В. Назімова за основу буде прийнятий не Журнал Секретного комітету від 18 серпня 1857 р., а записка Міністерства внутрішніх справ.

Таким чином, тривала бюрократична тяганина з приводу змісту, сутності, зрештою, програми і початку реформ у Російській імперії була започаткована не спеціально створеним для цього органом – Секретним комітетом, а одним із основних міністерств Російської імперії - Міністерством внутрішніх справ.

Після опублікування рескрипту від 20 листопада 1857 р. та у зв'язку з визнанням гласності підготовки реформи, Секретний комітет 1857 р. став Головним комітетом у селянській справі. У зв'язку з цим у верхніх ешелонах влади були виявленні суперечності в питаннях сутності вирішення селянського питання. Зіткнулися дві позиції - Міністерства

внутрішніх справ і Головного комітету. Протистояння у «верхах» за нову програму реформи, зрештою, завершиться тільки 4 грудня 1858 р.

30 грудня 1857 р. Міністр внутрішніх справ С. Ланською подав до Секретного комітету записку із проханням опублікувати в «Журналі Міністерства внутрішніх справ» статті для поступового ознайомлення читачів зі змістом та сутністю майбутніх перетворень. Секретний комітет 3 січня 1858 р. постановив доручити міністру внутрішніх справ укласти і представити Комітету проект циркуляру до очільників губерній і губернських предводителів дворянства, де були б чітко висловлені наміри уряду щодо зміни правового статусу поміщицьких селян. 22 січня 1858 р. С. Ланською розіслав проект циркуляру усім членам Секретного комітету для ознайомлення і погодження [3].

В проекті документу, підготовленого Міністерством внутрішніх справ С. Ланським, було виділено три основоположні для поміщицьких селян питання, а саме: земельне; про вотчинну владу поміщиків і нову організацію селянської адміністрації; про організаційно-правові засади створення та функціонування губернських дворянських комітетів з покращення побуту поміщицьких селян. Майбутні поземельні відносини, на думку Міністра С. Ланського, мали формуватися на таких принципах: «Суть законів у цьому питанні майже завжди полягає в тому, що за дворянами визнається право власності, а селянам надається часткове право користування землею, частково право викупу земельних ділянок» [1, с. 347].

Проект циркуляру виявив позицію Міністерства внутрішніх справ у зв'язку з поділом дворянства на дві частини. Одна частина найбільш консервативних землевласників не бажала визволення селян із землею, а інша, ліберальна, на цьому наполягала. Міністерство взяло на себе невдячну місію протистояти першим і сприяти другим. Найяскравіше це проявилося у дискусіях між московським і рязанським дворянством. Якщо московське дворянство мало намір позбавити селян права викупу садибних ділянок, то пропозиція рязанських лібералів про розповсюдження можливості викупу польових наділів була підтримана МВС.

25 січня 1858 р. проект розглядався в Секретному комітеті і був відхилений як «незадовільний». Однак необхідність циркуляру була нагальною. Тому робота над ним не припинялася, щоправда підготовка доручалась іншим особам, членам Секретного комітету Д. Блудову, М. Муравйову і Я. Ростовцову [1].

Новий проект циркуляру, зрештою, був ухвалений комітетом 17 лютого 1858 р. За своїм змістом він мав певні відмінності від представленого проекту Міністерством внутрішніх справ, але принципових відмінностей не було. Як і попередній, він був розісланий за підписом Міністра МВС С. Ланського. Фактично, циркуляр не розвивав і не доповнював «головних начал» рескриптів, а, навпаки, свідчив про нерішучість та невизначеність урядової позиції стосовно перших гласних актів, якими розпочинався процес підготовки реформи [4, Т. 1, с. 141].

На наступний день після підписання циркуляру, Олександр II велів міністрам внутрішніх справ та державного майна розробити спільну узагальнену програму та план для роботи губернських дворянських комітетів, які мали по кожній губернії підготувати відповідні проекти щодо покращення побуту поміщицьких селян [5, Т. 2, с. 83].

Робота над підготовкою такої програми проводилася у створеному 4 березня 1858 р. Земельному відділі Міністерства внутрішніх справ. Повноваження новоствореного органу полягали «в попередньому обговорені і обробці всіх справ з питань земельно-господарського устрою імперії», у тому числі й з підготовки Селянської реформи. Сюди надходили матеріали з губернських комітетів, донесення начальників губерній, представників дворянства про селянські заворушення в імперії.

Одночасно із Земельним відділом створювався Статистичний відділ. Обидва входили до складу Центрального статистичного комітету, який очолював за посадою товариш Міністра МВС О. Левшин. Відомості про створення Земельного і Статистичного відділів були опубліковані у квітневій книзі «Журналу Міністерства внутрішніх справ» за 1858 р. Уже в липневому номері опозиційного «Современника» приділялася увага факту створення центральної адміністрації. Тут читаємо про перші враження від роботи Центрального статистичного комітету щодо підготовки реформи. Публіцист і демократ М. Чернишевський

словами вітав роботу комітету, зазначаючи: «Вдалий початок роботи центрального комітету – все вказує на те, що він може стати внутрішнім двигуном реформи» [6, с. 97].

Призначення у Центральний статистичний комітет Ю. Соловйова і А. Тройницького, переконаних прихильників відміни кріпосного права, йшло в загальному руслі здійснюваної кадрової політики Міністерства внутрішніх справ, яке в останні роки і десятиріччя залучало до свого складу ліберальні і демократичні сили. Цей прошарок прогресивно мислячих, інтелігентних людей, об'єднаних спільністю поглядів на завдання майбутніх перетворень і методи їх виконання, почав складатися в надрах бюрократичного апарату часів Миколи І, особливо у 1840 – 50-х роках. Кадри з новим мисленням знаходили собі застосування не лише в МВС, а й у Міністерстві юстиції, морських справ, канцелярії Державної ради тощо. «Ліберальна бюрократія, – зазначає сучасна російська дослідниця Л. Захарова, – не була відокремлена від суспільних сил країни, вона формувалася у співдружності з ліберальними громадськими діячами, вченими, літераторами» [7].

Отже, у березні – квітні 1858 р. у верхніх ешелонах російської влади стали поступово домінувати позиції Міністерства внутрішніх справ. За кілька днів з проектом Плану познайомився Я. Ростовцов, який по окремих напрямах піддав його слушній критиці. Проте, за підтримки Олександра II, проект Плану робіт, як програма діяльності губернських комітетів, все ж був схвалений Головним комітетом.

Загалом «План робіт для дворянських губернських комітетів щодо влаштування селянського побуту» значно розширював компетенцію губернських комітетів і був обов'язковий до виконання. Губернським дворянським комітетам передавалися повноваження не лише щодо підготовки, але й з реалізації реформи, що в цілому свідчить про децентралізацію сфер впливу у напрямі від центральних міністерств і відомств на місцевий рівень.

Між тим, 12 березня 1858 р. Міністерством внутрішніх справ було направлено до Києва два інструктивних листи. Проаналізувавши їх, інші міністерські інструкції можна пересвідчитися, що урядом були значною мірою враховані особливості краю, приєднаного унаслідок поділі Речі Посполитої до Російської імперії. Маємо на увазі специфіку землекористування на Правобережній Україні. Тут була поширена подвірно-спадкова форма землекористування, яка передбачала відповідальність не громади, як у внутрішніх губерніях Росії, а селянського двору за своєчасну сплату повинностей. На даному факті, як особливості земельних відносин на Волині, Київщині та Поділлі, наголошувалося в одному із названих листів. При цьому теза «про постійне і виняткове користування селянських родин» викупленою садибною землею була ключовою [8, с. 100 – 106].

Отримані з губерній проекти положень мали бути узагальнені і на їх основі Головним комітетом розроблені проекти документів, які започатковували практичну фазу реалізації реформи. На завершальному етапі – кожен місцевий комітет мав розробити сільський статут, яким «визначалися усі деталі селянського побуту» [9, Т. 1, с. XXVI – XXXL].

У суперечностях між Головним комітетом і Міністерством внутрішніх справ, у їхніх дискусіях стосовно програмних питань реформи (особливо в першій половині 1858 р.), розкривається різноманітність бачення майбутнього свого, поміщицького, і чужого, селянського. Наявність в середовищі поміщиків і бюрократії окремих угруповань, що боролися за міру і форму поступок є природнім явищем, в боротьбі цих поглядів і вирішувалася доля кріпосного селянства. Але це протистояння ідей, а не поле військових баталій, як це було у Західній і Центральній Європі в XVII-XVIII ст. Саме відсутність збройного протистояння, на думку сучасної російської і вітчизняної історіографії, є однією із головних особливостей реформи в Росії.

Висновок. Важлива роль у державно-правому механізмі підготовки і проведенні перетворень у середині XIX ст. належало окремим міністерствам. Так, Міністерство внутрішніх справ ще до утворення Редакційних комісій був чи не єдиними органом центральної влади, який зміг у потрібний момент підтримати реформаторські ініціативи імператора, та, на противагу діяльності Секретного комітету, виступити з власними пропозиціями вирішення селянського питання. Ймовірно, воля глави держави в умовах самодержавної монархії, без підтримки міністерств з однієї сторони була достатня для

проведення реформа, а з іншої - вона могла залишитися лише нездійсненою ініціативою або діяльністю, позбавленою гарантій мирного та послідовного вирішення найважливішого питання епохи.

Список використаних джерел

1. Левшин А. И. Записки товарища Министра внутренних дел / А. И. Левшин // Русский Архив. – 1885. – К. VIII – С. 312 – 469.
2. Журналы Секретного и Главного комитетов по крестьянскому делу. – Птг. : Гос. типография, 1915. – 511 с.
3. ЦГИА РФ. – Ф. 1180. - Оп. 15. – Спр. 8. – Арк. 9. – Санкт-Петербргские Сенатские ведомости. – 1858. – 4 марта.
4. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян за 1857–1875 гг. : в 22 ч. – СПб. : Типография Н. А. Лебедева, 1885.
5. Сборник узаконений и распоряжений правительства, относящихся до поземельного устройству крестьян всех наименований: в 2 т. – [2 доп. изд.]. – М. : Изд. Л. А. Левенсон, 1893– Т. 2. – 1893. – 1035 с.
6. Чернышевский Н. Г. Устройство быта помещичьих крестьян / Н. Г. Чернышевский // Современник. – 1859. – № 10. – С. 1–115.
7. Захарова Л. Г. Великие реформы 1860-1870-х годов: поворотный пункт российской истории? / Л. Г. Захарова // Отечественная история. – 2005. – № 4. – Інтернет ресурс [режим доступа] *:* krotov.info/history/19/1860/zaharova.htm
8. Журналы Секретного и Главного комитетов по крестьянскому делу. – Птг. : Гос. типография, 1915. – 511 с.
9. Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем: в 6 т. / [авт. текста А. П. Алексеев, Н. Ф. Анненский, К. К. Арсеньев и др.]. – М. : Изд. И. Д. Сытина. – Юбилейное издание 1911– .– (Историческая комиссия учебного отдела О. Р. Т. З). Т. 1. – 1911. – [XVI], – 263 с.; Т. 2. – 1911. – 276 с.; Т. 3. – Ч. 1. – 1911. – 252 с.; Т. 4. – 1911. – 258 с.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ (ЕЛЕМЕНТНОГО СКЛАДУ) ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Дубогрій Н.В.

(здобувач Національного університету ДПС України)

Анотація. *У статті розглядаються теоретичні питання правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин; проводиться аналіз позицій науковців щодо зазначеного питання; здійснено класифікацію правових статусів суб'єктів інформаційних правовідносин; визначаються зміст та елементи правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин, а також сформульовано поняття «правовий статус суб'єкта інформаційних правовідносин».*

Ключові слова: *правовий статус, зміст, елементи; інформаційні правовідносини; суб'єкт інформаційних правовідносин.*

Аннотация*. В статье рассматриваются теоретические вопросы правового статуса субъектов информационных правоотношений; проводится анализ позиций ученых по данному вопросу; призведено классификацию правовых статусов субъектов информационных правоотношений; определяются содержание и элементы правового статуса субъектов информационных правоотношений, а также сформулировано понятие «правовой статус субъекта информационных правоотношений».*

Ключевые слова: *правовой статус, содержание, элементы; информационные правоотношения; субъект информационных правоотношений.*

THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT AND CONTENT (ELEMENTAL COMPOSITION) OF THE LEGAL STATUS OF THE SUBJECTS OF INFORMATION RELATIONS

N.V. Dubogrii

Annotation. *In the article is explored the theoretical questions of the legal status of the subjects of information relations. The author analysesdifferent positions of scientists on this issue; conducts classification of legal statuses of the subjects of information relations; defines the content and elements of the legal status of the subjects of information relations. Also, it is formulated concept of "legal status of the subject of information relations".*

Key words*: legal status, the content, elements; information relations; subjects of information relations.*

Постановка проблеми.

Динамічний розвиток інформаційної сфери суспільства, зростання ролі інформації та інформаційних технологій практично в усіх сферах суспільного життя призводить до активізації інформаційної діяльності - діяльності з приводу одержання, використання,

поширення, зберігання, обробки, охорони та захисту інформації. Ці процеси забезпечують суб'єкти інформаційних правовідносин, роль кожного з яких визначається відповідно до їх правового статусу.

Мета: визначення поняття та змісту правового статусу суб'єкта інформаційних правовідносин, формування поняття «правовий статус суб'єкта інформаційних відносин» та проведення класифікації його видів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням правового статусу суб'єктів правовідносин в правовій доктрині приділялась значна увага, свідченням чого є існування різнопланових підходів до визначення змісту категорії «правовий статус». Наукові дослідження в цьому напрямі на загальнотеоретичному рівні проводили А.В. Малько, В.В. Лазарев, Н.В. Вітрук, В. М. Корельский, А. В. Панчишин та ін.

До даної теми у той чи інший спосіб у своїх розробках зверталися українські вчені-юристи у сфері інформаційного права: Р.А. Калюжний, В.С. Цимбалюк, І.В. Арістова, В.А. Ліпкан, О.А. Баранов, А.М. Новицький, О.М. Селезньова, О.В. Кохановська, Л.В. Кузенко, та ін.

Інформаційні права та обов'язки (які лягають в основу змісту правового статусу) різних суб'єктів розкриваються у працях таких зарубіжних науковців: В.А. Копилов, І.Л. Бачило, В.М. Лопатин, М.А. Федотов (Російська Федерація); М.С. Абламейко, Т.З. Шалаєва, О.В. Міхеєва (Республіка Білорусь).

Окремі особливості правового статусу учасників інформаційних правовідносин досліджувалися М.Ю. Кузнецовою, О.С. Рождественською, Д.О. Перовим, Р.С. Свистовичем, І. М. Сопілко та ін.

Однак, у зазначених наукових працях дані питання розглядалися фрагментарно, а тому потребують більш глибокого вивчення з метою з'ясування правової природи правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин, змісту, визначення його структурних елементів та особливостей. Це і визначило актуальність дослідження вказаної проблематики.

Основні результати дослідження.

З'ясування сутності та особливостей правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин потребує, насамперед, чіткого визначення понятійних категорій.

Щодо загальнотеоретичного визначення категорії «правовий статус», необхідно вказати на неоднозначність трактувань даного поняття серед науковців. Разом з тим, більшість вчених-правників характеризує його як юридично закріплене становище особи у суспільстві [1, с. 90], [2, с. 51], [3].

Ряд науковців вказують на необхідність розуміння категорії «правовий статус» у вузькому та широкому значеннях. Так, В.В. Лазарев, у широкому розумінні, в дане поняття вкладає юридично закріплене становище людини у суспільстві, її права і свободи, обов'язки і відповідальність, встановлені законодавством і гарантовані державою. У вузькому розумінні категорія «правовий статус особи» характеризує обсяг прав і свобод, якими володіє суб'єкт права. Вони ж (права і свободи) складають основний сенс, ядро правового статусу [4, с. 480-481]. І. О. Федотова, вважає, що у широкому значенні, правовий статус є категорією, що визначає стан суб'єкта права в правовій системі держави, має загальний комплексний характер та включає всю сукупність різних статусів суб'єктів правовідносин. У вузькому значенні, правовий статус – це конкретний статус суб'єкта в певних правовідносинах, що є системою елементів (прав та обов'язків, принципів, гарантій реалізації правового статусу тощо), склад яких визначається галуззю права та які закріплено в нормативно-правовому полі [5].

Необхідно зазначити, що вчені-теоретики характеризують правовий статус особи як комплексне явище, яке необхідно розглядати в різних аспектах. Так, В. М. Корельський, визначає правовий статус як багатоаспектну категорію, що, по-перше, має загальний, універсальний характер, включає статуси різних суб'єктів правовідносин: держави, суспільства, особи тощо; по-друге, відображає індивідуальні особливості суб'єктів і реальне становище їх у системі різноманітних суспільних відносин; по-третє, правовий статус не може бути реалізований без обов'язків, що кореспондуються правам, без юридичної

відповідальності в необхідних випадках, без правових гарантій; по-четверте, категорія "правовий статус" визначає права і обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів для відкриття нових шляхів їх удосконалення [6, с. 549].

В юридичній літературі правовий статус суб'єкта правовідносин вживається зазвичай поряд з поняттям правове становище (положення). Це питання також носить дискусійний характер. Вітрук Н.В. обґрунтовує правовий статус як категорію вужчу за правове становище, оскільки виступає частиною (ядром) останнього [7, с. 152]. Іншої точки зору притримується В.Т. Білоус, який вважає, що «правовий статус асоціюється зі стабільним правовим станом суб'єкта, а правове становище розглядається як динамічний розвиток сукупності прав і обов'язків особи, що зумовлено її вступом до тих чи інших правовідносин» [8, с. 1].

Припускаємо, що поява різних дефініцій обумовлюється неоднозначними перекладами слова «статус» (з лат. status – становище, положення, статус). На наш погляд, застосування вироблених наукою різних термінів у правотворчій та правозастосовній діяльності, що означають одне й те саме явище, тягне за собою проблеми у правовому регулюванні. Тому, поділяємо думки Є.І. Козлової [9, с. 191] та Матусова Н. І. [10, с.52], щодо синонімічності даних понять та підтримуємо позицію Музичук О.М. щодо недоцільності їх наповнення різним змістом, оскільки «спроби використати ці терміни як такі, що відрізняються за змістом і значенням, будуть лише вносити плутанину у відповідну термінологію» [11].

До того ж, необхідно зазначити і про принцип юридичної техніки: один термін - одна дефініція - одне поняття. Розмежування вищевказаних понять не отримало своє відображення ні в юридичній практиці, ні в нормативно-правових актах.

Ґрунтуючись на зазначених вище положеннях, правовий статус (становище, положення) можна визначити як багатоаспектну правову категорію, що визначає місце суб'єкта у правовідносинах і становить собою систему прав, свобод та обов'язків, закріплених у законодавстві.

Правовий статус реалізовується в процесі участі суб'єкта права у правовідносинах.

Наука інформаційного права розрізняє інформаційні правовідносини та правовідносини в інформаційній сфері. Останнє поняття є значно ширшим, і окрім суто інформаційних правовідносин, включає ще й інформаційно-інфраструктурні відносини. Тобто, суспільні відносини, що мають місце в процесі забезпечення реалізації інформаційних відносин, тобто пов'язані з функціонуванням суб'єктів інформаційної інфраструктури, які надають інформаційні послуги і виконують роботу в інформаційній сфері, використовують інформаційні технології і ресурси, підтримують інформаційну безпеку тощо [12].

Інформаційні правовідносини становлять собою регульованих нормами інформаційного права суспільних відносини, що виникають в усіх сферах життя суспільства і держави при здійсненні інформаційної діяльності суб'єктами права в процесі реалізації їх суб'єктивних інформаційних прав та обов'язків.

Як слушно зазначає Арістова І.В., «щоб стати суб'єктом інформаційних правовідносин, така особа має пройти два етапи наділення юридичними якостями. По-перше, бути суб'єктом інформаційного права як потенційним суб'єктом інформаційних правовідносин через наділення інформаційною правосуб'єктністю, і по-друге, набути додаткових якостей юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації – здатності реалізовувати суб'єктивні інформаційні права та обов'язки, що власне й визначає правові зв'язки та взаємодію між суб'єктами [13].

Суб'єктами інформаційних правовідносин будуть виступати суб'єкти інформаційного права, наділені правосуб'єктністю: здатністю мати інформаційні права та обов'язки (правоздатністю) та можливістю їх фактичної реалізації свої інформаційних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у правовідносинах як їх безпосередній учасник (дієздатністю).

Змістовна характеристика правового статусу суб'єкта будь-яких правовідносин, в тому числі і інформаційних, відображається через його елементний склад. Говорячи про

загальну систему складових елементів правового статусу, варто виокремити різні підходи науковців до обсягу цієї категорії.

Найбільш вузький зміст визначається як основні права та обов'язки учасника правовідносин. Так, П. М. Рабінович вказує, що включення у правовий статус окрім прав та обов'язків інших юридичних компонентів може призвести тільки до «важковагової конструкції»[14, с. 65].

Більш широке тлумачення змісту правового статусу знайшло своє відображення в науковій праці Окунєва І.С. «Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права», в якій визначено наступну структуру:1) правосуб'єктність; 2) система прав, обов'язків і законних інтересів; 3) система гарантій прав та обов'язків суб'єктів права; 4) їхня юридична відповідальність. [3]. Є.В. Охотський доповнює юридичну конструкцію правового статусу обмеженнями [15, с. 54]; М.Г.Шульга елементами правового статусу називає ще й цілі та компетенцію [16, с. 14-15]; А.В. Панчишин розширює елементний склад правовими нормами, принципами, громадянством та правовідносинами [17].

Виходячи із вищевикладених позицій, всіх їх об'єднує визнання складовими елементами правового статусу особи її права, свободи та обов'язки.

Тому, ці елементи будемо вважати обов'язковими та такими, що складають основу змісту правового статусу суб'єкта правовідносин, в т. ч. і інформаційних.

Права та свободи суб'єкта інформаційних правовідносин у загальнотеоретичному визначенні – це формально визначені та юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами і реалізовувати суб'єктивні інтереси з приводу доступу до інформації. На думку В.А. Ліпкана, це право має такі складові: збирання, зберігання, використання та поширення інформації, що й становлять основу інформаційних правовідносин [18, с. 203]. Вважаємо доречним доповнити цей ряд правом на отримання, обробку, захист та знищення інформації. Щодо свобод, необхідно виділити свободу особистого і сімейного життя, яка проявляться в забороні поширення інформації її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Юридичні обов'язки суб'єкта інформаційних правовідносин – це встановлена законом міра належної, суспільно-необхідної поведінки в інформаційній сфері. В юридичному обов'язку відображаються як особисті, так і загальносуспільні інтереси. Так, можна назвати загальні обов'язки суб'єктів інформаційних правовідносин: обов'язок суб'єкта владних повноважень інформувати про свою діяльність і прийняті рішення, обов'язок журналіста подавати для публікації об'єктивну і достовірну інформацію, та ін.

Компетенція як елемент правового статусу стосується діяльності державних органів і кореспондується в права та обов'язки посадових осіб. Як зазначає Передерій О.С., основною змістовною складовою компетенції є повноваження, які, в свою чергу, складаються з прав та обов'язків, закріплених в законодавстві [19].

Всі інші елементи (правові норми, принципи, правосуб'єктність, правовідносини, гарантії, відповідальність, тощо) на нашу думку недоцільно включати до структури правового статусу з наступних міркувань.

Норми права передумовою правого статусу, оскільки закріплюють права, свободи та обов'язки суб'єктів правовідносин, а тому не можуть входити до структури правового статусу. Так само як і правові принципи, які виступають як основоположні ідеї права і лягають в основу формування юридичних норм.

Передумовою реалізації правового статусу буде виступати і правосуб'єктність - здатність фізичних та юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами правовідносин, тобто носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, які реалізовуються у фактичних правовідносинах.

Правові відносини виступають як шлях реалізації правового статусу особи, тому також не можуть входити до його змісту.

Недоцільним також вважаємо включення в структуру правового статусу гарантій прав, свобод і обов'язків, а також юридичну відповідальність. Оскільки і гарантії, і відповідальність виступають в якості юридичних засобів забезпечення правового статусу особи (засобів реалізації прав, свобод і обов'язків).

Таким чином, змістом правого статусу будуть суб'єктивні інформаційні права та обов'язки передбачені інформаційним законодавством, які суб'єкти реалізовують у фактичних правовідносинах з метою задоволення своїх інформаційних потреб.

Системне уявлення про правовий статус суб'єктів інформаційних правовідносин можна досягти за допомогою розподілу їх на певні групи. Класифікація також дає можливість провести порівняльний аналіз правових статусів різних суб'єктів з метою їх удосконалення.

Так, на підставі змісту традиційно виділяють наступні правові статуси:

1) загальний (конституційний). Визначається Конституцією певної держави, закріплюючи основні права, свободи та обов'язки громадян. Він є єдиним для усіх учасників суспільних відносин, виступає як першооснова, база для формування нижчевказаних статусів;

2) спеціальний (родовий) статус відображає особливості правового становища учасників (внаслідок соціального, службового, майнового становища, тощо) та доповнює загальний правовий статус додатковим набором правових можливостей, що визначають специфіку та роль суб'єктів у правових відносинах;

3) галузевий статус характеризує особливості прав та обов'язків суб'єктів у певній сфері суспільних відносин, що визначається нормами окремої галузі права. Так, в юридичній літературі зустрічаємо такі види галузевих статусів як: конституційно-правовий статус [20]; міжнародно-правовий статус [21]; адміністративно-правовий статус [22]; кримінально-процесуальний статус [23]*;* інформаційно-правовий статус [24] та інші статуси;

4) індивідуальний статус визначає комплекс прав та обов'язки конкретного суб'єкта в певний проміжок часу.

Іншою підставою для класифікації є суб'єкти. Як справедливо зазначає Музичук О.М., «основне призначення категорії "правовий статус" полягає у деталізації особливих ознак суб'єктів правовідносин. У визначенні правового статусу будь-якого суб'єкта акцентується увага саме на його ролі та місці у системі правовідносин та на те, чим він відрізняється від інших суб'єктів» [25].

На нормативному рівні визначено коло учасників інформаційних відносин, згідно якого можна говорити про відповідні правові статуси. Так, Згідно зі ст.4 Закону України «Про інформацію» [26], передбачено чотири категорії суб'єктів інформаційних відносин до яких належать: фізичні особи, юридичні особи, об'єднання громадян та суб'єкти владних повноважень. Така класифікація є неповною. В наведеній класифікації вбачаємо, що законодавець акцентувався виключно на внутрішньодержавних відносинах, не враховуючи міжнародні. Слушним є зауваження Селезньової О.М. про упущення законодавцем держави як суб'єкта у міжнародних інформаційних правовідносинах, а також інші держави та міжнародні організації [27, с. 238].

Згідно Закону України «Про доступ до публічної інформації» [28] можна виділити правові статуси таких суб'єктів як запитувачі інформації та розпорядники інформації.

У юридичній літературі також висловлюється думка про розмежування правових статусів суб'єктів інформаційних відносин на загальний (рівний для усіх), спеціальний (стосується суб'єктів, які обіймають певну посаду чи займаються певним видом діяльності) та особливий (статус суб'єкт права, якому відповідно до закону надається більша, ніж іншим суб'єктам інформаційних відносин, можливість у реалізації права на інформацію, у зв'язку зі специфікою його професійної діяльності, спрямованої на забезпечення і гарантування повноти права на інформацію іншим суб'єктам: журналісти, державний експерт з питань таємниць, працівники правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність та ін. [29].

Коваленко Л.П. пропонує проводити класифікацію суб'єктів інформаційних правовідносин, а відтак і їх правових статусів, на підставі моделі інформаційної сфери виділяючи: виробників (творців) інформації; власників інформації та споживачів інформації [30, с. 378].

З урахуванням вищевказаного необхідно зазначити, що кожен суб'єкт інформаційних правовідносин наділений індивідуальним набором прав, свобод та обов'язків, який

визначається згідно його особливих характеристик: виду суб'єкта (індивідуальний чи колективний; фізична чи юридична особа), його ролі у суспільних правовідносинах (виробники, розпорядники, споживачі інформації; суб'єкти владних повноважень, особи, які задовольняють власні інтереси) тощо.

Не заперечуючи підходи зазначених вчених щодо поділу на види правових статусів, вважаємо, що кожен дослідник використовує різні підходи до класифікації, а це сприяє, на нашу думку, здійсненню комплексного погляду на цей феномен, у тому числі, задля визначення особливостей правового становища суб'єктів правовідносин в інформаційній сфері.

Висновки

Підсумовуючи дослідження правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин як категорії інформаційного права, зазначимо складність, комплексність та системність цього явища.

Аналіз розглянутих наукових підходів дозволяє запропонувати нами наступне конструктивне визначення, що відбиває внутрішню сутність поняття «правовий статус суб'єкта інформаційних правовідносин». Це складне, комплексне, системне явище, яке визначає правове становище суб'єктів в інформаційних правовідносинах і становить собою систему елементів (прав, свобод та обов'язків), що забезпечені інформаційними правовими нормами, з приводу здійснення інформаційної діяльності – діяльності зі створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, знищення, охорони та захисту інформації.

Список використанх джерел

1. Матузов Н. И. Теория государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – Москва: Юристъ, 2004. – 512 с.
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – Київ: Кондор, 2006. – 477 с.
3. Окунєв І. С. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / І. С. Окунєв – Київ, 2010.
4. Теория права и государства : учебник /под ред. В. В. Лазарева– М. : Изд-во БЕК, 2001. – 520 с.
5. Федотова І. О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин / І. О. Федотова. // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право», №1 (8), – 2012. – С. 7–13.
6. Теория государства и права : учебник для вузов / В. М. Корельский, В. Д. Перевалова. – Москва: Норма-инфра, 2002. – 616 с.
7. Витрук Н. В. Основы правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук – Москва: Юрид. лит., 1979. – 251 с.
8. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект) : дис. докт. юр. наук : 12.00.07 / В.Т. Білоус – Ірпінь, 2004. – 444 с.
9. Козлова Е. И. Конституционное право России: учебник для студентов высших учебных заведений. Изд. 3-е, перераб. и доп. / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. – Москва: Юристъ, 2004. – 587 с.
10. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов: изд-во Сарат. ун-та, 1987. – 294 с.
11. Музичук О. М. Уточнення сутності категорії "правовий статус" суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу / О. М. Музичук // Форум права. – 2008. . -№ 1. – С.316-321 – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/ FP/2008-1/08momiec.pdf.
12. Баранов О.А. Інститути інформаційного права / О.А. Баранов // Правова інформатика. – 2006. – № 11. – С. 40 – 46.
13. Арістова І. В. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності / І. В. Арістова, В. Д. Чернадчук. – 2012. –[Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10685/1/Chernadchuk%20Aristova.
14. Рабінович П. М. . Основи загальної теорії права та держави: посіб. для студ. спец. «Правознавство». Вид.2-е, зі змін. й доп. / П. М..Рабінович. – Київ: Б. в., 1994. – 235 с.
15. Охотский Е. В. Государственная служба: теория и организация: Курс лекций / Под общ. ред. Охотского Е.В., Игнатова В.Г. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 640 с.
16. Шульга В. М. Курс административного права и процесса / В. М. Шульга. – Москва: Юринформ, 1998. – 798 с.
17. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус» / А. В. Панчишин. // Часопис Київського університету Права. – 2012. – С. 95–98.
18. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. Навчальний посібник: / В. А. Ліпкан. – Київ: КНТ, 2006. – 280 с.

19. Передерій О. С. Компетенція як елемент правового статусу поліції держав континентальної правової сім'ї (теоретичний аспект) / О. С. Передерій // Форум права. – 2007. -№ 2. –С.169-173 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2007_2_28.pdf.
20. Кравчук В. М. Конституційно - правовий статус: питання дефініції / В. М. Кравчук, О. М. Юхимюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – С. 22–26. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4822/3/nv_vnu2010_25.pdf.
21. Киценко Д. М. Практика Арктичної Ради як унікальний приклад визнання особливого міжнародно-правового статусу корінних народів / Д. М. Киценко. // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – №4. – С. 53–61.
22. Шестаков С. В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: сутність та структура / С. В. Шестаков. // Вісник Національного університету внурішніх справ. – 2001. –Спецвипуск – С. 149–153.
23. Лень В. В. Деякі питання кримінально-правової характеристики осудності / В. В. Лень. // Вісник Запорізького юридичного ін-ту МВС України. – 1999. – №1. – С. 146–149.
24. Кузнецова М. Ю.. Реалізація інформаційно-правового статусу органів виконавчої влади України під час обробки персональних даних / М. Ю. Кузнецова // Право і суспільство. - 2014. - № 6.1. - С. 131-139 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2014_6.1_23.pdf
25. Музичук О.М. Уточнення сутності категорії "правовий статус" суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу /О.М. Музичук // Форум права. -2008. -№ 1. –С.316-321 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2008-1/08momiec.pdf
26. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12
27. Селезньова О. М. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України як інтегрованої категорії : дис. канд. юр. наук : 12.00.07 / Селезньова Ольга Миколаївна – Київ, 2015. – 416 с.
28. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17
29. Рождественська О. С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. С. Рождественська; Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2009. - 19 с. - укр.
30. Коваленко Л.П. Суб'єкти інформаційних правовідносин / Л.П. Коваленко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 25 (64). 2012.№2. С.376-379.

ПИТАННЯ ВІДОБРАЖЕННЯ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Іванець М.Г.
(юрист)

Анотація. *У статті проаналізовано поняття суспільної моралі, правова природа та зміст цього поняття, відображення моральних принципів у Конституції та окремих законодавчих актах України.*

Ключові слова: *суспільна мораль, захист суспільної моралі, відображення моральних приписів У Конституції України.*

Аннотация. *В статье проанализировано понятие общественной морали, правовая природа и содержание этого понятия, отражение моральных принципов в Конституции и отдельных законодательных актах Украины.*

Ключевые слова: *общественная мораль, защита общественной морали, отражение моральных принципов в Конституции Укрины.*

Summary. *The article deals with the understanding of public morality, its legal nature and essence, moral principles display in the Constitution of Ukraine.*

Key words: *public morality, public morality protection, moral principles display in the Constitution of Ukraine.*

Моральні принципи та вимоги сьогодні стали предметом загальносуспільної уваги та критерієм суспільної оцінки влади, ефективності і справедливості права, особливостей конституційного процесу, а питання захисту суспільної моралі як цивілізаційних критеріїв виживання людства є предметом щоденної дискусії.

З огляду на те, що захист суспільної моралі можливий правовими засобами, зокрема засобами правового регулювання, виникає закономірна потреба з'ясувати вагу власне юридичних передумов (причин) необхідності уточнення обсягу змісту та форм закріплення даного поняття в законодавстві, а не лише на суто науковому рівні. Така постановка питання

зумовлює розгляд специфічно юридичних передумов. З урахуванням зазначеного, вважаємо, що до відповідного комплексу причин, що зумовлюють необхідність уточнення згаданої понятійної конструкції, слід віднести такі, як: 1) гносеологічні; 2) правотворчі; 3) правореалізаційні.

Комплекс гносеологічних передумов в цілому чітко окреслений на науковому рівні. Тож докладніше торкнемося двох наступних груп причин.

Зокрема, до числа правотворчих, з нашої точки зору, належать такі причини, як: використання в чинному законодавстві України різноманітних смислових конструкцій, близьких чи змістовно тотожних поняттю "суспільна мораль"; різногалузева приналежність відповідної термінології, що зумовлює необхідність уніфікації змісту поняття суспільної моралі незважаючи на різногалузеву природу відповідного конструкту. Правотворчі причини, що зумовлюють необхідність уточнення поняття суспільної моралі, мають суттєве практичне навантаження, оскільки в сучасних дослідженнях, присвячених осмисленню та аналізу проблематики правового регулювання захисту суспільної моралі не бракує критичних зауважень щодо недосконалості відповідного понятійного апарату, який застосований законодавцем на нормативному рівні.

До правореалізаційних причин ми, на основі аналізу відповідного науково-юридичного доробку та правозастовчої практики, відносимо такі, як: наявність неоднакової судової практики застосування нормативних приписів, що вміщують у своїй структурі категорії суспільної моралі; наявність досить широкого розсуду у правозастосувачів при вжитті заходів, спрямованих на захист суспільної моралі, що провокує можливість необгрунтованого звуження чи навіть порушення існуючого комплексу конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Останнє, зокрема, має місце тоді, коли відбувається маніпуляція правозастовувачами ідеями, закладеними в законодавстві про захист суспільної моралі, чи зловживання державними органами своїми повноваженнями, тобто система суспільної моралі використовується для цілей, що не охоплюються змістом ідеї суспільної моралі як такої[1].

При цьому варто зауважити, що уточнення змісту та обсягу досліджуваного поняття, очевидно, має і статичний і динамічний аспекти. Перший пов'язаний з необхідністю чіткого визначення на рівні закону обсягу відповідного поняття, а другий – стосується необхідності перманентного уточнення нормативних критеріїв, за якими ті чи інші діяння будуть кваліфіковані як такі, що відповідають чи, навпаки, суперечать суспільній моралі (її засадам, вираженим на рівні закону). Це пов'язане, зокрема, з тим, що жодне чітко визначене поняття суспільної моралі як об'єкту правового захисту з боку держави та її органів не зможе задовольняти інтереси всіх членів відповідного суспільства, оскільки політичний та ідеологічний плюралізм у житті соціально неоднорідного суспільства у принципі унеможливлює задоволення за посередництвом права усіх, у тому числі взаємовиключних, інтересів представників наявних соціальних верств. Окрім того, варто враховувати, що й обсяг співвідношення морального та аморального у сучасному суспільстві динамічно змінюється, а відтак критерії віднесення тих чи інших явищ до числа моральних/аморальних зазнають, своєю чергою, стрімких змін. А тому будь-які критерії, офіційно встановлені щодо віднесення тих чи інших явищ дійсності до таких, що суперечать суспільній моралі, порушують її, будуть зазнавати обгрунтованої критики, зокрема, з боку тієї частини цього суспільства, проти якої вони явно чи латентно скеровані[2].

На нашу думку, відповідні підходи можуть бути коректно сформульовані на основі глибокого юридико-догматичного аналізу положень чинного законодавства України, яке вміщує вищезгадані понятійні конструкції. При цьому відзначимо, що має місце досить широкий "інтервенціонізм" права, правового регулювання до сфери суспільної моралі.

Так, у Конституції України категорія моралі в багатьох випадках безпосередньо визначається (частина 3 статті 24: "Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: …правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства…"; частина 2 статті 35: здійснення права на свободу совісті й віросповідання "може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності

населення")[3]. Тобто вона, безумовно, має конституційну (конституційно-правову) цінність[4].

За класифікацією, вжитою у Кримінальному кодексі України, виокремлюються злочини проти громадського порядку та моральності (Розділ 12, статті 293-304) [5]. Водночас, аналізуючи зміст нормативних приписів, уміщених у згаданих статтях КК України, науковці – автори Науково-практичного коментарю (зокрема, В.О. Навроцький) до відповідних положень КК України до об'єкта відповідних злочинних посягань (проти моральності) відносять саме моральні засади суспільства[6]. При цьому А.В. Ландіною також було сформульовано висновок, що за кримінальним законодавством України охоронятися має саме моральність, а не мораль[7; 8].

Між тим, поняття моральних засад суспільства на нормативному рівні вжите і в частині 4 статті 13 ("при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства") та в частині 2 статті 319 Цивільного кодексу України ("при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства")[9].

Разом з цим, поняття "громадська мораль" вжите у пункті 5 статті 11 Закону України "Про міліцію"[10].

Відповідно до частин 1-2 статті 8 Закону України "Про статус народного депутата України" у своїй діяльності народний депутат повинен дотримуватися загальновизнаних норм моралі; завжди зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів, службових та посадових осіб і громадян; утримуватись від дій, заяв та вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу. Неприпустимим є використання народним депутатом свогодепутатського мандата всупереч загальновизнаним нормам моралі,правам і свободам людини і громадянина, законним інтересам суспільства і держави[11].

Частина 4 статті 20 Закону України «Про охорону дитинства» забороняє пропагування у засобах масової інформації культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини[12].

Стаття 28 Закону України «Про видавничу справу» зазначає, що у видавничій справі забороняється виготовляти чи розповсюджувати видавничу продукцію порнографічного характеру і таку, що пропагує культ насильства і жорстокості, а також виготовляти чи розповсюджувати видавничу продукцію, що проповідує релігійні віровчення, які загрожують життю, здоров'ю, моралі громадян, порушують їх права і свободи[13].

Закон України «Про телебачення та радіомовлення» (ст. 2) гарантує дотримання працівниками радіо та телебачення професійної етики та загальнолюдських норм моралі[14].

У частині 1 статті 35 Закону України "Про освіту" зазначається, що загальна середня освіта забезпечує, серед іншого, також і формування загальнолюдської моралі. Водночас згідно зі статтею 56 Закону до числа обов'язків педагогічних та науково-педагогічних працівників віднесено обов'язок настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших доброчинностей[15].

Згідно із ст. 5 Закону України "Про кінематографію" до основних принципів кінематографії віднесено принцип захисту моральних і матеріальних інтересів суб'єктів кінематографії[16].

Відповідно до статті 3 Закону України "Про культуру" до основних засад державної політики у сфері культури віднесено, зокрема, сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті[17].

Згідно із ч. 2 ст. 9 Закону України "Про дошкільну освіту" дитина має гарантоване державою право на захист від будь-якої інформації, пропаганди та агітації, що завдає шкоди її здоров'ю, моральному та духовному розвитку[18]. Ця норма, а також інші положення згаданого Закону розкривають змістовне навантаження поняття морального розвитку.

Посилання на моральні засади суспільства як важливу правову категорію широко використовується у тексті статей 3, 5, 7, 9, 11, 56, 97, 111. 151 та 155 Сімейного кодексу України, тобто має суттєву прив'язку до шлюбно-сімейного законодавства і відповідного кола правовідносин[19]. При цьому ця категорія у контексті реформованого шлюбно-сімейного законодавства України досить докладно проаналізована Г. Мироновою, яка, зокрема, наголосила на неповній відповідності правоположень Сімейного кодексу України моральним засадам суспільства, проголошуваним самим Сімейним кодексом, їх порушенні нормами згаданого Кодексу[20].

Важливість забезпечення моральності та моральних засад суспільства простежується також і в контексті аналізу положень Закону України "Про основи національної безпеки України". Зокрема, його статтею 3 до числа об'єктів національної безпеки віднесено суспільство, у тому числі його духовні, морально-етичні цінності. При цьому серед вагомих пріоритетів національних інтересів України названо розвиток духовності, моральних засад Українського народу (ст. 6 Закону).Відповідно, серед основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві названі, зокрема, прояви моральної та духовної деградації суспільства та поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії (ст. 7 Закону). У цьому зв'язку виглядає цілком закономірним також і виокремлення з-поміж основних напрямів державної політики з питань національної безпеки (ст. 8 Закону) таких напрямів, як, наприклад, забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ[21].

Водночас, як відомо, уперше законодавче визначення суспільної моралі було закріплено у статті 1 Закону України „Про захист суспільної моралі". Відповідно до нього це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість[22].

Навіть побіжний аналіз лише деяких, а саме вищенаведених, сформульованих у чинному законодавстві України позицій з приводу оформлення термінологічного апарату, пов'язаного із захистом суспільної моралі, вказує на різногалузевість відповідних законодавчих актів та неоднорідність відповідних термінологічних конструкцій. Понад те, можна констатувати багатозначність конкретних втілень суспільної моралі в згаданих законодавчих положеннях. Такими сенсами ми пропонуємо вважати ті особливі змісти, які відображають фрагменти сутності явища дійсності, позначуваного терміном "суспільна мораль", що тією чи іншою мірою були відображені та проаналізовані з різним ступенем глибини та охоплення досліджуваної проблематики в ході, зокрема, масштабної білорусько-російської наукової дискусії "Суспільна мораль: методологія дослідження, нормативно-етичні й прикладні проблеми", проведеної протягом 2006-2009 рр. [23] Вони, зокрема, також указують на основні функції суспільної моралі.

Як випливає з наведеного, суспільній моралі властива смислова множинність і поліфункціональність її проявів. При цьому з огляду на те, що згадане поняття докладно вивчається насамперед у рамках етики, моральної філософії, до нашого завдання не може входити докладний аналіз суспільної моралі (зокрема, за допомогою застосування дескриптивного підходу). Навпаки, важливим видається з'ясування змісту тих елементів суспільної моралі, що піддаються правовому захисту й обґрунтуванню в межах власне юридичного підходу. Зрозуміло. Що основою такого правового аналізу має бути дослідження норм Конституції України та відображення її положень у законодавстві а надалі уже й і у політико-правовій практиці.

Список використаних джерел

1. Кондратьєв Р. Моральний імператив у правозастосуванні // Право України. – 2010. - №5. – С. 85-89.
2. Гудима Д. Деякі філософсько-правові засади обмеження свободи мистецького вираження // Право України. – 2011. - №8. – С. 200.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України.—1996.—№30.—Ст. 141.

4. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі. Дис. ... канд.. юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С. 61-62, 81.
5. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 25-26, ст.131.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5.04.2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001. – С. 754, 756, 757, 759, 761, 762, 763, 766.
7. Ландіна А.В. Моральність як об'єкт кримінально-правового захисту // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – 2003 – №3. – С. 194-204.
8. Ландіна А.В. Моральність як об'єкт кримінально-правового захисту // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України. Спец. вип. У двох ч.. – Ч. 1. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – С. 170-173.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356.
10. Закон України "Про міліцію" від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 4, ст. 20.
11. Закон України "Про статус народного депутата України" // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 3, ст. 17.
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України.—2001.—№ 30.—Ст. 142.
13. Про видавничу справу : Закон України від 5 червня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України.—1997.—№ 32.—Ст. 206.
14. Про телебачення і радіомовлення: Закон України: станом на 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
15. Закон України "Про освіту" від 23.5.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 34, ст.451.
16. Закон України "Про кінематографію" // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 22, ст.114.
17. Закон України "Про культуру"// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 24, ст.168.
18. Закон України "Про дошкільну освіту" від 11.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 49, ст.259.
19. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 21-22, ст.135.
20. Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України // Право України. – 2004. - №4.
21. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст.351.
22. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України.—2004.—№14.—Ст. 192.
23. Общественная мораль: философские, нормативно-этические и прикладные проблемы / под общей ред. Р.Г. Апресяна. – М.: Альфа-М, 2009. – 494 с.

УДК: 342.9

ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Кайдаш Л.Ю.

(старший викладач Юридичного інституту Національного університету ДПС України)

Анотація. *Наукова стаття присвячена дослідженню проблеми реалізації в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини.*

Ключові слова: *Конвенція, Суд, Комісія, рішення, ухвала, реалізація, застосування, посилання, виконання «джерело права», тлумачення.*

Аннотация. *Научная статья посвящена исследованию проблемы реализации в Украине положений Конвенции о защите прав человека и основных свобод и решений Европейского суда по правам человека.*

Ключевые слова: *Конвенция, Суд, Комиссия, решение, постановление, реализация, применение, ссылки, выполнение «источник права» , толкования.*

Nauchnaya stat'ya posvyashchena issledovaniyu problemy realizatsii v Ukraine polozheniy Konventsii o zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod i resheniy Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka.

Klyuchevyye slova: *Konventsiya, Sud, Komissiya, resheniye, postanovleniye, realizatsiya, primeneniye, ssylki, vypolneniye «istochnik prava», tolkovaniya.*

Права людини поряд з демократичними засадами розвитку суспільства безумовно, є інститутами першорядної важливості у діяльності сучасних цивілізованих держав.

Серед проблем, що стосується організації і діяльності держави у питаннях дотримання прав людини є співпраця з міжнародними установами, які займаються захистом прав людини як на регіональному, так і на міжнародному рівнях. Однією із регіональних інституцій, яка займається захистом прав людини на теренах Європи, в тому числі і в Україні, є Європейській Суду з прав людини, багато аспектів діяльності якого в національних державах, зокрема і в Україні, залишаються до теперішнього часу до кінця не дослідженими.

При реформуванні пострадянської правової системи в Україні виникають питання пов'язані з необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до положень Європейської системи права та принципів і норм міжнародного права. Особливо дієвими в цьому напрямку державної діяльності є вивчення європейського досвіду формування правової системи і імплементація її положень у національне право та законодавство.

Одна з проблем, яка досліджується сьогодні юридичною наукою в Україні, стосується джерел і форм національного права. Ця проблема набула підвищеного значення і актуальності у зв'язку з ратифікацією 17 липня 1997 року Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі - Конвенція) Першого протоколу і протоколів № 2,4,7, і 11 до Конвенції [1].

Відповідно до положень ст. 45 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та внесеними до неї змінами, зокрема Протоколом № 11, питання тлумачення положень Конвенції і її застосування віднесено до компетенції Європейського суду з прав людини (далі - Суд) [2]. В зв'язку з цим виникає питання що собою представляє Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, як нормативно – правовий акт для українського національного законодавства.

Згідно положень, що закріплені у ст. 9 Конституції України[3] та Законі України «Про міжнародні договори України[4], чинні міжнародні договори, згода на обов'язкову дію яких на території України надано Верховною Радою України є частиною національного законодавства. Отже враховуючи положення Конституції України по цьому питанню, слід зазначити, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод після ратифікації стала складовою національного законодавства як «джерело права», але вже не як європейського, а як національного, і враховуючи зазначене положення вона повинна в повному обсязі застосовуватись правоохоронними органами як нормативно - правовий акт внутрішнього законодавства. В той же час відносно того що являють собою рішення Європейського суду з прав людини для правозастосовної практики України, то у науковців відносно їх реалізації немає єдиної точки зору. Ця проблема в наукових дослідженнях сприймається неоднозначно і є дискусійною[5, с. 42]. В прийнятому 23 лютого 2006 року Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у ст. 17 передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику Європейського суду з прав людини як «джерело права»[6]. Таким чином в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначений правовий припис є певною новелою в національному законодавстві, оскільки встановлює, що поряд з правовими нормами, які передбачені в самій Конвенції, і які національні інституції при розгляді певних юридичних справ повинні в своїй практиці використовувати, як «джерело права», хоч це поки що робиться не дуже часто в нашій державі, також закріплено положення про те, що і рішення Європейського суду з прав людини по тій чи іншій конкретній справи, яка розглянута зазначеним Судом є теж «джерелом права» для українського правозастосовника.

Отже український законодавець закріпив, що реалізація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини йде через «*застосування»* їх у практичні діяльність державних інституцій як «джерел права», а також шляхом «*посилання»* на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини при розгляді вирішенні юридичних справ у

національних судах та шляхом безпосереднього *«виконання»* рішень Європейського суду з прав людини прийнятих відносно держави Україна.

Однак досліджуючи це питання необхідно враховувати положення про те що правова система, яку сповідує наша держава, передбачає, що при прийнятті юридично значимого рішення чи дійства судом(суддею) при їх обґрунтуванні слід обов'язково вказати на «джерело права», а це завжди повинен бути на той час діючий нормативно – правовий акт. Отже, як нами вже зазначалось, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є нормативно – правовим актом національного законодавства, а звідси і джерелом національного права, це незаперечний факт, тому що, згідно положення закріпленого у ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України[7]. Отже на момент ратифікації Верховною Радою України таким міжнародно - правовим договором була, і в даний час є Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка після здійснення зазначеної законодавчої процедури стала частиною національного законодавства.

Вивчаючи цю проблему слід акцентувати увагу також на питанні, щодо правової природи і характеру рішень, прийнятих Європейським судом з прав людини як відносно України, так і сприйняття їх в цілому тобто інших рішень Європейського суду з прав людини, що напряму не торкаються України. Тому одним із аспектів, що є проблемними при імплементації рішень Європейського Суду з прав людини є питання, які пов'язані з дослідженням юридичної природи й характеру рішень, прийнятих зазначеним Судом.

Мабуть було б неправильним стверджувати, що це питання взагалі не розглядалось науковцями нашої держави, вони тією чи іншою мірою розглядалось в науковій літературі. Проте слід відмітити, що воно ще знайшло свого вичерпного висвітлення у науковий літератури [8, с. 76-77].

Другий аспект, що торкається зазначеного правового припису, що закріплений у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» пов'язаний з тим, що при розгляді справ у національних судах практику напрацювання Європейського суду з прав людини, тобто його рішення по конкретній справи, слід також застосовувати, згідно волі українського законодавця, як «джерело права»[9] і враховувати при прийнятті рішень в рамках здійснення правосуддя в національних судах.

Аналізуючи положення зазначеного Закону слід поставити питання, а чи вводиться його положеннями в національне законодавство таке поняття як «право прецеденту»? Як показують результати наукових досліджень по питаннях використання у національній системі права напрацювань Європейського суду з прав людини є дискусійним серед науковців[10, с.396-405].

По-перше, норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод досить абстрактні й містять низку оціночних понять [11, с. 362].

По-друге, роз'яснення її положень здійснює Європейський суд з прав людини (з набуття чинності Протокола № 11 від 1 листопада 1998 року). Рішення Суду є обов'язковими для країни, проти якої вони ухвалені (ч. 1 ст. 46). Одночасно іншим країнам - учасницям Конвенції, яких рішення безпосередньо не стосуються, належить ураховувати їх у своїх правових системах.

За практикою, що склалася в Європі, ці рішення досить часто стають підставою для зміни національного законодавства, яке не відповідає нормам Конвенції [12, с. 366–370].

Віденською конвенцією про право міжнародних договорів встановлено правила роз'яснення останніх, згідно з якими «договір повинен тлумачитися добросовісно, відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також у світлі об'єкта й цілей договору (ч. 1 ст. 31); поряд із контекстом договору враховується наступна практика застосування договору, що встановлює згоду учасників щодо його тлумачення (п. b ч. 3 ст. 31)» [13, с. 40]. .

Юрисдикція Європейського суду з прав людини, згідно ч. 1 ст. 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поширюється на всі правовідносини, які стосуються її трактування та застосування. Приєднуючись до Конвенції, національні держави дають згоду на обов'язковість юрисдикції Європейського суду з прав людини, а

тому врахування тлумачень змісту положень Конвенції, викладених у рішеннях Суду, є частиною виконання зобов'язань за міжнародним договором.

З 2006 року в Україні вимога врахування практики Європейського суду з прав людини набула втілення на рівні національного закону, зокрема ним передбачено що: а) обов'язком держави є виконання рішеннь Суду у справах проти України; б) необхідно усунути причин порушення Україною Конвенції і протоколів до неї; в) потрібно впроваджувати в українське судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини; г) створювати передумови для зменшення кількості скарг до Суду проти України.

Цим Законом фактично визнано, що рішення Європейського суду з прав людини є офіційними джерелами національного законодавства тому що в ст. 17 цього Закону задекларовано, що при розгляді справ суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

У ст. 18 зазначеного Закону передбачений порядок посилання саму Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і та практику Європейського суду з прав людини. Так, для посилання на текст Конвенції суди використовують її офіційний переклад українською мовою й переклади текстів рішень Суду, надруковані в спеціальному виданні. За відсутності перекладів цих рішень або при виявленні мовної розбіжності між перекладом та оригінальним текстом суд користується оригінальним текстом[14].

Підкреслюючи безперечну важливість Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини для української правової системи, він зумовив у середовищи науковців дискусію щодо визначення правової природи рішень Суду.

Одні вчені вважають їх прецедентами в класичному розумінні, які характерні для країн англосаксонського права В. Паліюк, але переважна більшість науковців, зокрема М. Ентін, В. Туманов, П. Рабінович, О. Толочко, В. Адріанов, Л. Тимченко[15, с. 41] та інші переконані, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не передбачає юридичних підстав для надання рішенням Європейського суду з прав людини статусу прецеденту в розумінні англійської доктрини. Українській правовій системі (як і іншим державам континентальної Європи) традиційно не притаманно застосування прецеденту як джерела права.

За висновками В. Адріанова, існують вагомі підстави для відхилення твердження про прецедентну природу (у вузькому значенні) рішень Європейського суду з прав людини :

по-перше, у силу положень Конвенції рішення Суду є актами застосування і тлумачення положень самої Конвенції. Рішення Суду не мають статусу окремого джерела права (як, наприклад, судовий прецедент в Англії). Ці рішення не породжують правової норми, не заповнюють прогалин у праві, а лише конкретизують зміст існуючих конвенційних норм;

по-друге, одне з основних положень англійської доктрини прецеденту полягає в тому, що кожний суд зобов'язаний дотримуватися рішення вищого за ієрархією суду, а апеляційні суди зв'язані своїми попередніми рішеннями. Європейський суд з прав людини не є апеляційною або касаційною інстанцією щодо національних органів судової влади, що постійно підкреслюється в рішеннях Суду;

по-третє, Суд неодноразово відходив від своїх попередніх рішень у подальшій практиці, посилаючись на те, що Конвенція не є сталим механізмом і роз'яснення її приписів може змінюватися з розвитком певних правових інститутів і правових систем [16, с. 41; с. 366].

Аналогічну позицію займає П. Рабінович. Ним відмічається, що рішення Суду є насамперед додатковим критерієм відповідності норм національного права нормам Конвенції, можливим зразком їх тлумачення й застосування, який може одночасно використовуватися і при трактуванні норм національного законодавства [17, с. 233–236].

Стосовно ж місця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в правовій системі України, то варто, підтримати думку по цьому питанню В. Паліюка, який

зауважує, що її положення, які теж знайшли своє відображення в рішеннях Суду, мають верховенство над національним правом незалежно від його джерел [18, с. 14].

В той же час за умови дії положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» не можна вважати посилання на рішення Європейського суд з прав людини прецедентом у класичному його розумінні. Ці рішення мають характер застосування положень Конвенції поряд з інтерпретаційними положеннями до неї, що містяться в рішеннях Суду. Крім того, посилання національних судів на відповідні правові приписи є досить проблемними в організаційному аспекті. По-перше, потребує уточнення й чіткого нормативно-правового визначення процедура перекладу й офіційного опублікування рішень Суду, а також їх впровадження в діяльність суддів та іншої юридичної громадськості. По-друге, незрозуміло, яким чином національні суди будуть посилатися на рішення неперекладені, оскільки навіть при досконалому володінні іноземною мовою суддею (що не так часто зустрічається в середовищі суддів) легітимність певних посилань викликає сумніви з огляду на недотримання процедури оприлюднення цих рішень як визначених відповідним Законом джерел права [19, с, 42].

Про зазначену дискусію по цьому питанню у своїй науковій статті зазначають Деко Л., Боднар О. [20, с.76-77], а також ньому йде мова і в інших наукових дослідженнях[21, с.201-211; 262-288; 7-8; 131-134].

Відсутність однозначного підходу до вирішення зазначеної проблеми призводить до певних розбіжностей у науковців відносно реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики рішень Європейського суду з прав людини в Україні [22, с.41]. Так, одні науковці зазначають, що національні суди мають застосовувати Конвенцію в разі невідповідності національного законодавства її положенням [23, с.38-39]. Однак постає питання, на якій підставі суди мають право вирішувати такі ситуації, якщо згідно зі ст. 32 Конвенції тлумачення цього документа належить до компетенції Європейського суду з прав людини, а згідно зі ст. 147 Конституції України питаннями тлумачення законів Україні віднесено до виняткової компетенції Конституційного Суду України[24].

Розглядаючи статті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод слід відмітити, що їх положення містять багато оціночних понять, які носять абстрактний характер. На перший погляд, авторам тексту Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод найпростіше було б викласти вичерпний перелік прав і свобод та форм їх реалізації, визначивши таким чином чіткі рамки застосування. Але тоді на думку Ю. Зайцев, такий «арифметизований» шлях призвів би до порушення одного з визначальних принципів, що лежать в основі верховенства права, а саме - принципу невичерпності прав людини і основних свобод, що призвело б до виведення за межі конвенційного правового захисту цілої низки прав, свобод та форма їх реалізації, а отже, і форма порушення яких прямо не передбачена у тексті Конвенції[25, с. 13]. У зв'язку з цим зміст норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а отже і розуміння закріплених нею прав людини та основоположних свобод, з'ясовується лише через їх тлумачення.

Серед науковців, які досліджують ознаки, особливості і значимість рішень Європейський суд з прав людини, існують різні погляди на правову природу цих рішень. На поверхні дискусії по цьому питанню лежить завдання дати відповідь чи є все таки рішення Європейського суду з прав людини, джерелом права України? Чи все таки ні? Як зазначає Є. Шишкина, пошук відповіді на це питання може бути здійснено через аналіз будь-якого з видів у сталій класифікації: звичай, прецедент, норма. Оскільки прецедент походить у своїй більшості із судового рішення, то зрозуміло, що відповідь на запитання, чи є рішення Європейського суду з прав людини джерелом права, слід шукати лише у відповіді - чи є таке рішення прецедентом[26, с.102].

Отже підводячи підсумок дослідженню точок зору науковців відносно реалізації в національній правовий системи положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень і ухвал Європейського суду з прав людини, а також ухвал Комісії слід зазначити, що положення Конвенції застосовуються на рівні національного

законодавства в якості «джерела права», а рішення та ухвали Суду як «джерело» тлумачення положень Конвенції.

Таким чином реалізація положень Конвенції, що започатковані у рішеннях та ухвалах Європейського суду з прав людини та ухвал Комісії здійснюється в Україні шляхом їх застосування і посиланням на них, а також шляхом виконання рішень Суду.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2,4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. - 1997. - № 40. - Ст. 263; 1997. - №22-23. - Ст. 197; 2004. - №3. - Ст. 76; 2006. - №26. - Ст. 216.
2. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 4 листопада 1950 року зі змінами, внесеними Протоколом № 11. // Приватне життя і поліція, Концептуальні підходи. Теорія та практика. Серія: людина, суспільство, поліція – Автор. колектив / Відп. Ред.. Ю.І. Римаренко. – К.: КНТ, 2006.- 749 с.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст.141
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року// Відомості Верховної Ради України.-200, № 50. - Ст. 540.
5. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 304 с.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477 - IV // Відомості Верховної Ради України. - 2006. -№ 30. - Ст. 260
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст.141
8. Дешко Л.М, Боднар О.В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини / /Правовий часопис Донецького університету. – 2008. - № 2(20).- С.76-80.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477 - IV // Відомості Верховної Ради України. - 2006. -№ 30. - Ст. 260.
10. Кайдаш Л.Ю. Про питання застосування Європейської Конвенції з прав людини та практики Європейського Суду з прав людини як нормативних актів національного законодавства // М.В Коваль, Л.Ю. Кайдаш Право і управління Електрона збірка, 2012, № 2.- 396-409.
11. Шило О. Г. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело кримінально-процесуального права України // Конституція України – основа модернізації держави і суспільства: Матеріали наук. конф., м. Харків, 21–22.06.2001 р. –Х.: Право, 2001. – С. 361–363.
12. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. –М.: Изд-во МНИМП, 1998. – 600 с.
13. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 304 с.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477 - IV // Відомості Верховної Ради України. - 2006. -№ 30. - Ст. 260.
15. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 304 с.
16. Адріанов В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини // Право України. – 2002. – № 3. – С. 41–44; Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування: Пер. з англ. – К.: Артек, 1997. – 624 с.
17. Рабінович П., Раданович Н. Загальнотеоретичні питання національної імплементації міжнародних договорів з прав людини // Практика Європ. суду з прав людини. Рішення. Практика. Коментарі. – 2003. – № 3. – С. 223–236.
18. Паліюк В. П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – К.: Фенікс, 2004. – 264 с.
19. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. — Х.: Право, 2008. — 304 с.
20. Дешко Л.М, Боднар О.В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини / /Правовий часопис Донецького університету. – 2008. - № 2(20).- С.76-80.
21. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Європейським судом з прав людини. Навч. посіб / Автор. кол. М.В. Мазур, С.Р. Тагієв, А.С. Беніцький, В.В. Костріцький; [Від. ред. к.і.н., доцент В.М. Карпунов]. – Луганськ; РВВ ЛДУВС. – 2006. – 594 с.; Авер'янов В.Б., Бояринцева М.А., Кресіна І.А., Лук'янець Д.М. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно – правове забезпечення реалізації та захисту. – К.: Наук. вироб. Підприємство «Вид. «Наукова думка» НАН України. – 2007. - с 262 -268.; Козюбра М.І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів // наукові записки Національного університету «Києво – Могілянська академія». Юрид. науки. – 2004. – том. 26; Кононенко В. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Право України. - 2008. - №3.- С.І31-134 та інші.
22. Третьяков Д. Застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні // Віче. - № 9-10. - 2007. - С. 41 - 44.

23. Паліюк В. Методика застосування положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод (деякі аспекти цього питання) //Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі: Матеріали наук.-практ. конф. / Упоряд. О. П. Корнієнко. - К.: Видавництво «А. П. Н.», 2006.
24. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. -№ 30. - Ст.141.
25. Зайцев Ю. Потреба використання практики Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. - 2002.-№3.- С. 5-13.
26. Шишкина Є.В. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини // Право України. – 2005. - № 4. - Є. 102 - 104.

КОНСТИТУЦІЙНА ДОКТРИНА УКРАЇНИ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНОГО ЗАКОНУ ДЕРЖАВИ

Кампо В.М.

(кандидат юридичних наук, заслужений юрист України)

Вступ. У процесі конституційної реформи важливо не тільки наповнити відповідним новим змістом положення Конституції України, але й подбати про її ефективну дію. Адже відомо, що проблеми чинної Конституції 2004 року не стільки в самому її тексті, скільки в механізмах її реалізації, захисту та охорони. Адже роль Конституції фактично звелася до символу, формального атрибуту держави та ролі джерела поточного законодавства.

В історії подібна роль конституції була характерна для європейських країн XIX – початку XX століття, коли фактично функції конституційного регулювання виконували переважно закони («країни законності»)[1]. Однак ця система регулювання виявилася негнучкою і як наслідок, привела до появи тоталітарних диктатур, заснованих на диктаті тоталітарних законів – правого фашизму (нацизму) та лівого комунізму.

Після другої світової війни європейські демократичні країни почали трансформуватись в «країни конституційності», тобто правові системи, зорієнтовані на верховенство конституції, в якій головна роль відводилась європейським спільним демократичним цінностям – гідності і правам людини, принципам верховенства права і відповідальної демократії. Завдяки реалізації цих цінностей відбулась конституціоналізація практично всіх сфер державного і суспільного життя зазначених країн, а також - ріст конституційної культури громадян і влади тощо.

Власне, у процесі конституційної реформи в Україні, по ідеї, потрібно закласти основи «країни конституційності» з тим, щоб функції її Конституції (регулятивна, захисна та охоронна) виконували не закони, а вона сама. Проте розвиток конституцієдавчого процесу або процесу конституційного реформування в Україні вказує на те, що при цьому не враховуються важливі до нього вимоги, і тому є загроза, що зазначена мета не буде досягнута.

На жаль, більшість українських вчених-позитивістів продовжують підходити до проектування Конституції з позицій «країни законності», тобто XIX – початку XX століття! Абсолютно не зроблені висновки з негативної практики попереднього етапу конституційного розвитку; нічим не підкріплені утопічні підходи до такого проектування, що часто переважають над реалістичними підходами (відсутні економічні експертизи нововведень) тощо. Найяскравіший приклад цих недоліків - реформа з децентралізації влади, яку нерідко зводять до укрупнення територіальних громад, нерідко без урахування їх фінансово-економічного стану, розвитку підприємництва, розмірів доходів жителів громад, рівня загальної та муніципальної культури населення і т.д.

Проте думаючи над проблемами конституційного реформування, не слід забувати про реалізацію положень майбутнього Основного Закону країни, незалежно від того, яким він буде. І тут важливо виділити такий напрям як планування конституційного розвитку, який частково був задіяний після прийняття Конституції України 1996 року (президентським указом 1996 року було затверджено ряд заходів з її реалізації). Як не дивно, але таке планування практично було відсутнє з відновленням Конституції України 2004 року.

Після прийняття нових конституційних змін, на нашу думку, парламент на пропозицію Міністерства юстиції має ухвалити акт планування конституційного розвитку -

Конституційну доктрину України, яка б визначала діяльність органів законодавчої і виконавчої влади з реалізації Конституції України.

Але для початку розглянемо питання про те, що вже зроблено в Україні в частині планування розвитку різних сфер державно-правового життя.

Функція планування. Як відомо, планування є первісною з-поміж решти функцій управління державними і суспільними справами, оскільки прийняті в процесі її реалізації рішення визначають характер здійснення всіх інших функцій управління. До функцій планування відносяться: ціле-встановлення, прогнозування, моделювання, програмування.

Планування державно-правового розвитку давно стало елементом «доброго» державного управління у різних країнах Європейського Союзу (далі - ЄС) і цивілізованого світу. Ця функція набуває все більшого значення і в системі управління державними і суспільними справами в Україні, яка шляхом реформування своєї конституційної, політичної, економічної та соціальної системи, намагається зробити прорив до європейської моделі цивілізаційного розвитку.

В Україні з найважливіших напрямків діяльності держави ухвалюються програмно-політичні документи, які служать основою для прийняття рішень її органами законодавчої та виконавчої влади. Такими документами в Україні, наприклад, є воєнна доктрина та бюджетна резолюція, які ухвалюються парламентом і є обов'язковими як для законодавчої, так і виконавчої влади.

Відповідно до частини другої статті 17 Конституції України оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості покладаються на Збройні Сили України. Політичним механізмом реалізації цієї норми є так звана воєнна доктрина – декларація про державну політику в галузі воєнної безпеки. По суті дана доктрина є системою офіційних поглядів і положень, що встановлюють напрями військового будівництва, підготовку держави і збройних сил до війни, способи і форми її ведення. Для її реалізації держава виділяє фінансові кошти та інші ресурси.

Згідно із частиною першою статті 95 Конституції України бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Політичним механізмом здійснення даної норми є бюджетна резолюція парламенту – постанова Верховної Ради України, що окреслює основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний рік. Вона розробляється урядом України не пізніше 1 червня поточного року за даними аналізу економічного становища країни в цьому році та на основі прогнозних макроекономічних показників розвитку країни на наступний рік. Значення бюджетної резолюції дуже важливе і боротьба зацікавлених фінансово-політичних сил навколо неї завжди гостра та безкомпромісна.

В практиці органів державної влади та органів місцевого самоврядування нерідко зустрічаються й такі програмно-політичні документи, як стратегії розвитку певних галузей державного і суспільного життя, а також територій, що розраховані на тривалий період їх реалізації.

Так, 15 травня 2013 року уряд України затвердив Стратегію розвитку інформаційного суспільства, що визначає мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку цього суспільства в Україні. Свого часу Черкаська обласна рада ухвалила Стратегію розвитку Черкаської області до 2015 року. Зараз в Україні готується десятки актів стратегічного планування різних сфер управління державними і суспільними справами (прав людини, внутрішніх справ тощо), а також точаться дискусії щодо змісту цих актів.

Таким чином, поява поряд з існуючими актами планування державної діяльності ще одного, принципово нового – Конституційної доктрини України – не порушує, а тільки розвиває державницьку традицію, що склалася.

Конституційна доктрина України. Очевидно, що планування в системі конституційного розвитку в Україні повинно враховувати той факт, що наша держава за європейською класифікацією є перехідною від «країни законності» до «країни конституційності». Для того, щоб Україні перерости у повноцінну «країну конституційності», на наш погляд, потрібна, крім іншого, Конституційна доктрина України (далі - Доктрина), яка б крок за кроком допомагала владі та народу впроваджувати

положення нової Конституції у практику діяльності різних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також – у реформування конституційно-правової системи відповідно до європейських стандартів. Адже, як було вище сказано, головна проблема Конституції України не в недоліках її тексту, хоч це також серйозна проблема, а в тому, що її положення практично не діють. Хоча в той же час існує конституційна норма про їх пряму дію (стаття 8 Конституції).

Зазначена Доктрина повинна містити, як мінімум, наступні інформації:

- про її цілі, завдання і принципи. Ця частина Доктрини фактично має складати її філософію, яка повинна носити реалістичний, еволюційний і динамічний характер;
- про складові Доктрини, насамперед, про реалізацію конституційних положень про гідність і права людини, про верховенство права і відповідальну демократію. А також про реалізацію розділів Конституції України про конституційний лад, про парламент, уряд і судову владу, про місцеве самоврядування тощо;
- про контроль за виконанням і додержанням Доктрини всіма учасниками процесу реалізації Конституції України. Щоб цей контроль не перетворився у чисто бюрократичне заняття лише органів влади, варто долучати до нього громадськість, громадян, які добре вивчили Конституцію і конституційне законодавство (наприклад, у школах конституційного менеджменту) та знають практику їх реалізації. Шляхом відповідного відбору кваліфікаційні комісії з представників громадськості та конституційної спільноти могли б формувати органи конституційного народного контролю, що діятимуть на підставі відповідного закону;
- про додатки до Доктрини у вигляді окремих планів законопроектних робіт, узагальнень практики діяльності органів влади тощо.

Проект Доктрини, як вже було сказано, має готувати Міністерство

юстиції; згодом цей проект потрібно направляти до профільного Комітету Верховної Ради та Адміністрації Президента, які повинні дати до нього свої зауваження і пропозиції. Можливо раніше даний проект могло б обговорити експертне середовище, конституційна громадськість. Остаточне рішення щодо проекту Доктрини повинен приймати парламент; кожні 2-3 роки він повинен вносити зміни до її змісту.

Таким чином, в Україні може з'явитися новий політичний інструмент, необхідний для розв'язання однієї з найскладніших і найважливіших проблем її державно-правового розвитку на етапі переходу від «країни законності» до сучасної «країни конституційності»: проблеми практичної реалізації Конституції України.

Список використаних джерел

1. Droit constitutionnel/ Favoreu L ., Gaïa P. , Ghevontian R. , Mestre J.-L., Pfersmann O., Roux A., Scoffoni G. – 10-e edition. – Paris: Dalloz, 2007. – P. 111-112

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Кернякевич-Танасійчук Ю. В.

(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)

Social and legal protection of workers penal System of Ukraine

Kernyakevych-Tanasiychuk Y.V.

The problem of social and legal protection of law enforcement in general and the penal system in particular is not only legal, but also makromasshtabnoyu social problem. From the efficiency and quality of work of employees of the penitentiary system depends on the state of safety and security in society. For the formation of civil society and the rule of law must ensure proper funding of the penal system and social protection of workers. This will contribute to the prestige of the profession and a positive image of an employee of the correctional system.

Given the specificity of professional activity, which is associated with danger and high risk for life and health in contact with convicts, employees of the penitentiary system need special social and legal protection.

The Law of Ukraine "On the State Penal Service of Ukraine" contains a separate section devoted to legal and social protection of the staff of the State Penal Service.

Low levels of monetary and material support reduces the interest of employees of the penitentiary system in the results of its work to revise the attitude to life, which is manifested in high staff turnover penal system or in search and use illegal means to meet the personal needs and creates conditions for the emergence of corruption risks.

Given the situation propose to amend the current legislation.

Firstly, it should finally develop regulations governing the relations of social protection of the penal system and not apply the laws that determine the characteristics of social and legal protection of police officers.

Secondly, it is advisable to legislatively fix the relevant sources of funding social security employees of the penitentiary system. This in turn will allow declarative social guarantees in the real effective measures of social protection of the penal system.

These changes will have a positive impact not only on the level of social and legal protection of the penal system, but also contribute to the effective functioning of the penitentiary system of Ukraine, which is currently in a state of decline and stagnation

Проблема соціально-правого захисту працівників правоохоронних органів загалом та кримінально-виконавчої системи зокрема є не лише правовою, а й макромасштабною соціальною проблемою. Від ефективності та якості роботи працівників кримінально-виконавчої системи залежить стан безпеки та правопорядку в суспільстві. Задля формування громадянського суспільства та правової держави необхідно забезпечити належний рівень фінансування кримінально-виконавчої системи та соціального захисту її працівників. Це сприятиме підвищенню рівня престижності професії і створенню позитивного іміджу працівника кримінально-виконавчої системи.

Конституційною основою права на соціальний захист є ст. 46 Конституції України, яка передбачає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1].

Зважаючи на специфіку професійної діяльності, яка пов’язана з небезпекою та високим рівнем ризику для життя та здоров’я при контакті з засудженими, працівники кримінально-виконавчої системи потребують особливого соціально-правового захисту.

Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» містить окремий розділ присвячений правовому та соціальному захисту персоналу Державної кримінально-виконавчої служби [2].

Так, відповідно до статті 22 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» правовий захист працівників кримінально-виконавчої системи та членів їхніх сімей забезпечується шляхом: недопущення розголошення в засобах масової інформації відомостей про місце проживання цих осіб; надання відомостей про проходження служби особами рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби лише з дозволу начальників органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів; надання особам рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби зброї і спеціальних засобів індивідуального захисту для постійного носіння і зберігання в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

В рамках діяльності Організації Об’єднаних Націй 30 серпня 1955 р. прийняті «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями», які містять не лише норми, що регулюють порядок відбування покарання засудженими, але й визначають правовий статус персоналу установ виконання покарань. Так, у сфері соціального захисту закріплено положення, що заробітна платня персоналу установ виконання покарань повинна встановлюватися з таким розрахунком, щоби приваблювати і втримувати на цій роботі тих чоловіків і жінок, які здатні займатися нею. Беручи до уваги винятково тяжкі умови цієї роботи, таким людям слід забезпечувати відповідні пільги й умови для праці [3].

Питання соціального захисту працівників кримінально-виконавчої системи врегульовані ст. 23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Так, умови грошового і матеріального забезпечення осіб рядового і начальницького складу та оплата праці працівників кримінально-виконавчої служби визначаються законодавством і мають забезпечувати належні матеріальні умови для комплектування Державної кримінально-виконавчої служби України висококваліфікованим персоналом,

диференційовано враховувати характер умови служби чи роботи, стимулювати досягнення високих результатів у службовій та професійній діяльності і компенсувати персоналу фізичні та інтелектуальні затрати.

Визначена норма щодо можливості «диференційовано враховувати характер умови служби чи роботи» на практиці створює правове поле для зловживань. Розміри заробітної плати працівників кримінально-виконавчої системи залежать не тільки від державного фінансування, а в більшій частині своїй «від доброї волі» різного рангу начальників. Спостерігаються значні коливання (до 5 разів) в розмірі заробітної плати між начальниками і безпосередніми виконавцями [4].

Попри демілітаризацію кримінально-виконавчої системи та виведення її з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України, досі у законодавстві зберігаються банкетні норми, які вказують на правове регулювання відносин соціального захисту працівників кримінально-виконавчої системи Законом України «Про міліцію».

Так, ч. 5 ст. 23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає, що на осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби поширюються дія статей 22 і 23 Закону України «Про міліцію», а також порядок і умови проходження служби та грошового забезпечення, передбачені для працівників органів внутрішніх справ. На працівників кримінально-виконавчої служби поширюються умови оплати праці, передбачені для працівників органів внутрішніх справ, які не мають спеціальних звань.

В свою чергу Закон України «Про міліцію» містить широкий перелік гарантій у сфері соціального захисту працівників міліції. Наприклад, передбачено, що працівники міліції користуються пільгами при розподілі житла, встановленні квартирних телефонів, влаштуванні дітей у дошкільні заклади, вирішенні інших питань соціально-побутового забезпечення у порядку, передбаченому законодавством України. Жила площа працівникам міліції надається місцевими радами, відповідними міністерствами та відомствами у першочерговому порядку. Працівникам міліції та членам їх сімей надається 50-відсоткова знижка плати за користування житлом та комунальними послугами, за паливо в межах норм, встановлених законодавством. Працівники міліції, які живуть і працюють у сільській місцевості та в селищах міського типу, і члени їх сімей, які проживають з ними, забезпечуються безплатно житлом з опаленням і освітленням за встановленими нормами. Працівники міліції мають право на одержання кредитів на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво в розстрочку на 20 років з погашенням 50 процентів наданої позики за рахунок відповідних фондів Міністерства внутрішніх справ України і місцевих бюджетів. Місцеві ради можуть продавати на пільгових умовах житло працівникам міліції із знижкою до 50 процентів його вартості. Працівникам міліції, які використовують у службових цілях особистий транспорт, виплачується грошова компенсація у встановлених розмірах. Працівники органів внутрішніх справ та члени їх сімей, які проживають разом з ними, користуються безплатним медичним обслуговуванням у закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України. За працівниками органів внутрішніх справ, звільненими зі служби за віком, хворобою або вислугою років, зберігається право на обслуговування цими ж закладами тощо [5].

На противагу Закону України «Про міліцію», який закріплює джерела фінансування та матеріально-технічного забезпечення, Закон України «Про державну кримінально-виконавчу службу» взагалі не передбачає таких джерел.

Тому з огляду на відсутність такої норми в законодавстві на практиці вищеназвані соціальні гарантії, як правило, так і залишаються просто деклараціями, без реального втілення в життя.

Ще однією складовою частиною соціального захисту є пенсійне забезпечення. Пенсійне забезпечення осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби здійснюється відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [6].

При звільненні зі служби особи рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби користуються правовими і соціальними гарантіями відповідно до Закону

України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [7].

Особам рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби встановлюється пільговий залік вислуги років для призначення пенсії – один місяць служби за сорок днів; особам, які проходять службу у воєнізованих формуваннях і установах виконання покарань, призначених для тримання засуджених до довічного позбавлення волі,– один місяць служби за півтора місяця, а в установах виконання покарань, призначених для тримання і лікування інфекційних та психічно хворих засуджених,– один місяць служби за два місяці за переліком посад і в порядку , що затверджуються Міністерством юстиції України.

Низький рівень грошового та матеріального забезпечення призводить до зниження зацікавлення працівників кримінально-виконавчої системи у результатах своєї праці, до перегляду ставлення до служби, що проявляється у високій плинності кадрів кримінально-виконавчої системи або в пошуках і використанні незаконних шляхів для задоволення особистих потреб і створює умови для виникнення корупційних ризиків.

Слід погодитися з позицією Боднарчука О.Г., що на сучасному етапі заходи подолання корупції не будуть ефективними доти, поки не буде посилено соціальний захист працівників у системі державної служби [8, с. 160]. Тому, оптимальним заходом боротьби з корупцією в кримінально-виконавчій системі України залишається належний рівень соціального захисту працівників, що найперше проявляється у відповідному розмірі грошового забезпечення, як важливого чинника, що стимулює працівника до правослухняної поведінки та якісного виконання своїх службових обов'язків.

В Союзі Радянських Соціалістичних Республік (і в Україні до створення самостійного пенітенціарного відомства) переведення на роботу до виправно-трудової установи розглядалося найчастіше як «заслання» за дисциплінарне правопорушення замість звільнення. Така дисциплінарна практика була однією з головних причин неможливості соціально спрямованого управління виправною системою [9, с. 55].

На жаль, слід зазначити, що престиж професії працівника кримінально-виконавчої служби на сьогодні продовжує залишатися на невисокому рівні.

З огляду на ситуацію, яка склалася пропонуємо внести зміни в чинне законодавство.

По-перше, слід нарешті розробити нормативно-правові акти, які б регулювали відносини соціального захисту працівників кримінально-виконавчої системи, а не застосовувати положення законів, які визначають особливості соціально-правого захисту працівників міліції.

По-друге, доцільно на законодавчому рівні закріпити джерела фінансування відповідних соціальних гарантій працівників кримінально-виконавчої системи. Це в свою чергу дозволить декларативні соціальні гарантії в реальні дієві заходи соціального захисту працівників кримінально-виконавчої системи.

Крім того необхідно впроваджувати в життя норми Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України щодо підвищення ефективності діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, що передбачається досягти шляхом:

- підвищення рівня правового та соціального захисту персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, оптимізації його чисельності з урахуванням науково обгрунтованих норм навантаження та міжнародної практики;

- забезпечення медичним обслуговуванням, реабілітацією та відновним лікуванням персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, членів їх сімей та пенсіонерів Державної кримінально-виконавчої служби України;

- поліпшення умов праці персоналу, вдосконалення системи застосування заходів морального та матеріального стимулювання праці тощо [10].

Ці зміни позитивно вплинуть не лише на рівень забезпечення соціально-правового захисту працівників кримінально-виконавчої системи, але й сприятимуть ефективному функціонування системи виконання покарань України, яка на даний момент перебуває в стані занепаду та стагнації.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 23 черв. 2005 р. № 2713-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15
3. Правила ООН «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями» від 30 серпня 1955 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212
4. Бадира В. Заручники системи / В. Бадира [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://human-rights.unian.ua/89499-zaruchniki-sistemi.html
5. Закон України «Про міліцію» від 20 груд. 1990. р № 565-XII [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12/page3
6. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09 квіт. 1992 р. № 2262-XII [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2262-12
7. Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24 берез. 1998 р. № 203/98-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/203/98-вр
8. Боднарчук О. Г. Соціальна незахищеність співробітників кримінально-виконавчої системи як додатковий ризик корупції / О. Г. Боднарчук // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). — 2012. — № 4 (59) — С. 156—161.
9. Прусс В. М. Пенітенціарна система України : монографія / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – О. : Фенікс, 2006. – 252 с.
10. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : указ Президента України від 8 лист. 2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу до док. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012

ПРАВОВЕ ОБМЕЖЕННЯ ЯК ФЕНОМЕН: ЗАГАЛЬНОМЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Кобан О.Г.

(кандидат юридичних наук)

Анотація: *У статті розглядаються теоретико-методологічні проблеми такого важливого суспільного явища, як правове обмеження.*

Ключові слова: *право, обмеження в праві, права людини, моральні та релігійні обмеження та їх правове значення.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические и методологические проблемы такого важного общественного явления, как правовые ограничения.*

Ключевые слова: *право, ограничения в праве, права человека, моральные и религиозные ограничения и их правовое значение.*

Summary: *The analysis of the essence of human rights.*

Keywords: *law, human rights, axiology, axiology characteristic, values.*

Суспільне життя людей, у кожного з яких свої інтереси, права і свободи, реалізація цих прав і свобод та інтересів об’єктивно пов’язані не тільки із проблемою вибору, але також і з певними обмеженнями, обумовленими правами і свободами та інтересами інших суб’єктів права. З другого боку, феномен обмеження також в сучасних умовах став критерієм демократичності державної влади, оскільки за пануючою у світі ліберальною доктриною права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, що знайшло своє відображення і у статті 3 Конституції України. Таким чином, обмеження влади як правовий принцип знайшло своє закріплення у Конституції України як інститут відповідальності держави перед людиною.

Відомо, що ідея обмеження державної влади з давніх-давен протистояла різним варіантам державного всевладдя (деспотизму, тиранії, авторитаризму та тоталітаризму), які ототожнювалися з недемократичними формами і методами здійснення державної влади. Проте попри таке первісно-«негативне», спрямування вона згодом стала набувати і певного позитивного змісту, окреслюючи фундаментальні обриси (засади) демократичної і правової державності як такої. Тому закономірно, що саме в сучасних умовах, як слушно зазначив Ю.С. Шемшученко, «концепція юридичного самообмеження держави є показником демократичності її політичного режиму»[1].

Стало зрозуміло, що саме за умов демократії, становлення громадянського суспільства громадськість вимагає високої якості влади. Вона повсякчас повинна демонструвати ефективність і результативність своєї діяльності, бути високоорганізованою та впорядкованою, аби впоратися з тими численними завданнями й викликами, що їх несе глобалізованій цивілізації сучасність і прийдешнє майбутнє.

У зв'язку з такими вимогами, що висуваються до влади, необхідними є дієві засоби, які б сприяли оптимізації державної діяльності, серед яких вагоме місце нині посідають правові обмеження, які покликані забезпечити реалізацію прав і свобод людини і громадянина, автономне функціонування інститутів громадського суспільства та, врешті-решт, ефективну, відповідальну і підзвітну народові як верховному суверену державну владу.

Тому нині вважається аксіомою, що саме за умов свого правового обмеження державна влада сприймається не лише як організаційна структура, протиставлена суспільству, а і як політико-правова цінність, здатна забезпечити гармонійне поєднання інтересів особи, суспільства і держави[2; 3].

Перш ніж узагальнено розглянути існуючі підходи до визначення суті і змісту правових обмежень державної влади, необхідно визначитися із змістом самого поняття «обмеження», яке, як нам видається, є ключовим для проведення подальшого дослідницького пошуку.

З огляду на те, що питання правових обмежень, це питання соціального характеру, то його прояви та їх форми слід шукати саме в соціальній матерії, соціології права. Якщо ж ґрунтувати подальші міркування на правових обмеженням саме державної влади, то слід говорити, очевидно, про діяльність держави та її структурних елементів, які багато в чому обумовлені самовизначенням останніх у системі взаємозв'язків «суспільство – держава» [4].

Аналіз змісту самого слова «обмеження» уже показує, що відповідне поняття виражає утримання когось у певних рамках, межах, у стримуванні, звуженні, в обмежуванні права, можливості, лімітуванні сфери діяльності, звуженні можливостей тощо. Тобто лінгвістичне тлумачення однозначно вказує на межі, вийти за які суб'єкт, до якого застосовується обмеження, не може, не повинен. Тим часом, застосування іменника «обмеження», у сполуці з прикметником «правове» прямо вказує на встановлення меж, кордонів, рамок саме за допомогою юридичного інструментарію[5].

Питання сутності та видів правових обмежень були предметом сучасних досліджень як загальнотеоретичних, так і галузевих правових досліджень, зокрема С.С. Алексєєва, А.В. Басова, А.М. Денисової, І.М. Іщука, В.В. Костицького, І.М. Панкевича, П.М. Рабіновича, Ф.Н. Затуліна[6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18] та ін.

Як відзначається в літературі, вже саме нормування людської поведінки за допомогою будь-яких соціальних норм є способом її обмеження. Так, за первіснообщинного ладу існувала система норм-табу, що істотно стримувала біологічні інстинкти людей, спрямовуючи їх у соціально корисне річище, а із виникненням державності система обмежень набула більш розвиненого вигляду, обмежуючи поведінку людей в інтересах сусідів, громади, колективу, держави тощо[19].

Втім, як зазначав В.С. Нерсесянц, саме право, будучи універсальним регулятором суспільних відносин, вже містить різноманітні обмежувальні вимоги (положення, норми), адресовані до учасників цих відносин[20].

У сучасній юридичній науці та в законодавчій практиці термін «обмеження», як правило, використовують у різних значеннях, що характеризують як діяльність органів державної влади, так і ті чи інші аспекти життєдіяльності суспільства, поведінки людини щодо реалізації її прав і свобод.

Так, зокрема в юридичній науці всі існуючі підходи щодо правових обмежень виразно поділяються на публічно-правові межі (що випливають із законів та інших нормативних актів, за які не повинні виходити діяльність відповідних суб'єктів права) та приватноправові межі (наявність установлених у визначеному законом або уповноваженим органом порядку умов та заборон, що обмежують право володільця при здійсненні права власності або інших речових прав на конкретний об'єкт нерухомого майна (сервітути, іпотеки, довірче

управління, оренда, арешт майна, еколого-правові обмеження щодо використання природних ресурсів тощо).

Кількісно найчисленнішою є група саме публічно-правових обмежень, до яких, наприклад, належать:

юридична відповідальність, пов'язана, зокрема, із застосуванням кримінального покарання, адміністративних обмежень та санкцій, (як наприклад, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій, об'єктів будь-якого призначення, технологічних ліній, машин і механізмів, виконання окремих технологічних операцій у зв'язку недотриманням будівельних норм і правил або інших дозвільних вимог);

еколого-правові обмеження, пов'язані з тими чи іншими заборонами щодо здійснення екологічно небезпечної господарської діяльності (зокрема, наприклад, із забороною викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин);

конституційно-правові обмеження, пов'язані, зокрема, процедурами здійснення діяльності парламентських груп і фракцій, депутатським запитом, прийняттям парламентом рішення про недовіру тому чи іншому державному органу;

професійна-атестаційні обмеження і критерії, пов'язані із установленням додаткових кваліфікаційних вимог щодо осіб, які претендують на зайняття відповідних державних посад у вищих органах державної влади (встановлення цензів для балотування на посаду народного депутата України, Президента України, наявність юридичної освіти для зайняття посади судді тощо);

моральні межі (обмеження) як визначені традицією, звичаями, громадською думкою, усталеними цінностями, релігійними приписами (обмеження щодо вживання нецензурних слів, моральні вимоги до влади та державних посадовців, передбачені законами або відповідними етичними кодексами, наприклад, Кодексом суддівської етики, ухваленого з'їздом суддів України у 2013 році[21];

соціальні обмеження, пов'язані, зокрема, із певними обмеженнями щодо власників підприємств та їх адміністрації (заборона відмови у прийнятті на роботу вагітної жінки, резервування робочих місць для інвалідів) тощо.

Теоретико-методологічний аналіз законодавства України щодо застосування поняття «обмеження» свідчить, що сфера використання цього терміну є доволі широкою і стосується найрізноманітніших аспектів життєдіяльності суспільства та держави в цілому, але при цьому жоден нормативний акт не дає чіткого визначення цього поняття.

Слід зазначити, що так само і науковці, як правило, застосовують різні варіанти поняття, а саме: «обмеження права», «правове обмеження», «обмеження прав людини», «тимчасова заборона», «заборона» тощо, часом включаючи у розуміння цих термінів різний зміст.

У цьому плані можна виокремити два дослідницьких напрями: суб'єктивний та об'єктивний[5].

Представники першого підходу, який в юридичній науці нині є домінуючим, пов'язують правові обмеження як правове явище виключно з обмеженнями прав і свобод людини і громадянина.

Якщо, наприклад, В.І. Гойман вважає, що обмеження права – це здійснюване відповідно до передбачених законом підстав і в установленому порядку звуження обсягу цього права[22], а О.Ф. Черданцев стверджує, що обмеження слід визначати як певні випадки, коли певні права та свободи зберігаються, але обмежується їхня реалізація на певній території, у певний, точно позначений відрізок часу або стосовно до якого-небудь кола суб'єктів[23]. Системний підхід до розуміння правових обмежень пропонують російські вчені І.Д. Ягофарова та А.В. Басов. Так, на думку І.Д. Ягофарової, поняття обмеження слід розглядати у двох значеннях: по-перше, як повну заборону певного права (свободи), що обумовлена різного роду об'єктивними та суб'єктивними обставинами; по-друге, як зменшення варіантів можливої, дозволеної поведінки (в межах конкретного права або свободи), шляхом встановлення компетентним суб'єктом різного роду меж (тимчасових,

просторових, суб'єктивних) такої поведінки, [24] а А.В. Басов у будь-якому обмеженні вбачає зменшення «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій) [7].

У польські теоретико-правовій літературі широко розглядаються правові обмеження як результат реалізації прав суду. Про це говорили учасники «круглого столу» з питань арбітражу 27 вересня 2012 року Анджей Вишневський, проф. Лукаш Блащак, Беата Гессель-Каліновська, які відзначали, що саме судове рішення є формою правового обмеження. [25] Аналіз правових обмежень шляхом реалізації рішень Стразбурзького суду з прав людини знаходимо у роботах Божени Гроновської та Агнешки Мамон[26]

Проте для цілей нашого дослідження більш цінними видаються міркування представників другого напряму – об'єктивного (об'єктивістського), які, зокрема, вважають, що підхід до правових обмежень лише як обмежень прав людини збіднює наші уявлення про природу правових обмежень узагалі.

У цьому ж контексті розмірковував свого часу С.С. Алексєєв, зауважуючи, що правові обмеження – це питання не про способи, а про обсяг регулювання, про межі наявних у осіб прав, які характеризують результат юридичного регулювання[6].

Чи не найбільш послідовний прибічник такого підходу до тлумачення правових обмежень О.В. Малько, зокрема, пропонує універсальну, з його точки зору дефініцію правових обмежень. Ними він називає правове стримування протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрсуб'єктів та суспільних інтересів в охороні та захисту, а правові обмеження називає правими рамками, в межах яких суб'єкти повинні діяти, застерігаючи проти ототожнення правових обмежень з фактичними обмеженнями у суспільних відносинах, наприклад з відсутністю коштів у державному бюджеті[19].

Між тим, в юридичній літературі намітилися також неоднозначні підходи щодо розуміння співвідношення між правовими обмеженнями та заборонами. Зокрема, Ф.Н. Фаткуллін вважає, що обмеження слід розглядати через категорію заборони, тобто обмеження за своєю юридичною природою дуже близьке до заборони, але не співпадає з нею. Обмеження направлено не на повне «витіснення» будь-яких суспільних відносин, а на утримання їх в певних, чітко визначених межах. Крім того, вчений вважає, що при визначенні співвідношення обмеження та заборони обмеження є результатом заборони, а по-друге, говорити про часткове обмеження не є коректно, адже заборона це завжди певне обмеження, однак обмеження – не завжди заборона[18]. Погодимося з висловленими вченими думками про те, що будь-яка заборона – це обмеження, але не будь-яке обмеження у сфері права є забороною.

Водночас, в юридичній науці дискусійним продовжує залишатися і питання щодо віднесення обов'язків до правих обмежень. Так, В.В. Лапаєва стверджує, що обов'язок виступає стимулюючим чинником[27]. На думку О.В. Малька, обов'язок, навпаки, є зворотною стороною суб'єктивного права, його обмеженням, а не стимулом[19]. Суголосною цій позиції і точка зору С.С. Алексєєва, який вказував, що позитивні зобов'язування у більшій мірі пов'язані з примусом, аніж зі стимулюючою поведінкою людей[6].

Продовжуючи розвивати концепцію О.В. Малька, І.М. Приходько визнає правові обмеження правовими засобами, спрямованими на утримання суб'єкта права у певних рамках з метою упорядкування суспільних відносин шляхом забезпечення інтересів контрсуб'єкта.

Правда, погодитися з тим, що всяке правове обмеження є юридичним засобом реалізації інтересів суб'єктів права, яке забезпечуються примусовою силою держави важко, оскільки доведеться відмовитися від факту існування моральних обмежень у праві. [21; 28]. Відзначимо, що правові обмеження як вираз демократичності організації влади, ознака поваги до прав і свобод людини у багатьох роботах російських вчених на жаль зводяться до застосування примусу незалежно від спрямованості обмежень; при цьому правові обмеження розуміються як державно-владні стримуючі засоби, засоби охорони і методи (форми, способи) правового регулювання суспільних відносин, закріплені у нормах права[29]. У якості контраргументу варто звернути увагу і на соціальні функції правових обмежень, до яких віднесемо правотворчу; охоронно-захисну; регулятивну; інформаційну; комунікативну, аксіологічну та виховну.

На сьогодні уже назріла потреба у класифікації правових обмежень за відповідними критеріями: 1) за формою – заборона, призупинення, обов'язки, зменшення прав, межі, ліміти, цензи, покарання, заходи примусу і припинення, вилучення; 2) за часом дії – постійні та тимчасові; 3) за сферою дії – матеріального і процесуального характеру; 4) за колом осіб – загальні та індивідуальні; 5) за елементами норми права – юридичний факт – обмеження (гіпотеза), заборона, призупинення, обов'язок тощо (диспозиція), заходи покарання (санкція) [30].

І.М. Іщук розглядав обмеження права як самостійний правовий засіб, що виконує в механізмі правового регулювання превентивно-профілактичну та гарантійно-забезпечуальну функції. Його сутність – у встановленні меж застосування суб'єктивного права однієї особи в інтересах іншої, групи осіб або суспільства в цілому у певних правовідносинах, що виражається у певних тимчасових складнощах при реалізації певного обсягу повноважень, уміщених у ньому, їх сутності і змісту.

Сьогодні можемо говорити, що право у цілому покликане виконувати обмежувальну функцію, враховуючи, що система права є засобом моделювання і закріплення державної влади, а, значить, і засобом обмеження влади.

Тут доречно послатися на відповідні статті Конституції України. Так, стаття 3 Конституції України встановлює, що держава відповідальна перед людиною за свою діяльність, зміст і спрямованість якої визначають права і свободи особи. А за статтею 19 Конституції України органи державної влади так місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України, у той час, як людина може вчиняти дії, які не заборонені законом.

Як видно, наукові підходи щодо тлумачення змісту правових обмеження як таких охоплюють дослідження комплексу таких взаємопов'язаних питань: місця правових обмежень у системі правового регулювання суспільних відносин; значення державного примусу та імперативних норм права у сфері правових обмежень; залежності обсягу та змісту правових обмежень соціальних, групових та індивідуальних інтересів і соціальної орієнтації суб'єкта права; співвідношення правових обмежень із правовими заборонами та обов'язками; функції та класифікації правових обмежень; морального змісту правових обмежень; значимості застосування права та судового рішення зокрема у розумінні правових обмежень; з'ясування правових обмежень державної влади.

Звідси. під правовими обмеженнями варто розуміти:

юридичні обмеження, які мають формалізований характер і містяться у нормативних правових актах, мають імперативний або інший обов'язковий характер;

соціальні обмеження, що мають релігійний або моральний зміст і походження і стають юридично значимими, враховуються у політико-правовій практиці, правотворчій і правозастосовчій діяльності;

самообмеження, продиктовані відповідним рівнем правосвідомості та правової культури, які визначають особливості поведінки людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Шемшученко Ю.С. Що є право // Антологія української юридичної думки: в 10 т. — Т. 10. — К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2005. — С. 32.
2. Милушева Т.В., Касаева Т.В. Межвузовский круглый стол «Актуальные проблемы ограничения публичной власти в современной России» (г. Саратов, Поволжский институт управления имени П.А. Столыпина – филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, 7 октября 2013 г.)// Вестник Поволжской академии государственой службы. – 2013. – № 6. (39). – С. 141-142.
3. Взаимодействие гражданского общества и государства в России: правовое измерение / Под ред.: Цыбулевская О.И. - Саратов: Изд-во Поволж. ин-та им. П.А. Столыпина, 2013. – 404 с.
4. Верник О.И., Костенко А.Б., Куфтырев П.ВВ., Машков А.Д., Притыка Ю.Д. Пределы государственного вмешательства: теоретико-правовой аспект – К.: Ин Юре, 2004. – С. 11-12.
5. Макогон Б.В. Понятие и процессуальные виды правовых ограничений // http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2035&Itemid=123.
6. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1989. – 288 с.;
7. Басов А.В. Поняття "обмеження" як юридична категорія: теоретичний аспект // Адміністративне право і процес. – 2013. - № 1. – С. 27-33;

8. Денисова А.М. Правові обмеження: поняття, види, функції // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. - № 2. – С. 51-55;
9. Ищук И.Н. Ограничения в праве (Общетеоретический аспект). Дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – 169 с.;
10. Костицький В. Соціологія права як наука. – Соціологія права. – К., 2012 № 2-3(4-5). – С. 3– 8;
11. Костицький В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 36 за 10-16 вересня 2011р. – К., 2011. – С. 6;
12. Костицький В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. – Юридичний вісник України № 37 за 17-23 вересня 2011р. – К., 2011. – С. 6;
13. Костицький В. Соціальні основи теолого-соціологічного праворозуміння. – Соціологія права. 2014, №1–2. – С. 2 – 12;
14. Костицький В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави Монографія. – Дрогобич: Коло, 2013. – 172 с.;
15. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 2000. – 170 с.;
16. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 6. – С. 51–55;
17. Рабинович П.М. Межі прав людини // Права людини в Україні. Щорічник. – 1995. – К., 1997. – С. 111–117;
18. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций. – Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.
19. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 84-85.
20. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 1997. – С. 46.
21. Костицький В. Соціолого-правовий зміст Кодексу суддівської етики (акт корпоративного саморегулювання чи корпоративне закріплення морально-етичних вимог суспільства) – Соціологія права. – К., 2013 № 1 (7). – С. 4– 8.
22. Гойман В.И. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: Материалы "круглого стола" // Государство и право. – 1998. - № 7. – С. 19.
23. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебн. пособие. – М.: ЮНИТИ, 2003. – С. 369.
24. Ягофарова И. Д. Право как мера ограничения свободы. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2004. – С. 59.
25. Режим доступу: http://www.mediacje.lex.pl/czytaj/-/artykul/czy-arbitraz-ogranicza-prawo-do-saduCzy arbitraż ogranicza prawo do sądu
26. Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%92%D0%92%D0%9A/Downloads/4gronowska.pdfB. http://www.sbc.org.pl/Content/10177/ mamon.pdf*
27. Лапаева В.В. Конкретно-социологические учения в праве. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 103.
28. Michał Kulesza, Magdalena Niziołek Etyka służby publicznej//Режим доступу: https://www.profinfo.pl/img/401/pdf40155426_3.pdfWarszawa 2010.
29. Гончаров С.Ю. Политико-правовые ограничения в российском государственном управлении. Автореф. дисс. … канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 11.
30. Приходько И.М. Ограничения в российском праве: Проблемы теории и практики. Автореф. дисс. … канд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – С. 7-8.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЗНАТИ СВОЇ ОБОВ'ЯЗКИ ТА ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Корнієнко-Зєнкова Н.

(головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя)

Анотація. *У статті розкривається зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неухильного додержання, не посягаючи на права і свободи інших людей, та юридичною відповідальністю за порушення цього обов'язку кожної людини. Розглядається проблема взаємної відповідальності особистості і держави. Проаналізовано підхід в юридичній літературі, згідно з яким юридична відповідальність (позитивна і ретроспективна) вимірюється суб'єктивними правами і обов'язками. Відзначається конструктивний характер позитивної юридичної відповідальності, її значення в механізмі правового регулювання для забезпечення належного правопорядку в суспільстві. Показується вплив юридичної відповідальності на свідомість індивіда та суспільства в цілому з метою реалізації правомірної поведінки, що неможливо без знання учасниками суспільних відносин своїх прав та обов'язків.*

Ключові слова: *конституційні права людини, право знати свої права і обов'язки, юридична відповідальність, позитивна юридична відповідальність, ретроспективна юридична відповідальність.*

Аннотация. *В статье рассматривается связь между знанием (незнанием) законов, обязанностью их неуклонного соблюдения, не посягая на права и свободы других людей, и юридической ответственностью за нарушение этой обязанности каждого человека. Рассматривается проблема взаимной ответственности личности и государства. Проанализировано подход в юридической литературе, в соответствии с которым юридическая ответственность (позитивная и ретроспективная) измеряется субъективными правами и обязанностями. Отмечается конструктивный характер позитивной юридической ответственности, её значение в механизме правового регулирования для обеспечения надлежащего правопорядка в обществе. Показывается влияние юридической ответственности на сознание индивида и общества в целом для реализации правомерного поведения, что невозможно без знания участниками общественных отношений своих прав и обязанностей.*

Ключевые слова*: конституционные права человека, право знать свои права и обязанности, юридическая ответственность, позитивная юридическая ответственность, ретроспективная юридическая ответственность.*

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини проголошено в Конституції України як головний обов'язок держави, а гарантії цих прав і свобод визначають зміст і спрямованість її діяльності. Одна з таких гарантій прав і свобод людини встановлена у статті 68 Конституції України. Згідно з нею кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. А в частині другій названої статі сказано, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

У науковому коментарі до статті 68 Конституції України Шепель А.О. звертає увагу, що закріплений у статті обов'язок неухильного додержання Конституції і законів України тісно зв'язаний з визначенням і поняттям юридичної відповідальності – "особливих, передбачених і врегульованих нормами права відносин між громадянами і державою, що виникають у разі і внаслідок правопорушення". Встановлення чинним законодавством норм про юридичну відповідальність, стверджує він, пов'язано з незадовільним рівнем загальної правової культури, з правовим нігілізмом, коли принижується абсолютна цінність державної організації суспільства та правової системи. Водночас автор вказує, що демократичний режим конституційної законності і сталого правопорядку "не може будуватися лише на правосвідомості громадян та інших осіб, впевненості в тому, що вони знають закони України. Держава доводить до їх свідомості, їх відома закони, але людина, з свого боку, повинна в першу чергу в своїх інтересах прагнути знати ці закони" [1, С. 166-167].

Таким чином, в цьому коментарі цілком чітко вказується на зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неухильного додержання, не посягаючи на права і свободи інших людей, та юридичною відповідальністю за порушення даного загального обов'язку кожної людини.

Разом з тим, поняття юридичної відповідальності не обмежують лише випадками порушення вказаного обов'язку. Так, зокрема, Д.А. Липинський і А.Г. Шишкін відзначають, що в юридичній літературі не одне десятиліття йдуть жваві дискусії щодо проблеми позитивної юридичної відповідальності, навіть склалася наукова школа, яка обґрунтовує юридичний характер позитивної відповідальності. Під позитивною юридичною відповідальністю дані автори розуміють юридичний обов'язок по дотриманню вимог правових норм або сумлінне використання наданих прав, що реалізується у правомірній поведінці суб'єктів юридичної відповідальності, схвалюваній або заохочуваній інстанцією оцінки [2, С. 5].

Автори заперечують проти виключно ретроспективного розуміння юридичної відповідальності, прибічники якого стверджують, що позитивна юридична відповідальність "розчиняється" в поняттях "почуття обов'язку", "правомірна поведінка", "обов'язок", "заохочення", "реалізація обов'язку". На підтвердження розуміння відповідальності в її позитивному аспекті вони посилаються на чинне законодавство. Зокрема, в статті 24 Статуту ООН вказано, що держави – члени ООН покладають на Раду Безпеки "головну відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки". У статті 73 Статуту ООН

зазначено: “Члени ООН несуть або приймають на себе відповідальність за управління територіями, народи яких не досягли ще повного самоуправління”.

Вчені-юристи взаємну відповідальність особистості й держави визнають загальноправовим принципом [2, С. 5-7].

Зазначений принцип реалізовано і в чинному законодавстві України. Так, зокрема, статтею 1 Закону України «Про громадянство України» передбачено, що громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Саме з громадянством пов’язані найсуттєвіші наслідки для обох сторін – обсяг прав, обов’язків і відповідальності держави і громадянина.

Взаємні права та обов'язки особи та української держави передбачають, що громадяни України користуються всією повнотою прав і свобод та несуть усі обов'язки перед суспільством і державою. Як громадянин є відповідальним перед державою, так і держава відповідальна перед громадянином. Зокрема, відповідно до статті 25 Конституції України держава гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

На думку Д.А. Липинського і А.Г. Шишкіна, позитивна юридична відповідальність забезпечується заохочувальними санкціями та пільгами-стимулами, що є мірами вказаної відповідальності. А універсальними мірами позитивної відповідальності вони називають суб’єктивне право та юридичний обов’язок.

Юридичні обов’язки, пишуть автори, встановлюють вид і міру необхідної поведінки. В них відбивається та модель поведінки, якій має слідувати суб’єкт юридичної відповідальності. Однак юридичний обов’язок не уявляється без суб’єктивного права, оскільки вони є парними юридичними категоріями. В основі суб’єктивного права лежить юридично забезпечена *можливість*, а в основі обов’язку – юридично закріплена *необхідність*. Перед нами два полюси взаємовідношення як взаємного юридичного зв’язку, і обидві сторони правовідношення несуть позитивну юридичну відповідальність один перед одним. Тому видається дещо вузькою точка зору вчених, які обмежують поняття позитивної відповідальності до обов’язку та його реалізації в правомірній поведінці, оскільки позитивна відповідальність виражається не лише в реалізації обов’язку, а й у реалізації наданих суб’єкту прав. Позитивна відповідальність реалізується через свідомо-вольову активність, що ґрунтується на наданих правах. Однак суб’єктивне право не є безмежним, воно, як і обов’язок, окреслює рамки свободи і відповідальності особистості. У тому разі, коли суб’єкт виходить за межі здійснення суб’єктивного права, для нього може настати негативна юридична відповідальність, проте лише якщо порушуються права і свободи інших осіб. Межі позитивної юридичної відповідальності порушуються і зловживанням правом, і невиконанням обов’язків [2, С. 8-11].

У зв’язку з цим варто відзначити, що у науковій літературі висловлено критичну точку зору на традиційне розуміння співвідношення суб’єктивного права і юридичного обов’язку. За словами О.І. Ющика, визначаючи право суб’єкта як “міру можливої поведінки”, а юридичний обов’язок – як “міру належної, суспільно необхідної поведінки”, автори цих визначень чомусь не помічають, що юридичний обов’язок є не тільки міра належної поведінки, а також і можлива поведінка зобов’язаного суб’єкта, раз “реальна поведінка учасників правовідносин може відхилятися від тієї моделі, яка закріплена в їх правах і обов’язках, хоча б і з ризиком відповідальності за правопорушення”. Простіше кажучи, належна поведінка є тільки один із *можливих* варіантів поведінки зобов’язаного суб’єкта.

З іншої сторони, “суб’єктивне право” є не лише міра можливої поведінки, а й міра *належної*, суспільно необхідної поведінки, оскільки перехід за межі права означає правопорушення, по суті, свавілля управненого суб’єкта. Як і юридичний обов’язок, “суб’єктивне право” “виступає як особливий, такий, що вимагається законом, вид поведінки однієї, зобов’язаної особи, стосовно іншої управненої особи, що має відповідні суб’єктивні права”. Управнений є зобов’язаним не переходити за межі свого права, а зобов’язаний має право вимагати від нього цього. Таким чином, право є в той самий час обов’язком, а обов’язок є в той самий час правом. В цьому сенсі “суб’єктивне право” і “юридичний обов’язок” виявляються тотожними, тому їх визначення як “міри можливої” або “міри

належної поведінки" мало що надають для наукового поняття про кожного з них, для з'ясування специфіки правового обов'язку [3, С. 162-163].

Наведене критичне зауваження, на наш погляд, більш точно відображає реальне співвідношення між правом та обов'язком. Адже в Конституції України сформульовано загальну вимогу – добросовісно здійснювати та виконувати не тільки встановлені Основним Законом громадянські обов'язки, а також і користуватися правами і свободами у повній відповідності з їх цільовим призначенням та юридичним змістом. В Конституції України закріплено право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, а також обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23).

Суб'єктивне право, як уже сказано, не є безмежним. Воно, як і обов'язок, окреслює рамки свободи та відповідальності особистості. Тому відповідальність (позитивна і ретроспективна) як юридична категорія, на нашу думку, не може вимірюватися суб'єктивними правами та обов'язками особистості.

Суть юридичної відповідальності Ю.А. Денисов вбачає в тому, що вона є застосуванням до правопорушника встановленою санкцією правової норми міри державного примусу. Таким визначенням, на думку даного автора, розкривається, передусім, юридичний аспект юридичної відповідальності, лише частково торкаючись її соціологічних характеристик, оскільки соціологічний підхід передбачає розкриття взаємозв'язку явища, що вивчається, з цілим, із суспільством, розгляд відповідальності як необхідного моменту даної цілісності. Юридична відповідальність взаємодіє з іншими видами соціальної відповідальності, має на них прямий вплив і знаходиться під їх зворотною дією в частині вдосконалення механізму й принципів відповідальності; однак вона ніколи не втрачає нерозривного зв'язку з організованим державним примусом, що визначає її в якості відповідальності юридичної. При цьому зазначається, що відповідальність особи за свою діяльність завжди пов'язана з усвідомленням характеру та наслідками останньої. Свобода вибору та відповідальність людини за свою діяльність – взаємопов'язані поняття. Чим більш людина вільна у виборі поведінки, тим більш і відповідальна за цей вибір. Саме в цьому напрямку розвивалися всі форми відповідальності в суспільстві, включаючи правову [4, С. 134-140].

«Бути відповідальним – означає діяти так, щоб втілити належне, необхідне для реалізації самого себе, для самоактуалізації, правильного використання власного потенціалу, для здійснення власної свободи, а також щоб спрямувати свою активність у належне русло. Прагнучи свободи, особа намагається не просто ігнорувати зовнішні заборони, а вирішувати власну долю та брати участь у вирішенні долі інших людей, суспільства загалом, перетворювати суще з позицій належного, як вона його розуміє, і перебирати на себе відповідальність». Особа має сама знати, що таке добро та зло, де закінчується право та починається обов'язок; має сама шукати і знаходити, знаходити і вирішувати, вирішувати і діяти згідно зі своїм рішенням; і, вчинивши діяння, відкрито засвідчувати, що вчинила його свідомо й умисно, виходячи з власних переконань і наперед брати на себе всю відповідальність за вчинене [5, С. 12].

Переважно на цих положеннях ґрунтується розуміння позитивної юридичної відповідальності. Не дивно, зазначає О.С. Бондарєв, що в теперішній час вчені стали визнавати суттєво важливою, а то й найбільш важливою стороною юридичної відповідальності її позитивний, а не ретроспективний аспект. Автор робить такий висновок: в основі позитивної юридичної відповідальності – соціальна необхідність у правовому регулюванні окремих видів позитивних суспільних відносин, відтворена законодавцем у відповідних регулятивних правових нормах, що вказують суб'єктам права зразки не тільки можливої, а й належної поведінки. Мабуть, не можна погодитися з думкою, що в нормах права відображено юридичну відповідальність у статиці, що вона є одним з елементів правового статусу суб'єктів права – їх статусних правових обов'язків. Видається, що статусні юридичні обов'язки суб'єктів права – як активні, так і пасивні – не є сама юридична відповідальність, хоча б і в статиці. Вони лише владно окреслюють суб'єкту права об'єктивно допустимі межі його необхідно належної правомірної поведінки в інтересах

суспільства та особистості. А юридична відповідальність – це правова властивість (якість) самого суб'єкта права, змістовно виражена в його знанні своїх статусних правових обов'язків, вмінні розпізнавати момент їх конкретного виникнення в процесі правового життя, осмисленні їх цінності для його власних і суспільних інтересів, позитивній емоційно-чуттєвій оцінці та вольовому втіленні їх в його правомірній поведінці. Із зникненням суб'єкта права зникає і його юридична відповідальність. Таким чином, стверджує автор, юридична відповідальність є «живим» правовим явищем. «Живе» воно, з одного боку, у вказаних вище психічних правових явищах суб'єктів права – це (внутрішня) зовні невидима сторона юридичної відповідальності, а з другої – в їх правомірній поведінці, обумовленій і скерованій цими психічними правовими явищами, – це зовнішня видима сторона юридичної відповідальності. Вказані дві сторони юридичної відповідальності, наголошує О.С.Бондарєв, нерозривні й лише в сукупності являють останню. Правомірна поведінка суб'єктів права, таким чином, не завжди буває юридично відповідальною саме через дефекти психологічної сторони: простого незнання тих чи інших своїх статусних обов'язків, невірної оцінки їх значення для себе і суспільства, невміння користуватися джерелами права, нерішучості в прийнятті правових рішень та слабоволля в їх реалізації, байдужого, а то й ворожого ставлення до права взагалі або до тих чи інших правових норм, їх інститутів тощо [6, С. 12-13].

Говорячи про зв'язок між знанням (незнанням) законів, обов'язком їх неухильного додержання, не посягаючи на права і свободи інших людей, та юридичною відповідальністю за порушення даного загального обов'язку кожної людини, про що йшлося на початку цієї статті в коментарі до статті 68 Конституції України, зазначимо: юридична відповідальність не зводиться лише до застосування санкцій за здійснення правопорушення. Очевидно, її потрібно розуміти більш широко, включаючи позитивну юридичну відповідальність, коли людина, знаючи свої права та обов'язки, свідомо, відповідально дотримується певних правил поведінки, не порушує законів, що, в свою чергу, заохочується державою та суспільством. Передусім це є найбільш бажаною та м'якою формою реалізації юридичної відповідальності. Саме тому позитивна юридична відповідальність має конструктивний характер.

Юридична відповідальність, зазначається в літературі, справляє вплив на індивідуальну та суспільну свідомість, внутрішній світ суб'єктів права з метою реалізації правомірної поведінки, відповідних цінностей та мотивів, формування правосвідомості, правової культури, зменшення проявів правового нігілізму, антисоціальної поведінки. Тим самим поширюється регулюючий вплив права на суб'єктів суспільних відносин щодо спонукання їх дотримуватися правових приписів, що виявляється в правомірній поведінці вказаних суб'єктів [7, С. 35-36].

Таким чином, завдяки реалізації юридичної відповідальності право стає дієвим регулятором поведінки людей. І в цьому аспекті знання учасниками суспільних відносин своїх прав та обов'язків набуває суттєвого значення.

Список використаних джерел

1. Коментар до Конституції України. – 2-е вид. / Ред.кол. В.Ф. Опришко та ін. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998, – 412 с.
2. Липинский Д.А., Шишкин Г.А. Субъективное право и юридическая обязанность как меры позитивной юридической ответственности // Государство и право. – 2014. – № 10. – С. 5-14.
3. Диалектика права / А.И. Ющик. – К.: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. – Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). – Ч. І. – 2013. – 456 с.
4. Денисов Ю.А. Общая теория правонарушения и ответственности (социологический и юридический аспекты). – Ленинград. – 1983. – 142 с.
5. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: Монографія / Кол. авторів; За заг. ред. Н.М. Оніщенко. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2009. – 216 с.
6. Бондарев О.С. Юридическая ответственность и безответственность – стороны правовой культуры и антикультуры субъектов права. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 187 с.
7. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю.В. Баулін. – Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. – 424 с.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Костицький Віталій
(банківський юрист)

Анотація: *У статті досліджується соціологічна природа правового статусу Національного банку України через аналіз його функцій та місця у системі органів державної влади, аналізуються складові незалежності та самостійності НБУ по відношенню до інших ланок державного апарату.*

Ключові слова:органи державної влади, функції органів державної влади, Національний банк України, правовий статус НБУ, незалежність Національного банку України.

Аннотация: *В статье исследуется социологическая природа правового статуса Национального банка Украины через анализ его места в системе органов государственной власти, анализируются составнвые независимости НБУ по отношению к другим звеньям государственного аппарата.*

Ключевые слова: *органы государственной власти, функции органов государственной власти, Национальный банк Украины, правовой статус НБУ, независимостьНационального банка Украины.*

Summary: *Understanding of the governmental body's functions (as well as NBU's functions) [NBU – the National Bank of Ukraine] includes and reflects their inner nature, meaning of its activities, characterizes main vector and sense of this activity. Defining this sense is the prerequisite for understanding the most important and revealing the social meaning of this phenomenon. One needs to note that the functions determine the structure and meaning of any administrative system, as well as roles, powers and liability inside the system, which can be partially extrapolated on NBU's functions. In jurisprudence governmental bodies' functions are viewed at in connection with the functions of the state as a whole. Nevertheless, they can not be limited to the latter only. In other words, sense and scope of state functions is not the arythmetic sum of the functions of its bodies. From this derives the necessity of differentiated analysis of the essence and pecualirities of the functions of each governmental body for their correct division from the state functions, on one hand, and for their division from functions of other governmental bodies, on the other hand.*

Different variations of NBU's functions classification are proposed in legal literature. These classifications are based on various criteria on one hand, and therefore, on various interpretations of their importance by scholars, on other hand, they are based on comparison of national and foreign experience and are aimed at harmonization of national specificity and international regulation of central banks' functions.

As far as the author is concerned, this leads to the inadequate interpretation of NBU's functional specificity. As we have proved in the previous paragraph, foreign experience demonstrates various models of independence and central banks' legal status. Thereafter, a high level of withdrawal from specific central banks' functions is achieved in these models, the functions are generalized, scholars have already separated the incidental and secondary, emphasizing on the most important, paramount, and notional. We propose the following classification of groups of NBU's functions via systematic interpretation of law and on the basis of previous conclusions.

Monetary policy implementation function. This group of functions covers such specific NBU's functions as ensuring stability of the national currency of Ukraine; implementation of the monetary policy in accordance with the Major foundations of monetary policy developed by the Council of NBU; monopoly on national currency of Ukraine emission and organization of its circulation; organization of working out and methodological ensuring of the monetary and banking statistics information system and statistics balance of payments.

Banking regulation and supervision function. The function of the last resort lender for banks and refinancing system organization are realized within this function. This also includes establishment of banking transactions rules, rules of accounting and reporting, information, funds and assets protection; organization of development and methodological support of the monetary and banking statistics information system and statistics balance of payments; defining the system, regime and forms of payments, including the inter-banks payments; defining the vectors of modern electronic banking technologies' development; issue, coordination and control of the electronic means of payment, cybernation of banking and means of bank information protection; keeping the National bank register, bank licensing to the extent legally required; auditors' certification, for bank audit and certification of temporary bank administrators and liquidators; participation in the preparation of banking system personnel in Ukraine; definition of the Ukrainian banking system peculiarities in case of the martial or special period imposition, preparation of the NBU system to mobilization.

International-representative function. It means mainly the representation of the interests of Ukraine in other states' central banks, international banks and other credit institutions, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків; compilation of balance of payments, its analysis and forecasting.

Monetary regulation and control function. In this sphere NBU realizes following functions: determining the order of operations in foreign currency, organization and foreign currency exchange control over banks and other financial institutions, which act under the license for monetary operations of NBU; ensuring accumulation and maintenance of foreign exchange reserves and transactions with them and with precious metals. The author states that exactly these four groups of functions make the basis for classification of NBU's functions. Furthermore, two first groups are the most determinative among them.

Besides aforementioned main functions, the NBU also has additional functions, which facilitate the realization of its powers. For instance, beyond the proposed classification such functions as keeping the Official register of domestic payment cards identification numbers issuers; analysis of monetary, financial, pricing and currency relations;

organization of collection and transportation of banknotes and coins and other valuables, issuing licenses for collection and transportation of banknotes and coins and other valuables; realization of state policy on state secrets protection in the NBU system are left. These functions, as the author suggests, play an important auxiliary part in the complex of other functions and do not have independent significance.

Key words: *governmental body, functions of the governmental body, the National Bank of Ukraine, legal status of the NBU, independence of the NBU.*

У правовому забезпеченні незалежності Національного Банку України (надалі – НБУ) суттєве значення має обґрунтоване визначення виконуваних цим органом державного управління соціальних функцій. Важливість докладного аналізу функцій НБУ зумовлена тим, що саме вони складають змістовну характеристику його діяльності[1].

Відомо, що найчастіше термін «функція» у науковій літературі використовується як назва та/або характеристика напряму діяльності, як узагальнююча характеристика сутності завдань і цілей когось або призначення чогось[2].

У теорії держави і права поняття функції означає напрям, предмет діяльності того чи іншого політико-правового інституту, зміст цієї діяльності, а також її забезпечення[3]. Вважається, що функціональний аналіз сприяє проникненню в політико-правову природу суб'єкта публічної влади, розкриває обсяг, зміст і характер його діяльності[4].

Поняття функцій державного органу, а відтак і НБУ, охоплює і відображає внутрішню природу, сутність діяльності цього органу, характеризує основний напрям і зміст цієї діяльності. З'ясування цього змісту є передумовою розуміння головного і визначального в цьому феномені, виявлення його соціального значення[1; 5]. Водночас саме функції визначають структуру і зміст будь-якої управлінської системи, розподіл ролей, повноважень і відповідальності всередині системи[6], що певною мірою можна екстраполювати і на функції НБУ.

Якщо правильним є твердження про те, що система функцій обумовлюється системою цілей даного об'єкту[6], то можна твердити, що аналізу змісту незалежності як одного з чільних принципів організації НБУ передуватиме ретельне вивчення системи функцій цього органу. У них цей принцип має знайти свою конкретизацію, змістовне виявлення.

Нагадаємо, що в юриспруденції функції державних органів розглядаються, зазвичай, у тісному взаємозв'язку з функціями держави в цілому. Хоча, природно, і не можуть бути зведені до останніх. Іншими словами, зміст і обсяг функцій держави не є арифметичною сумою функцій усіх її органів. З цього випливає необхідність диференційованого аналізу змісту та особливостей функцій кожного органу державної влади для коректного їх відмежування від функцій держави, з одного боку, так і для відмежування від функцій інших державних органів, з другого боку.

Водночас, як зазначалося в юридичній літературі, в українському законодавстві, яке визначає правовий статус органів державної влади, відсутній єдиний підхід до розуміння функцій цих органів. Такі функції визначаються за різними критеріями, подекуди вони плутаються з повноваженнями, завданнями, компетенцією цих органів, а в окремих випадках взагалі не визначаються[7]. Отже, одностайності у цьому питанні на нормативному рівні нині немає.

З урахуванням зазначеного, можна зробити попередній висновок про те, що тлумачення функцій НБУ допомагає в розкритті сутнісних характеристик цього органу державного управління, зокрема такої характерної його риси як незалежність у державному механізмі України, визначальна роль в організації і структуруванні банківської системи країни. На нашу думку, в основі визначення функцій НБУ має бути його місце у системі соціального регулювання.

На користь такої позиції свідчить і те, що, по-перше, провідна функція НБУ безпосередньо визначена на конституційному рівні, по-друге, те, що ця основна конституційна функція НБУ, як і всі інші функції НБУ спеціально окреслені у статусному законі, присвяченому організації та діяльності НБУ.

Разом з тим, доводиться констатувати, що попри розробленість в юридичній літературі загальних питань класифікації функцій держави і державних органів, теорія

функцій НБУ як особливого органу державного управління, що функціонує як складова ланка державного механізму сучасної України, робить лише перші кроки.

В аспекті порушеної нами проблеми це означає практичну відсутність розробленого й обґрунтованого наукового погляду щодо взаємозв'язку (і змісту такого зв'язку) між системою функцій НБУ та забезпеченням його незалежності у державному механізмі України. Зокрема, відсутня як базова і загальноприйнята класифікація таких функцій, так і з'ясування співвідношення цих функцій, виокремлення з-поміж них тих, які відіграють системоутворюючу роль для сутнісної характеристики правової природи і статусу НБУ і визначають особливості забезпечення незалежності НБУ, так би мовити, зсередини, через окреслення предметної сфери його виключної компетенції.

На сьогодні законодавство України та юридична наука демонструють досить широку гаму функцій НБУ, що вказує на численність рольових позицій цього органу державного управління, багатоманітність проявів його регулюючої ролі в різних сферах суспільних відносин, що виникають у країні.

У той же час часто відзначаються спільні та особливі риси у функціях НБУ та центральних банків інших держав світу, що допомагає глибше з'ясувати національну специфіку організації і діяльності саме цього органу, збагнути його місце і роль у державному механізмі України, у банківській системі держави, визначити відмітні риси останньої.

Все це об'єктивно зумовлює необхідність систематизації функцій НБУ для вирішення проблеми оптимального правового регулювання його незалежності.

У даному питанні ми будемо використовувати досягнення юридичної науки, законодавчої практики та власним розумінням досягнення логіки та специфіки розвитку означених процесів в Україні.

У науковій літературі з даної проблематики зустрічаються різні класифікації функцій центральних банків різних країн загалом і НБУ зокрема, що відображають наукові позиції тих чи інших дослідників.

Так, українська дослідниця Л.К. Воронова пропонувала всі функції НБУ об'єднати у дві групи: організаційні (організація та управління грошовим обігом) і захисту інтересів вкладників і кредиторів[8].

Очевидно, за такого підходу втрачається самостійне значення функцій, що їх виконує НБУ саме у банківській сфері держави. Захист же інтересів вкладників і кредиторів безпосередньо не обумовлений визначеною Законом компетенцією НБУ і виступає швидше непрямою функцією НБУ. З приводу цього в юридичній науці і досі тривають дискусії між прибічниками соціальної ролі і функції центробанку у соціально спрямованій (так званій „соціальній") державі та між прихильниками звільнення центробанку від обтяжливих та невластивих йому за умов ринкової економіки функцій з соціального захисту населення, чим повинні, на думку прибічників цієї теорії, займатися інші органи держави (маються на увазі насамперед органи виконавчої влади); змішування ж власне виконавчо-розпорядчої за своїм характером діяльності з соціального захисту населення, підвищення його купівельної спроможності тощо, лише відволікатиме центробанк від вирішення завдань щодо забезпечення стабільності національної грошової одиниці, регулювання банківської системи, управління готівковим обігом тощо.

Аналізуючи норми законодавчих актів, які визначають правовий статус центральних банків, російські вчені Г.А. Тосунян і А.Ю. Вікулін виокремлюють три основні функції: 1) нормотворча (видання нормативних актів, що є обов'язковими для виконання всіма учасниками банківських відносин, окрім випадків, коли вони суперечать законам); 2) виконавча (здійснення державного регулювання банківської діяльності; реалізація грошово-кредитної політики; співпраця з урядом держави); 3) попереджувально-карна (самостійне застосування широкого спектру санкцій за вчинення правопорушень учасниками банківських відносин) [9].

Така класифікація, на нашу думку, є дещо формалізованою і, по суті, зводить роль центробанку до ролі одного з органів виконавчої влади: для підтвердження цього достатньо лише порівняти набір окреслених функцій з основними функціями органів виконавчої влади,

- і ми переконаємося, що з системи цих органів такий набір функцій не дозволяє вичленити саме центробанк та збагнути його особливий характер, що безпосередньо зазначено у законі.

Фактично трифункціональна схема Г.А. Тосуняна і А.Ю. Вікуліна не охоплює ряду важливих, притаманних саме центробанку, у томі числі і НБУ, функцій. А відтак її застосування може дати лише обмежені евристичні результати у ході дослідження функціональних особливостей та характеристик НБУ.

Більш розгалужену систему функцій центрального банку пропонує інший російський фахівець Я.А. Гейвандов: функція банківського регулювання; функція банківського нагляду і контролю; функція здійснення емісії готівкових коштів та організація їх обслуговування; функція взаємодії з органами державної влади та управління; міжнародно-правова функція; аналітична, наукова та прогностична функція; функція банківського обслуговування; функція банку як самостійної юридичної особи – учасника цивільних, трудових, адміністративних та ін. правовідносин; інші функції, покладені на центральний банк чинним законодавством[10].

Деталізація функціональної специфіки, запропонована цим автором, заслуговує на увагу. Проте і тут хотілося б висловити деякі критичні зауваження. Зокрема, функція взаємодії з іншими державними органами навряд чи може характеризувати специфіку діяльності НБУ, оскільки вона, по суті, характеризує діяльність будь-якого іншого державного органу і водночас проявляється в інших функціях центробанку. Так само заперечення викликає виокремлення в якості функції участі центробанку в адміністративних, цивільних та інших правовідносинах, адже класифікація має ґрунтуватися на єдиній системі критеріїв, тоді як тут наявне їх змішування: функції НБУ мають ґрунтуватися не на галузевій приналежності правовідносин, в яких центробанк реалізує свої повноваження, а на специфіці цих повноважень, тобто має характеризуватися передусім зміст, а не зовнішня форма вияву таких відносин. Нарешті, останнє зауваження стосується того, що класифікація функцій центробанку, пропонована Я.А. Гейвандовим, має незавершений характер: вказівка на можливість виникнення і визначення в законодавстві інших функцій центробанку звичайно розширює сферу таких функцій, робить їх перелік рухомим і динамічним, проте не дозволяє зосередитися на константних, сутнісних характеристиках функціонального призначення, завдань, що стоять перед центробанком, те, що в першу чергу і завжди характеризуватиме його як орган державної влади, попри варіативні зміни в чинному законодавстві.

Міропольцев В.Ю. виокремлює такі основні функції ЦБ, як: 1) розробка і проведення єдиної державної грошово-кредитної політик, монопольне здійснення емісії грошей та організація грошового обігу; 2) управління золотовалютними резервами; 3) організація та здійснення валютного регулювання та валютного контролю; 4) встановлення офіційних курсів іноземних валют[11]. Проте до переліку таких функцій чомусь не ввійшли, наприклад, функції банківського регулювання та нагляду тощо.

Українські економісти О.С. Любунь, В.С. Любунь та І.В. Іванець вважають основними функціями НБУ такі: 1) функція центрального банку країни (забезпечення стабільності національної грошової одиниці; реєстрація банків, валютних бірж та ін. фінансово-кредитних установ; представництво інтересів України у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками та фінансово-кредитними організаціями); 2) функція емісійного центру країни (монопольне право на емісію грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків; організація діяльності державної скарбниці країни; нагромадження золотовалютних резервів, які зараховуються на баланс НБУ); 3) валютне регулювання та контроль (складення разом з урядом платіжного балансу України; контроль за дотриманням затвердженого Верховною Радою ліміту зовнішнього державного боргу України; нагромадження, збереження і використання валютних резервів для здійснення державної валютної політики; видача ліцензій на здійснення валютних операцій; контроль за виконанням правил валютних операцій; визначення способів встановлення і використання обмінних курсів іноземних валют); 4) регулювання банківської діяльності (нагляд і контроль за виконанням банківського законодавства); 5) функція кредитора останньої надії (видача банкам кредитів під програми фінансового оздоровлення банків та рефінансування банків); 6) функція фінансового агента уряду (організація і

здійснення через уповноважені банки касового обслуговування Державного бюджету України); 7) організація міжбанківських розрахунків (забезпечення функціонування автоматизованої системи міжбанківських розрахунків через загальнодержавну мережу розрахункових палат України) [12].

Дана класифікація, на наш погляд, систематизує не стільки функції НБУ, скільки його ролі, елементи його загального правового статусу. Крім того, автори систематизують лише основні, з їхньої точки зору, функції НБУ, тож поза межами розгляду залишаються неосновні функції, що робить пропоновану класифікацію незавершеною, неповною. Тому вона може лише частково відповісти потребам створення науково обґрунтованої класифікації функцій НБУ.

Значний інтерес для побудови класифікації функцій НБУ являють наукові концепції В.Л. Кротюка та О.П. Орлюк. Зокрема, В.Л. Кротюк на основі ретельного вивчення законодавства про НБУ та практики його застосування запропонував такий перелік основних функцій НБУ: 1) забезпечення стабільності національної грошової одиниці; 2) визначення і проведення грошово-кредитної політики; 3) емісія грошей та стабілізація їх обігу; 4) зовнішньоекономічна функція; 5) банківське обслуговування; 6) валютне регулювання і валютний контроль; 7) банківський нагляд. При цьому автор зазначив, що існують і деякі інші функції, покладені на НБУ законами України[13].

О.П. Орлюк вважає головними функціями НБУ такі, як: 1) втілення монетарної політики; 2) функція регулювання національної валюти і статусу єдиного емісійного центру; 3) захист національних і міжнародних валютних резервів та управління ними; 4) фінансове консультування Уряду і парламенту України; 5) регулювання процентних ставок в межах здійснюваної грошово-кредитної політики; 6) банківське регулювання та нагляд за банківською системою і процесом клірингу[14].

Костіна Н.І. звужує зміст функції НБУ тільки до його фінансової ролі, ігноруючи соціальний статус НБУ і бачить у ньому державний орган, який: 1) є емісійним центром держави; 2) є банком банків, що здійснює свої операції не з клієнтами, а з комерційними банками; 3) є банком уряду, який підтримує державні економічні програми, зберігає золотовалютні офіційні резерви та ін.; 4) є розрахунковим центром держави; 5) регулює економіку за допомогою грошово-кредитних механізмів. При цьому вона називає три основні функції центрального банку – регулятивну, контрольну та інформаційно-дослідницьку. Остання, на її думку, полягає в наданні уряду рекомендацій щодо грошово-кредитної політики, інформацію про стан кредитної системи країни та ін[15].

Близькою до пропонованих класифікацій є концепція російського дослідника Є.О. Чегринця, який запропонував таку узагальнену систему функцій центробанку на основі порівняного дослідження правового регулювання центробанків в європейських країнах: 1) проведення кредитно-грошової політики держави; 2) функція забезпечення стабільності національної банківської системи; 3) функція контролю за діяльністю кредитно-банківських заснувань; 4) емісійна функція; 5) функція банку уряду; 6) функція організації і контролю функціонування системи платежів[16].

Таким чином, у науковій літературі пропонуються різні класифікації функцій НБУ. Такі класифікації спираються, з одного боку, на різні критерії і, відповідно, різне тлумачення їхньої важливості дослідниками, з другого ж боку, вони ґрунтуються на порівнянні вітчизняного та зарубіжного досвіду і, відповідно, мають на меті узгодити національну специфіку та міжнародне регулювання функціонального призначення центробанків.

На нашу думку, це призводить до дещо неадекватного розуміння власне функціональної специфіки НБУ. Адже зарубіжний досвід, як ми переконалися у попередньому параграфі, демонструє різні моделі незалежності і правового статусу центробанків. Відповідно, у межах таких моделей вже досягається висока ступінь абстрагування від конкретних функцій національних банків, вони узагальнювалися, дослідники вже абстрагувалися від неістотного і другорядного, на їхню думку, робили наголос на важливому, першорядному, найбільш значущому.

Якщо зважити на це, то можна зробити висновок: будь-які спроби екстраполювати на один національний банк – НБУ – такий різнорідний комплекс умов і функцій, у межах яких

генералізовані різнорідні і надто відмінні комплекси функцій інших центральних банків, видаватимуться явно неадекватними. Такі класифікації будуть, зазвичай, надто загальними і не дозволятимуть з достатньо високим рівнем конкретизації розкрити особливості функцій власне НБУ.

Окрім того, при побудові класифікаційних моделей часто змішуються системи різних критеріїв, що призводить до внутрішнього, так би мовити, перетинання функцій НБУ у пропонованих класифікаціях. Тож виникає запитання: у межах якої ж системи координат видається найоптимальнішим вибудовувати систему функцій НБУ?

На наш погляд, такою системою координат має бути українське законодавство, зокрема Закон України „Про Національний банк України", який ґрунтується на офіційному тлумаченні функцій НБУ. Водночас у матерії цього Закону узагальнено основні риси та специфіку функцій НБУ, умови та результати його кількарічної діяльності за конкретних суспільних умов. Тож законодавче визначення специфіки й кола функцій НБУ, зроблене у нормативній площині, має, очевидно, стати відправною точкою і водночас мірилом при коректному визначенні та кваліфікації тих чи інших функцій НБУ, при дослідженні їхньої реальної ваги у забезпеченні незалежності цього органу державного управління.

Друга обставина, на яку слід зважити, це вибір одного визначального критерію, який має стати основою проведення класифікації. Очевидно, що таким критерієм може стати лише предметний – визначення сфер діяльності, впливу НБУ. Тож в основу класифікації функцій НБУ має бути покладений критерій предметної характеристики діяльності відповідного органу, тобто того, на яку групу суспільних відносин він впливає[4].

Наступним моментом має стати окреслення основної, тобто конституційної, функції НБУ, функцій, визначених у статусному Законі, та інших функцій, що визначаються в інших законах України і не мають, очевидно, визначального характеру для з'ясування правової природи і статусу НБУ.

Аналізуючи кореляцію між незалежністю НБУ та виконуваними ним функціями, можна дійти закономірного висновку про те, що ступінь такої незалежності визначається саме характером та обсягом виконуваних НБУ функцій. Оскільки ж згідно Конституції України функція забезпечення і захисту стабільності національної грошової одиниці України є саме основною функцією НБУ, то його незалежність у виконанні саме цієї функції є основним, визначальним елементом його статусу як органу державної влади, точніше, як органу державного управління з особливим статусом.

Водночас виконання інших функцій має підпорядковуватися виконанню основної, конституційної функції НБУ, деталізувати її, підпорядковуватися її виконанню[17]. Всі інші ж функції повинні виходити із цієї основної функції-мети НБУ[14]. Здійснення таких функцій не повинне ставити під сумнів його незалежність, інакше це створить перешкоди для успішної реалізації його основної конституційної функції. Деталізація функціонального призначення НБУ у законі є засобом переведення основної конституційною функції НБУ у власне законодавчу площину. Сам Закон виступає по суті в ролі своєрідного „передаточного" механізму для конкретизації і деталізації основної конституційної функції НБУ. Це також і своєрідний засіб її реалізації стосовно окремих її аспектів, сторін, проявів тощо.

У спеціальну Законі відбувається переведення найзагальнішої конституційної функції НБУ на рівень „технологічний", внаслідок чого основна конституційна функція НБУ розкривається і через систему інших, підпорядкованих їй похідних, вторинних функцій, і через систему відповідних цим функціям повноважень НБУ у різних сферах суспільних відносин.

Таким чином, конституційний рівень регулювання функцій НБУ доповнюється рівнем законодавчим, що створює дворівневу структуру регулювання функціональної спрямованості НБУ.

У цьому зв'язку варто наголосити, що жоден орган державної влади чи їх посадові особи не мають повноважень перерозподіляти функції НБУ таким чином, щоб його основна функція втратила своє визначальне становище у системі функцій НБУ, у його діяльності і тим самим був би змінений статус НБУ вбік зменшення його незалежності.

Сама конституційна констатація базової конституційної спрямованості функціонування НБУ та особливо ускладнений характер внесення змін до конституційних положень слугують гарантією підтримання стабільності конституційної незалежності НБУ та виконання його основної функції.

Деталізуючи її зміст („забезпечення стабільності грошової одиниці України"), стаття 6 Закону України „Про Національний банк України" зазначає, що на виконання своєї основної функції НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, - цінової стабільності[18].

У такий спосіб формується нормативна модель функціонального змісту правової природи НБУ, де взаємопов'язані три види стабільності – грошова, банківська та цінова.

У рамках цієї моделі визначаються необхідні правові форми та умови реалізації даної функції. Своєрідною формою її реалізації виступає, своєю чергою, ціла система інших функцій, спеціально закріплених у Законі.

У тісному взаємному зв'язку між собою ці функції створюють особливий правовий механізм регулюючого та організуючого впливу діяльності НБУ на суспільні відносини.

Закріплення широкого спектру функцій НБУ у Законі, водночас, не можна зводити лише до способу юридичної конкретизації конституційних положень[19]. Очевидно, що таке закріплення відіграє не лише підпорядковану, службову, але і цілковито самостійну роль у правовому регулюванні організації та діяльності НБУ.

Конкретне втілення функціональної спрямованості НБУ у законі стало результатом тривалого за часом і суперечливого за змістом процесу пошуку конституційних рішень, які б розвивали нормативну модель організації НБУ, визначену Основним Законом держави. У цьому проявляється розвиваюча і правозабезпечувальна роль спеціального статусного закону у визначенні функцій НБУ.

Водночас цей Закон грає і обмежувальну роль: жодним іншим нормативно-правовим актом меншої, ніж закон, юридичної сили не можуть регулюватися, визначатися і додатково встановлюватися якісь інші функції НБУ.

Саме законодавчий характер регулювання цих функцій вказує на його принципово важливий характер у структурі правового регулювання організації і діяльності НБУ. Водночас конкретний обсяг і зміст функцій НБУ, втілений у Законі, може бути змінений шляхом прийняття змін до цього Закону або шляхом прийняття нових чи внесення змін до чинних законів України.

Законодавчий рівень кваліфікації функцій НБУ слугує додатковим засобом забезпечення незмінності і гарантованості реалізації основної конституційної функції цього органу державного управління.

Стаття 7 Закону України „Про Національний банк України" визначає систему додаткових, інших, порівняно з основною функцією, функцій НБУ[18].

Відповідно до цієї системи, НБУ виконує такі функції: 1) відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику; 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг; 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; 6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками; 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; 8) здійснює банківське регулювання та нагляд; 9) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків; 10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем; 11) здійснює сертифікацію тимчасових

адміністраторів і ліквідаторів банку; 12) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування; 13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків; 14) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій; 15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами; 16) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин; 17) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; 18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі НБУ; 19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України; 20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи НБУ; 21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій НБУ; 22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю; 23) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Таким чином, спеціальний Закон не пропонує вичерпного, закритого переліку функцій НБУ, дозволяючи їх розширення, проте лише у межах його компетенції, визначеної саме законом. Це дає можливість твердити, що законодавча модель вказує на те, що ця компетенція не є абсолютно визначеною.

Водночас визначення цих функцій НБУ безпосередньо в цьому Законі вказує, по-перше, на важливість цих функцій для діяльності НБУ як органу спеціальної конституційної компетенції, особливого органу державного управління, по-друге, на те, що саме ці функції не можуть належати і не належать жодному іншому органові чи посадовій особі державної влади чи місцевого самоврядування в Україні. Законодавча кваліфікація цих функцій має ще дві важливі риси.

Визначення цих функцій зроблена перерахунковим методом в одній з перших статей Закону, власне в окремій статті Законі, що опосередковано вказує на важливість дефініції функцій НБУ для з'ясування його правового природи і цільового призначення.

Деталізація цих функцій здійснена в ряді інших статей цього ж Закону, що визначають конкретні повноваження НБУ з реалізації зазначених у Законі його функцій.

Вдаючись до системного тлумачення норм Закону та спираючись на попередні міркування, пропонуємо таку класифікацію груп функцій НБУ.

Функція здійснення грошово-кредитної політики. Ця група функцій охоплює такі конкретні функції НБУ, як забезпечення стабільності національної грошової одиниці України; визначення відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики та проведення грошово-кредитної політики; монопольне здійснення емісії національної валюти України та організація її обігу; організація створення та методологічне забезпечення системи грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу[20; 21].

Функція здійснення банківського регулювання і нагляду. У її рамках реалізуються такі визначені Законом функції, як функція кредитора останньої інстанції для банків і організація системи рефінансування; встановлення для банків правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; організація створення та методологічне забезпечення системи грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; визначення системи, порядку і форми платежів, у тому числі між банками; визначення напрямів розвитку сучасних електронних банківських технологій, створення, координація та контроль створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; ведення Державного реєстру банків,

ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках; сертифікація аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку; участь у підготовці кадрів для банківської системи України; визначення особливостей функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснення мобілізаційної підготовки системи НБУ.

Міжнародно-представницька функція. Вона зводиться переважно до представництва інтересів України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків; складення платіжного балансу, його аналіз і прогнозування.

Функція здійснення валютного регулювання і контролю. У цій сфері НБУ реалізує такі функції, як визначення порядку здійснення операцій в іноземній валюті, організація і здійснення валютного контролю за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій; забезпечення накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами[23; 12].

На наш погляд, саме ці чотири групи функцій складають основу класифікації функцій НБУ. Своєю чергою, з-поміж цих чотирьох груп визначальними є перші дві.

Крім розглянутих основних функцій, НБУ виконує ще й додаткові функції, які сприяють реалізації їхнього призначення. Зокрема, поза межами пропонованої класифікації залишилися такі функції, як ведення офіційного реєстру ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем; аналіз стану грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин; організація інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видача ліцензій на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; реалізація державної політики з питань захисту державних секретів у системі НБУ. Ці функції, з нашої точки, зору відіграють допоміжну, підпорядковану роль у комплексі окреслених основних функцій і самостійного значення не мають.

Завдяки реалізації всього даного комплексу функцій НБУ і відіграє ролі центрального банку та емісійного центру країни, регулюючого та наглядового у банківській і валютній сферах органу; кредитора останньої надії та організатора міжбанківських розрахунків; фінансового агента уряду[12]. Комплекс цих функцій та зумовлених ними ролей багато в чому визначає зміст та особливості правової природи НБУ як незалежного органу державної влади спеціальної законодавчої компетенції.

Однак взаємозв’язок між виконанням функцій і незалежністю НБУ не завжди очевидний, оскільки, як показує практика, відповідальність, яку бере на себе центробанк під час реалізації тих чи інших функцій, може і підвищувати, і знижувати ступінь його незалежності.

Наприклад, грошово-кредитна політика здійснюється НБУ для забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. Її нормативна характеристика вміщена в Законі України „Про Національний банк України”. Відповідно до цього Закону НБУ впливає на грошовий оборот через зміну пропозиції грошей і зміну ціни грошей. Своє призначення він реалізує завдяки тому, що відіграє в економічній системі особливу роль, а саме роль емісійного банку, банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи; органу державного управління, який відповідає за монетарну політику.

НБУ здійснює банківські операції, що приносять дохід (кредитування комерційних банків, операції з цінними паперами на відкритому ринку, операції з іноземною валютою тощо), але метою проведення цих операцій не є отримання прибутку. НБУ використовує ці операції як інструменти управління грошовим ринком (як інструменти монетарної політики), керуючись лише державними інтересами та чинним законодавством України.

НБУ виконує дуже важливу функцію регулювання банківської діяльності.

Терміни „регулювання банківської діяльності” та „нагляд за діяльністю банків” цілком слушно часто вживають поруч, тому що вони характеризують взаємозв'язані та взаємодоповнювальні види діяльності[23; 24; 20; 25; 26; 27; 14; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34].

Виконання всіх перелічених функцій та стабільний вплив на стримування інфляційних процесів, забезпечення довіри з боку економічних агентів потребує, своєю чергою, ряду умов, зокрема досить високого ступеня незалежності НБУ, наявності широкого спектру інструментів фінансово-кредитного регулювання, розвинутих фінансових ринків, високого ступеня професіоналізму тощо.

Комплекс функцій НБУ, як показує аналіз, утворює складну систему, окремі елементи якої (функції) та підсистеми (групи функцій НБУ) спрямовані на вирішення окремих завдань діяльності даного органу. У цілому ж система функцій НБУ концентрується довкола основної, конституційної функції НБУ, відіграє допоміжну, забезпечувальну, організуючу ролі.

Багатоплановість та різноманітність підходів до класифікації та дефініції окремих груп функцій НБУ вказують на об'єктивно широкий комплекс завдань, що постають перед ним. Тобто предметна діяльність НБУ зумовлює широту діапазону його функцій і специфіку їх законодавчого регулювання, включеність до механізму правового регулювання функцій і конституційних норм.

Наведений перелік функцій та їх класифікації вказують і на взаємопов'язаність та взаємодоповнюваність функцій НБУ. Всі вони концентруються в діяльності одного суб'єкта державної влади, тобто не передбачається їхнього розподілу між різними органами однієї системи чи різних систем органів. Це зумовлює особливий характер організації діяльності НБУ, складність виконуваної ним роботи тощо.

Говорячи ж про незалежність НБУ при виконанні його функцій, йдеться насамперед про оперативну незалежність у виборі та використання інструментів грошово-кредитної політики та пов'язаних з нею засобів, форм і методів здійснення державного управління. А сама масштабність функцій та їх глобальний характер передбачають значну свободу дій НБУ.

Разом з тим, неодноразово відзначається брак належного контролю за діяльністю НБУ та інформаційна закритість його при ухваленні тих чи інших рішень. Очевидно, незалежність НБУ у виконанні покладених на нього функцій не можна інтерпретувати як звільнення НБУ від відповідальності за свою діяльність та її результати.

Якщо підконтрольний та в усьому залежний центробанк діє від імені і за дорученням уряду, президента або парламенту, керуючись вказівками згори, то незалежний центробанк вже не може посилатися на такі вказівки. Тож він має сам звітувати за свою діяльність, беручи весь тягар відповідальності на себе[35].

В Україні ж часто спостерігається протилежна картина: підзвітність і відповідальність НБУ мають суто формальний характер, а брак чітко зафіксованих цілей і механізмів їх досягнення створюють ситуацію, коли практично неможливо вплинути на політику банку, зокрема грошово-кредитну, важливі рішення утаємничені, часто погодження у керівництві носять суто формальний характер. Відтак ухвалюються такі рішення не прозоро, а з часом так само не прозоро переглядаються або скасовуються. Все це створює цілком реальну ситуацію загрози зловживань і відхилення від соціально та економічно обґрунтованих орієнтирів у діяльності НБУ.

Грошово-кредитна політика та забезпечення стабільності національної грошової одиниці, звісно, є пріоритетом у діяльності НБУ. Проте зниження рівня інфляції та підтримка стабільності гривні не можуть бути самодостатніми цілями інституту, який має у своїх руках дієві інструменти впливу на всі сфери економічного життя.

Функціонально діяльність НБУ має бути тісно інтегрована до загальноекономічної політики держави і орієнтуватися на досягнення комплексу конкретних і чітко сформульованих цілей – підвищення рівня монетизації економіки, нарощування запасів золотовалютних резервів, зниження рівня „доларизації" та „євроїзації".

Разом з тим, важливо не допустити спроб перекласти на НБУ завдання і функції, не властиві його правовій природі та соціальному призначенню, наприклад, проблеми, пов'язані з розвитком тієї чи іншої галузі або обслуговуванням державного боргу[35].

Аналізуючи реалізацію функцій НБУ та їх вплив на забезпечення його незалежності, не можна не помітити, що об'єднання в одних руках функцій грошово-кредитного та

банківського регулювання і нагляду в рамках НБУ мало неоднозначні наслідки. Закон наділяє НБУ надто широкими повноваженнями у сфері регулювання банківської діяльності, включаючи завдання розвитку і зміцнення банківської системи. Проте реально для НБУ стан і проблеми банківської системи були на периферії уваги і багато в чому підпорядковувалися реалізації грошово-кредитної політики. Тобто поміж двома основними групами функцій НБУ неминуче виникла конкуренція, що було об'єктивно виправдано за умов слабкого інституційного забезпечення незалежності НБУ, браку належного досвіду та професіоналізму в організації регулювання банківської сферою тощо. Така ситуація багато в чому залишається актуальною і на сьогодні.

Численні ж обмеження адміністративного характеру з боку НБУ, що мають місце в банківській системі, викликають справедливі нарікання з боку її суб'єктів.

Відтак об'єктивно постає питання визначення доцільності розмежування функцій банківського регулювання та грошово-кредитної політики. Йдеться про відокремлення напряму банківського нагляду та створення задля цього окремого органу, наділеного необхідною компетенцією, що вже стало предметом детального обговорення науковців[36; 14; 25]. Такий захід, безумовно, сприятиме концентрації зусиль НБУ на здійсненні саме грошово-кредитної політики, обмежуватиме сферу втручання його в діяльність банківських установ і зміцнюватиме незалежність даного органу, довіру до нього з боку економічних агентів.

Зрозуміло, що ізолювати НБУ від участі в регулюванні банківської системи неможливо та й навряд чи доцільно, адже за ним залишається функція кредитора останньої інстанції і ключова роль у забезпеченні ефективної роботи платіжної системи. Між тим, відповідальність застабільність банківської системи в ширшому розумінні і тим більше участь в антикризовому управлінні можна і необхідно обмежити.

Такою видається діалектика розвитку і співвідношення функцій НБУ, їхня роль у забезпеченні незалежності цього органу державного управління.

Зв'язок між виконанням цих функцій і забезпеченням незалежності тут обопільний: що вищим є ступінь такої незалежності, то вищою буде ефективність виконання покладених на НБУ Конституцію та законами України функцій.

Аналіз такого взаємозв'язку між функціями НБУ та забезпеченням його незалежності, визначення його факторів, критеріїв стосовно кожної з функцій НБУ має значне теоретичне та практичне значення. Воно може стати підґрунтям для концептуального переосмислення обсягів компетенції НБУ, а відтак і обсягів його незалежності, стати підставою для конкретних законопроектних розробок і прийняття відповідних нормативно-правових актів, що поліпшуватимуть як функціонування НБУ, так і гарантування його незалежності.

Головне ж, що сам комплекс функцій НБУ вказує на те, що забезпечення його незалежності має не самодостатній характер й не повинне розглядатися як абстрактна умова „європейськості" НБУ, відповідності його діяльності курсу на євроінтеграцію, а є, передусім, важливим практичним критерієм ефективного здійснення всіх функцій НБУ.

Тож подальшого ґрунтовного науково-теоретичного дослідження потребує сама система функцій НБУ як складної системи, що визначає обсяг і зміст компетенції цього органу державного управляння, обумовлює його конкретні повноваження. Уточнення цієї компетенції вбік її можливого розширення, деталізації на рівні законів ряду важливих повноважень НБУ, зменшення їх колізійності допомагатиме зміцнювати незалежний статус цього органу в державному механізмі України, слугуватиме посиленню авторитетності даної інституції і в банківській системі країни.

Список використаних джерел

1. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 25-26.
2. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг.ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – С.101.
3. Тесленко М.В. Судебный конституционный контроль в Украине. – К.: Ин-т гос-ва и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, 2001. – С. 74.
4. Муніципальне право України. Підручник / За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 127.
5. Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса. – М.: Юринформцентр, 1998. - С. 47.

6. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / Подобщ. ред. Е.Б. Кубко. – К.: Юринком, 1997. – С. 31.
7. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. Навч. посібн. – К.: Атіка, 2002. – С. 24.
8. Воронова Л.К. Про правовий статус Національного банку України та його Ради за новим Законом України «Про Національний банк України» // Реферативний огляд чинного законодавства України / За ред. В.В. Цвєткова, Є.Б. Кубка. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 90.
9. Тосунян Г.А., Викулин А.Ю. Деньги и власть. Теория разделения властей и проблемы банковской системы. Часть 1. – М.: Дело, 2000. – С. 94.
10. Гейвандов Я.А. Центральный банк Российской Федерации: юридический статус, организация, функции.полномочия. - М.: Изд-во МНИМП, 1997. – С. 27.
11. Миропольцев В.Ю. Конституционно-правовые основы банковской системы Российской Федерации. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006.
12. Любунь О.С.,. Любунь В.С., Іванець І.В. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 23-26.
13. Кротюк В.Л. Правовий статус Національного банку України. Автореф. дис. ... к.ю.н. – К., 1999. – С. 12.
14. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 87.
15. Костіна Н.І. Гроші та грошова політика: Навч. посібник. – К.: НІОС, 2001. – С. 206.
16. Чегринец Е.А. Конституционно-правовой статус центральных банков Европейского Союза (на примере европейской системы центральных банков). Автореф. дисс. ... к.ю.н. – М., 2001. – С. 11.
17. Латковська Т.А. Правові основи реалізації основної функції центрального банку держави // http://socium.sitecity.ru/ltext_1212131529.phtml?p_ident=ltext_1212131529.p_1612221023.
18. Закон України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 р. - №679 – XIV // Відомості Верховної Ради 1999. - № 29. - Ст. 238.
19. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 28.
20. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А.М. Мороза та М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.
21. Гроші та кредит: Підручник / За ред. Б.С. Івасіва. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – С. 415-450.
22. Кравченко Л.М. Особливості банківського валютного контролю як функції державного управління // Адміністративна реформа в Україні: шлях до європейської інтеграції. Зб. наук. праць / О.Д. Крупчан (гол. редкол.) та ін. – К.: ООО „АДЕФ – Україна”, 2003. – С. 242-245
23. Качан О.О. Банківське право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 37—38
24. Костюченко О.А. Банківське право: Підручник. — 3-е вид. — К.: А.С.К., 2003. — С. 52—61
25. Пасічник В.В. Банківський нагляд правові засади та проблеми здійснення // Банківське право України / Під заг. ред. А.О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. — С. 238
26. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навч. посібник. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — С. 174
27. Міщенко В.І., Кротюк В.Л. Центральні банки: організаційно-правові засади. — К.: Т-во “Знання”, 2004. — С. 282
28. Шадрик Ф. Цілі і завдання банківського нагляду // Вісник НБУ. – 1995. - №1
29. Степаненко А.І. Банківський нагляд в Україні: проблеми і шляхи їх вирішення // Банківська справа. – 1996. – №5
30. Горячек І. Ключові принципи банківського нагляду // Вісник НБУ. – 1999. - №5
31. Сухов М. И. Банковскийнадзор: общеэкономическиеаспекты. // Деньги и кредит. - №8. – 2000
32. Хохленкова М. А. Банк Россиикак орган банковскогорегулирования и надзора. // Банковскоедело. – №8. – 2002. – С. 11-15
33. Суржинський М. Поняття і сутність банківського регулювання та банківського нагляду в Україні // Юридичний журнал. – 2004. - №4
34. Максимов М.В. Особенности правового регулирования контроля и надзора в сфере банковской деятельности в Российской Федерации // Дис. канд. юрид. наук /Академия налоговой полиции. – М., 2002.
35. Котова В.Г. Денежно-кредитная политика и независимость центрального банка // http://www.eeg.ru/PUBLICATIONS/p03.html.
36. Кротюк В.Л. Становлення і перспективи розвитку банківського нагляду в Україні // Вісник НБУ. – 2001. - №7. – С. 2-6

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ ЯК СКЛАДОВОЇ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ФОНДІВ

Лаговська Н.В.

(здобувач Національного університету ДПС України)

Анотація. *У статті досліджено законодавчу базу, що регулює єдиний соціальний внесок. Визначено місце* єдиного соціального внеску *в формуванні соціальних позабюджетних фондів. Проаналізовано історію формування соціальних позабюджетних фондів.*

Ключові слова: *єдиний соціальний внесок, соціальні позабюджетні фонди, розмір єдиного соціального внеску.*

Аннотация. *В статье исследовано законодательную базу регулирующую единый социальный взнос. Проанализировано историю формирования социальных внебюджетных фондов.*

Ключевые слова*: единый социальный взнос, социальные внебюджетные фонды, размер единого социального взноса.*

Summary. *Investigational legislative base which regulates the unique social payment.History of forming of social off-budget funds is analysed. Certainly place of the unique social payment in forming of social off-budget funds.*

Key words:*only social payment, social off-budget funds, size of the unique social payment.*

Справляння податків одна із основних умов існування та розвитку держави. Податки виникли з поділом суспільства на класи і сформувались як необхідна умова, що забезпечує функціонування державного апарату та регулюється Бюджетним кодексом України[8].

З метою подолання негативних наслідків впливу податків та зборів на економічний розвиток держави та рівень соціального забезпечення громадян виникла необхідність проаналізувати структуру і динаміку надходжень до державного бюджету України. Враховуючи тяжкий економічний стан країни, що поглиблюється воєнними подіями на Сході країни, загострюється питання необхідності реформування податкової системи України.

Податки основне джерело надходжень до державного бюджету. Суть оподаткування полягає в вилученні державою певної частини валового суспільного продукту для формування державного бюджету. Податки і наповнення державного бюджету можна розглядати лише в тісному зв'язку який носить двосторонній характер. Надходження, що забезпечують податки і збори забезпечують функціонування всієї державної структури і дають можливість забезпечити видаткову частину бюджету. Однією із найбільших проблем, яку негайно треба вирішити, є наповнення державної скарбниці, не допущення зменшення надходжень, пошук шляхів реформування податкової системи в цілому. Вирішення таких проблем має велике наукове та практичне значення для розбудови правової держави з стабільною ринковою економікою. В умовах ринкових відносин податкова система є одним з найважливіших економічних важелів, що дають можливість належним чином забезпечити добробут та соціальний захист населення. Аналіз формування та розподілу коштів Державного бюджету України за останні кілька років виявив не втішні факти: зростає зовнішній економічний борг держави не зважаючи на значне скорочення фінансування усіх секторів економіки, скорочення витрат на медицину освіту, науку, культуру, зменшення та відміну частини пільг соціально не захищеним верствам населення [1; 2; 3]. Відмітимо також збільшення податкового тягаря, що автоматично тягне за собою проблему виведення частини доходів в тінь. Достатня ж кількість бюджетних коштів (бюджетний профіцит) дозволила би збільшити відрахування в соціальні позабюджетні фонди.

Тому не втрачає актуальності дискусія щодо шляхів і методів реформування податкової системи. Окреме місце в цих дискусіях відводиться визначенню ролі та місця єдиного соціального внеску в податковій системі України, виявленню основних проблем і напрямків удосконалення нормативно-правового забезпечення справляння єдиного соціального внеску, про що свідчить значна кількість публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: : Белінської О., Бастричева В., Борзунова О.А., Бровенко М., Василенко Л., Внукова В., Глухова В.В., Григораш Т., Дольде І.В., Дробозиної Л.А., Еспіна-Андерсена К., Зайчука Б., Кольберга Дж. Е., Конопліна Ю., Кузьминчук К., Кузьмич Н., Максимчук Є., Масленникової Т., Мельник С., Мілякова Н.В. Мних М., Полозенко Д., Роїка В.Д.,

Сидорчука А., Скуратівського В., Скотаренко А., Черник Д.Г., Шавариної Н., Шаманської Н., Шахова В., Шелемеха Н., Шульгіна С.М., Юткіна Т.Ф. та ін.

Однак, ряд питань залишається не повністю дослідженими тому необхідно окремо приділити увагу вивченню історії формування соціальних позабюджетних фондів та їх правового регулювання в Україні; визначенню місця єдиного соціального внеску в формуванні соціальних позабюджетних фондів.

Метою статті є аналіз нормативно-правового забезпечення формування соціальних позабюджетних фондів та визначенню місця та ролі єдиного соціального внеску.

З історичної точки зору саме податки були необхідною умовою створення і функціонування держави і залишаються одним з дієвих методів акумуляції грошових кошті, що забезпечують можливість трансформації держави і суспільства в цілому. Податки є найприбутковішим джерелом наповнення державної скарбниці: вони вилучаються у платників податків безоплатно і не потребують додаткових державних витрат.

Соціально-економічна роль податків, залежить від державного устрою та політичної влади. Податки, з одного боку, з соціальної точки зору є засобом експлуатації суспільства і за своєю суттю виступають одним з елементів грабежу (безоплатного вилучення частини доходів), з іншого боку, це можливість надати належний захист та забезпечити соціально не захищені верстви населення, тих хто потребує особливої уваги та підтримки. Особливо підвищується його роль в умовах зростання податкового навантаження (збільшення кількості податків, розширення кола платників податків, розширення податкової бази, підвищення податкових ставок на фоні зменшення купівельної спроможності населення та збільшення кількості громадян, що вимушені жити за межею бідності).

З точки зору конституційного та бюджетного права, податки - є необхідною складовою, що забезпечує виконання функцій, які покладаються на державу: утримання державного апарату, органів безпеки, оборони, правопорядку, вирішення соціальних проблем населення, розвитку і застосуванню на практиці нових технологій, забезпечення міжнародної співпраці.

Структура доходів бюджету знаходиться в постійному русі, що пояснюється перетвореннями і змінами в податковій системі України і неподаткових надходженнях до бюджету. Починаючи з 1992 р., з здобуттям незалежності, відбулись кардинальні зміни у формуванні бюджету України, тепер він формується головним чином за рахунок податкових надходжень.

В Україні з 1 січня 2011 р. набрав чинності Податковий кодекс України, котрий регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів. Відповідно до чинного Податкового кодексу, податки та збори поділяються на загальнодержавні і місцеві. Загальнодержавні податки та збори є обов'язковими до сплати на всій території України. Місцеві податки та збори встановлюються рішеннями сільських, селищних і міських рад відповідно до їх повноважень у межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим кодексом України. Місцеві податки та збори є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад [5].

Аналіз формування коштів Державного бюджету України за останні кілька років дає можливість стверджувати те, що склад і структура доходів бюджету постійно змінюються. На це впливають два фактори: постійні трансформації і зміни, що відбуваються в податковій системі України та спроби держави подолати брак коштів за рахунок неподаткових надходжень. Зауважимо, що частка податкових доходів є переважаючою, але не достатньою, для нормального функціонування держави [1; 2; 3]. Покриття бюджетного дефіциту в тяжких політичних та економічних умовах, що склалися в Україні відбувається за допомогою двох джерел: емісії грошей Національним банком України, що, неминуче, викликає збільшення темпів розвитку інфляції в країні, та зовнішніх державних позик, що збільшує зовнішній борг України. Для стабілізації ситуації необхідно більше залучати внутрішні резерви, стимулювати громадян інвестувати кошти в розвиток української економіки, зовнішні запозичення вкладати в розвиток новітніх та енергозберігаючих технологій, на відміну від політики «проїдання», що стала в Україні нормальною практикою. Не менш складно відбувається наповнення місцевих бюджетів. З 2015 року відповідно до

ухваленого Верховною Радою України Закону «Про внесення змін в Бюджетний кодекс та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи», уряд робить перші кроки на шляху до децентралізації влади. Місцеві бюджети отримали більше ресурсів, але на них покладена більша відповідальність за сплату податків своєчасно та в повному обсязі. Зокрема, уряд передає місцевим бюджетам 10% податку на прибуток підприємств, 100% державного мита, 100% плати за надання адміністративних послуг, 80% екологічного податку, акцизний податок, 25% плати за надра, податок на майно, єдиний податок, податок на прибуток комунальних підприємств, місцеві збори, інші податки [7].

Державний бюджет є найбільш відомою формою організації фінансових ресурсів держави . Бюджет - це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [8, ст.2]. Але світовий досвід та вплив ряду факторів обумовлює доцільність використання іншої форми акумулювання фінансових ресурсів позабюджетних фондів, які дають можливість забезпечити соціальні та економічні потреби окремих груп населення або суспільства в цілому.

Ще Карл Маркс у своїх працях обґрунтував необхідність створення соціальних фондів, призначених для задоволення природних потреб людини. Створення і розвиток таких фондів є об'єктивною необхідністю прогресивного розвитку суспільства. Перші соціальні послуги з'являються ще в XIX столітті, але широко поширюються лише після II світової війни. Це було викликано важкими наслідками війни, яка спричинила світову економічну кризу та різко зменшила рівень життя населення. Сучасне законодавство, а саме Закон України «Про соціальні послуги» визначає «соціальні послуги», як комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [9, ст.1].

Розвиток капіталістичного виробництва викликав збільшення пролетарського класу, який потребував соціального захисту, і цей захист вирішили забезпечити шляхом соціального страхування.

В УРСР, яка входила до складу Союзу РСР до 1991 року система позабюджетних фондів не була розвинута в достатній мірі. Адміністративно-командне управління передбачало концентрацію всіх фінансових ресурсів у державному бюджеті, де виділялася частка коштів на соціальне страхування. Окремий статус мали Дитячий фонд та Фонд миру.

Лише з проголошенням незалежності України почали формуватися нові елементи фінансової системи, властиві для держав з ринковою економікою, у тому числі цільові фонди. З 1991 по 1992 рр. були сформовані: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Державний фонд сприяння зайнятості населення, Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 1994 рік» до складу державного бюджету було включено бюджет Пенсійного фонду, 30% надходжень коштів від приватизації майна державних підприємств спрямовувались на фінансування витрат Пенсійного фонду на виплату пенсій[10, ст.8].

У 1996 р. було створено Державний фонд сприяння зайнятості, який через рік набув повної самостійності.

31 січня 1999 р. кошти усіх державних та місцевих позабюджетних фондів зараховувались до відповідних бюджетів і витрачались на передбачені законодавством заходи. Виключенням були Пенсійний та Фонд соціального страхування.

До 1 квітня 2000 р. будь-які цільові та позабюджетні фонди, створені Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими радами, повинні були зарахуватись до відповідних бюджетів.

2001 рік став переламним в розвитку соціальних позабюджетних фондів. З цього часу вони функціонують самостійно. Державний фонд сприяння зайнятості населення змінює назву на Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, а Фонд соціального страхування перейменовують на Фонд соціального

страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням. Створюється Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Стаття 65 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» вперше встановлює частку видатків на організацію роботи соціальних позабюджетних фондів у таких розмірах: Пенсійний фонд України - 1,83 %; Фонд соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності - 4,2; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття - 14,9; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України - 4,9 % від передбачених доходів без урахування залишку за попередній рік [11, ст.65].

У законах про Державний бюджет України на кожний рік уточнюються розміри обов'язкових внесків юридичних і фізичних осіб до бюджетів фондів, змінюються співвідношення між соціальними фондами.

З кожним роком в Україні, як і в інших країнах світу, зростає роль соціальних фондів. Це викликано значним збільшенням кількості пенсіонерів по відношенню до кількості працюючих, зростанням безробіття.

Соціальні фонди створюються як фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування та наповнюються за рахунок страхових внесків юридичних і фізичних осіб та субсидій держави, розраховуються у відсотках до валового заробітку. Громадяни США сплачують консолідований внесок з фізичних осіб за всіма видами страхування, а громадяни Німеччини та Франції - декілька, що надає право на відповідний соціальний захист при настанні не бажаних наслідків. При сплаті внесків підприємствами враховують кількість кваліфікованих працівників на фірмі та їхню заробітну плату.

У США діє велика кількість соціальних фондів, що знаходяться у різному адміністративному підпорядкуванні. Найбільшими з них є: фонд страхування зі старості, інвалідності і на випадок втрати годувальника; фонд страхування державних службовців; фонд допомоги малозабезпеченим. Фонди соціального страхування Німеччини включають велику кількість автономних фондів, які охоплюють окремі види страхування: фонд пенсійного страхування робітників і службовців; фонд страхування на випадок хвороби; фонд страхування від безробіття тощо. У Великій Британії функціонують два соціальних фонди: фонд національного страхування і пенсійні фонди державних підприємств. У Японії чотири основних фонди: фонд страхування здоров'я, фонд національних пенсій, фонд страхування від виробничого травматизму, фонд страхування від безробіття. У Франції найбільшими соціальними фондами є: фонд страхування на випадок хвороби, інвалідності, материнства, пенсійний фонд, національний фонд допомоги безробітним.

У фінансових системах більшості країн світу спеціальні фонди займають вагоме місце. Обсяг накопичених у них коштів є досить значним. У Франції розмір коштів в спеціальних фондах за розміром майже дорівнює державному бюджету країни, в Японії становить більше половини державних видатків, у Великобританії - понад третину.

Позабюджетні фонди являють собою досить динамічний елемент фінансової системи. Це обумовлено тим, що вони, на відміну, від державного бюджету, знаходяться в розпорядженні спеціального державного органу. Тому, у порівнянні з бюджетом, перерозподіл всередині позабюджетних фондів і їх використання здійснюється більш оперативно. Ці фонди створюються для реалізації конкретних цілей, не передбачених державним бюджетом, та забезпечують конституційні права.

Стаття 46 Конституції України закріплює право громадян на соціальний захист, що передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [4]. Враховуючи значення належного функціонування недержавних фондів та їх ролі в соціальному захисті населення України юристи-науковці прикладають значні зусилля для розробки правової бази , що забезпечить механізмів ефективної роботи цих фондів. З метою реформування соціального страхування в Україні в 2002 році був розроблений законопроект «Про єдиний соціальний внесок», а в 2003 р. - законопроект «Про єдиний соціальний внесок і адміністрування збору і обліку

єдиного соціального внеску». Ці законопроекти містили значну кількість протиріч, та неточностей, потребували доопрацювання, що відтермінувало впровадження єдиного соціального внеску на кілька років. В 2006 році у Верховній Раді зареєстрували проект Закону України «Про систему збору та обліку єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який після доопрацювання був підписаний Президентом України 8 липня 2010 року. 1 січня 2011 року вступив в силу Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», що об'єднав обов'язкові соціальні внески: на пенсійне страхування, на страхування від безробіття, на страхування тимчасової втрати працездатності і на страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання одним платежем - єдиним соціальним внеском [12].

Єдиний соціальний внесок утримується із зарплати найманих працівників і нараховується на фонд оплати праці та сплачується роботодавцями.

В Постановах правління ПФУ «Порядок взяття на облік та зняття з обліку в органах Пенсійного фонду України платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та «Положення про Державний реєстр загальнообов'язкового державного страхування» передбачено, що реєстрацію та облік платників єдиного внеску здійснює Пенсійний фонд України [13; 14]. З утворенням 18 березня 2013 року Міністерства доходів і зборів функцію адміністрування ЄСВ покладено на цей орган[15]. Після утворення Державної фіскальної служби і затвердження відповідного Положення від 21 травня 2014 р. № 236, остання перебрала на себе повноваження з адміністрування ЄСВ [16].

Обчислення єдиного внеску здійснюється на підставі ст.9 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в національній валюті у тому числі з виплат (доходу), що здійснюються в натуральній формі, на підставі бухгалтерських та інших документів, шляхом внесення відповідних сум на рахунки територіальних органів Пенсійного фонду, шляхом перерахування платником безготівкових коштів з його банківського рахунку[12, ст.9].

Розмір внеску визначається у процентах від заробітної плати (доходу) від діяльності і становить - в залежності від класу професійного ризику виробництва - від 36,76% до 49,7%. Для бюджетних установ єдиний соціальний внесок установлений у розмірі 36,3%. На користь солідарної системи пенсійного страхування розподіляється приблизно 90,9% зібраних сум [12, ст.8]. З моменту впровадження соціального внеску, не втрачають актуальності дискусії з приводу його ефективності, критиці піддаються розміри надходжень, зібраних в результаті справляння єдиного соціального внеску. Впроваджуючи цей внесок уряд сподівався, що він дозволить вивести зарплати з тіні та спростити систему звітності, поліпшить соціальний захист населення. Тому виникла необхідність швидко реагувати та вносити зміни до чинного законодавства, що регулюють єдиний соціальний внесок.

Тому 28 грудня 2014 р. Верховна Рада прийняла, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці», спрямований на легалізацію фонду оплати праці. Відповідно до його положень, з 1 січня 2015 року ставки єдиного внеску застосовуються з коефіцієнтом 0,4 за умови, що роботодавець виконує певні умови [17] Разом з тим, з 1 січня 2016 року при нарахуванні заробітної плати (доходів) фізичним особам та/або при нарахуванні винагороди за цивільно-правовими договорами ставки єдиного внеску застосовуються з коефіцієнтом 0,6 [17, ст.8, 10]. Ставка ЄСВ зменшується з 41% до 16,4%, проте виконати потрібні умови непросто. Від березня 2015 р. умови для зниження ЄСВ дещо спрощені[18].

Також цей закон передбачає наступні зміни[17]: з 2015 року охопити коло осі, які не були враховані в законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і тепер особи, які провадять незалежну професійну наукову, літературну, артистичну, художню, освітню, медичну, нотаріальну релігійну (місіонерську) діяльність, юридичну практику, в тому числі адвокатську, або особи, які провадять, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності сплачують єдиний

соціальний внесок. За несплату або несвоєчасну сплату єдиного внеску штраф збільшився з 10% до 20 % з своєчасно не сплачених сум;

Відтепер фіскальний орган за неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності з єдиного внеску накладає штраф в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожне таке правопорушення, при повторних правопорушеннях протягом року накладення штрафу зростає до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [17].

Введення єдиного соціального внеску спростило подання звітності до державних цільових фондів - всі ці відрахування зводяться в один єдиний соціальний внесок, що дозволило покращити документообіг.

Для визначення страхового стажу використовується категорія мінімального страхового внеску, яка передбачає використання не лише періоду сплати внесків, а й їхнього розміру. Проте зауважимо, що механізм визначення мінімального страхового внеску залишається складним та заплутаним нема чіткої регламентації способів контролю та перевірки інформації про стаж конкретного працівника.

Підсумовуючи вище наведене зауважимо, що функціонування та наповнення позабюджетних фондів, які забезпечують соціальний захист населення є, вкрай, актуальним, а введення ЄСВ в Україні є першим значним кроком у системі реформування державного соціального страхування. Враховуючи виявлені недоліки та з метою поліпшення роботи позабюджетних фондів, яка прямо пов'язана з розміром надходжень від єдиного соціального внеску пропонуємо наступне:

- Підвищити правову культуру населення шляхом проведення наукових семінарів, друку інформаційних листівок з метою ознайомлення з змінами в законодавстві, роз'ясненню переваг сплати податків, і зокрема єдиного соціального внеску і вплив цього процесу на соціальний захист конкретного працівника і українців, в цілому;
- удосконалити механізм розподілу єдиного соціального внеску;
- ефективно управляти системою соціального страхування у відповідності з діючою нормативною базою і наявними фінансовими ресурсами;
- внести зміни до закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо спрощення механізму визначення мінімального страхового внеску;
- створити дієвий алгоритм контролю та перевірки інформації про стаж конкретного працівника.

Список використаних джерел

1. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 5. – Ст. 37.
2. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 9. – Ст. 93.
3. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 5. – Ст. 37.
4. Конституція України. Затверджена Верховною Радою України 28.06.96.№254к/96-ВР//Відомості Верховної Ради України, - 1996. - № 30.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами та доповненнями) / [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу : http://www.rada.gov.ua
6. Про систему оподаткування: Закон України від 2 березня 2000р.// Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 39. – Ст. 510.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 2 березня 2000р.// Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 7-8, № 9, – Ст. 55.
8. Бюджетний кодекс України //Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 50-51, - ст.572.
9. Про соціальні послуги: Закон України від 2 березня 2000р.// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.
10. Про Державний бюджет України на 1994 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 20. – Ст. 120.
11. Про Державний бюджет України на 2003 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 10 – 11. – Ст. 86.

12. Закон України «Про облік та збір єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні» [Електронний ресурс]: Закон України від 08 липня 2010 року № 2464-VI.- Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua.
13. Порядок взяття на облік та зняття з обліку в органах Пенсійного фонду України платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова правління ПФУ № 27.09.2010р. - №21–6. зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27.X.2010 р.№ 995/18290.
14. Положення про Державний реєстр загальнообов'язкового державного страхування : Постанова Правління ПФУ затверджена від 08.10.2010 р. № 22 - 1.
15. Про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президент України// Положення від 18.03.2013 № 141/2013
16. Постанова Кабінету міністрів України «Про Державну фіскальну службу України» [Електронний ресурс]: Постанова від 21 травня 2014р. №236,-Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF
17. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [Електронний ресурс]: Закон України від 28 грудня 2014 р№ 77-VIII Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua.
18. Про внесення змін до розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо зменшення навантаження на фонд оплати праці: Закон України // Відомості Верховної Ради ,- 2015,- № 17, ст.123

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМИН ЦЕРКВИ І ДЕРЖАВИ

Мацелюх І. А.

(кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права та держави юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка)

Анотація. *У статті йдеться про взаємовідносини церкви і держави в історичному ракурсі. Об'єктом дослідження стали процеси перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Висвітлено участь гетьмана Української гетьманської держави та московського царя у даній акції. Зосереджено увагу на проблематиці об'єднання православних церков України в єдину помісну незалежну церкву.*

Ключові слова: *українська церква, держава, Київська митрополія, православ'я, об'єднання.*

Аннотация. *В статье говорится о взаимоотношениях церкви и государства в историческом ракурсе. Объектом исследования стали процессы переподчинения Киевской митрополии Московскому патриархату. Освещено участие гетмана Украинского гетманского государства и московского царя в данной акции. Сосредоточено внимание на проблематике объединения православных церквей Украины в единую поместную независимую церковь.*

Ключевые слова: *украинская церковь, государство, Киевская митрополия, православие, объединения.*

Summaru. *The article is about the relationship between church and state in historical perspective. The object of the study were the processes of subordination of the Kyiv Metropolis Moscow Patriarchate and the Ukrainian Hetman covered part Hetman State and the Tsar in this promotion. The emphasis on the issue of unification of the Orthodox churches in Ukraine a single national independent church.*

Key words*: ukrainian church, state, Kiev mytropolyya, Orthodoxy, association.*

Проблеми взаємин церкви і держави нині набули нового звучання. Складні суспільно-політичні процеси у державі та вплив російської пропаганди на представників українського духовенства як ніколи гостро актуалізували питання створення єдиної незалежної Української церкви та отримання нею канонічного статусу і вселенського визнання.

Метою нашої розвідки є необхідність поглянути на історичний досвід існування двох інституцій – держави та церкви. Остання, будучи вмонтованою в систему державних відносин, відігравала роль ідеологічного стрижня, що централізував державу. Віра і релігія неодноразово допомагали українському народу вистояти у боротьбі з ворогом, а православна церква завжди залишалася культурним оплотом, що зберіг і крізь віки проніс українську мову, культуру та звичаї. Окрім іншого, вважаємо за необхідне зосередити увагу на проблематиці перепідпорядкування Київської митрополії для пошуку розв'язання нинішньої української полі православної кризи.

На сьогоднішній день Україна є державою, в якій співіснують декілька гілок православ'я, що, безумовно, розділяє українське суспільство. Державна влада у цій ситуації неодноразово наголошувала на необхідності консолідації та об'єднання українських церков.

На початку 2015 року про таку необхідність і можливість висловилися Святійший Вселенський Патріарх Варфоломій I та Єрусалимський патріарх Феофіл III. Їхнє благословення є необхідною передумовою для першого кроку на шляху до створення єдиної помісної Української православної церкви [1, с. 9].

Перші практичні кроки на цьому шляху були здійснені 8 червня 2015 року. Так, на території Михайлівського Золотоверхого монастиря відбулося спільне засідання комісій для ведення діалогу між представниками Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ) та Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі – УПЦ КП). У роботі круглого столу також взяли участь спостерігачі від Вселенського Патріархату, що надає цій події особливого значення. Внаслідок чотирьох годинних переговорів були прийняті надзвичайно важливі рішення, основний зміст яких полягай в майбутньому об'єднанні, що має відбутися під час Об'єднавчого собору 14 вересня цього року [2].

За період спільного співіснування УПЦ КП і УАПЦ неодноразово намагалися знайти спільну мову та виробити стратегію майбутнього об'єднання, однак результату не було досягнуто. На нашу думку, безуспішність процесу можна пояснити різними причинами, в тому числі особистими амбіціями церковних ієрархів, залученням до об'єднання УПЦ (Московського патріархату) тощо [3].

Нині об'єднання українського православ'я є вкрай необхідне та важливе, адже розділення двох національних церков, які не мають жодних відмінностей в богослужбовій традиції та своєму міжнародному статусі, є абсурдним, а існуюча до нині певна ворожнеча між ними позбавлена будь-якої логіки та носить особистісний характер.

Об'єднання і створення єдиної помісної православної церкви із численною парафією дозволить розпочати діалог між Українською церквою та Константинопольським патріархатом про визнання першої у світовому православ'ї, що, у свою чергу, створить канонічний фундамент для об'єднання всієї української православної людності.

До нині УПЦ КП та УАПЦ не мають міжнародного офіційного визнання своєї автокефалії, адже не мають канонічної санкції Константинополя. Однак, нам не варто забувати історію православ'я, а саме як утворився Московський патріархат та в який спосіб він отримав канонічне визнання.

Нагадаємо, що внаслідок Флоренської унії, укладеної в м. Ферари у 1439 р. (угода між церквами західного і східного обряду), яку підписав в тому числі митрополит Київський і всієї Русі Ісидор, московський єпископат самостійно ухвалив ряд рішень: не визнавати вищенаведеної угоди; проголосити відокремлення від Константинополя; утворити власну патріархію та обрати нового екзарха. Відтак, проголосивши себе незалежною, московська церква самостійно відокремилася від Константинополя і лише через 140 років офіційно буде визнана усіма християнськими церквами як окрема патріархія та отримає дозвіл Вселенського патріарха, який буде виданий під тиском Московської влади та після піврічного утримання патріарха Ієремія у московській неволі [1, с. 157].

Таким чином, закиди російської церкви в не канонічності є відносними, адже їхня церква сама тривалий час мала такий статус, а от перепідпорядкування Київської митрополії від Константинопольської патріархії до Московської, справді є акцією, що більше нагадує цивільний договір купівлі-продажу.

Так, перший крок до церковного перепідпорядкування був зафіксований у Переяславському договорі від 17 жовтня 1659 р. Відповідно до змісту Київська митрополія переходила під юрисдикцію Московського патріарха: «А митрополиту Киевскому, также и иным духовнім Малыя России, быть под благословении святейшего патриарха Московскаго и всея Великая и Малая и Белыя России; а в права духовныя святейшей патриарх не будет вступати» [4, с. 172]. Незважаючи на те, що зміст угоди декларував обіцянку Московського патріарха не втручатися у духовні справи українців, однак цього пункту в майбутньому дотримано не буде. Нагадаємо, що такого пункту не було в Березневих статтях 1654 р., укладених між главою Української гетьманської держави Б. Хмельницьким, з одного боку, і московським царем, – з другого.

Саме так українська державна влада юридично перепідпорядкувала Київську митрополію. Зауважимо, що позиція помісного єпископату взагалі не бралася до уваги, адже

під час проведення Переяславської ради вищого духовенства взагалі не було, так само як не було проведено жодного церковного собору, де б вирішувалося означене питання [5, с. 203]. Дізнавшись про таке рішення, церковні ієрархи відмовлялися визнавати та виконувати його. «Настоятелі київських монастирів не впускали у свої обителі московських архієреїв, – писав І. Ісіченко, – та заявляли, що краще смерть прийняти, ніж бути в Києві московському митрополитові» [6, с. 197]. Відтак, незважаючи на юридичне приєднання Київської митрополії до Москви, фактичного об'єднання поки що не відбулося. До того ж проведення такої злуки не можна було здійснити без дозволу Константинопольського патріарха.

На підставі Переяславського договору Московський патріарх змінив титул на «патріарх усієї Великої та Малої Росії» та приступив до практичних кроків його втілення [7, с. 164]. За підтримкою гетьмана Самойловича та промосковсько орієнтованих єпископів, протягом липня – жовтня 1685 р. попереднього митрополита Київського було усунено. Внаслідок нових виборів очільником церкви став Гедеон Четвертинський, котрий присягнув московському цареві на вірність і отримав посвяту не від Константинополя, а з рук Московського патріарха [8, с. 230].

Фактично підпорядкувавши українське вище духовенство, московський цар 11 грудня 1684 р. відправив до Царгороду посланців із грамотою для канонічної легітимації своїх дій. Очільник держави просив надати дозвіл на підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху, посилаючись на те, що цього бажає український народ. Своє прохання цар підкріпив золотими монетами та соболями. «До Вашого святительства від милості нашого государя надаємо декілька золотих і соболів, – стверджують джерела доби Російської імперії XIX ст., – та просимо, Ваше архіпастерство, ті золоті і соболі прийняти і за нашого господаря здоров'я у всесильного Бога молити соборно і келейно» [9, с. 123].

Окрім того, московський цар Іван Олексійович наказав послам звернутися до головного міністра Османської імперії – Великого візира, який був другою особою в державі після Султана. Московські посли виконали царський наказ. Вони попросили Великого Візира примусити Константинопольського патріарха передати українську церкву Москві [10, с. 190]. Невдовзі так і сталося. Як стверджують історіографічні джерела, під тиском турецької влади у липні 1686 р. Константинопольський патріарх Діонісій за 120 соболів і 200 золотих надав дозвіл на перехід української церкви під владу Московської патріархії [10, с. 190–191]. Юридично таке рішення відобразилося в «Грамоте Дионисия, патриарха Константинопольского, позволяющая гетьману и всем чинам духовным и мирским изберать киевского митрополита и посылать его в Москву для хиротонии» [9, с. 189].

Звичайно, церковна канонічність такої акції доволі сумнівна. Невдовзі патріарха Діонісія було позбавлено патріаршого престолу. Одне із звинувачень, висунутих архієрею, полягало в незаконній передачі Київської митрополії Московській патріархії. Визнання такої неканонічності зафіксоване «Декретом Константинопольського патріарха про надання автокефалії Православній церкві в Польщі» від 1924 р. [8, с. 230]. «Саме так сталася велика трагедія українського народу – загублення своєї національної церкви», – слушно зауважив митрополит І. Огієнко [10, с. 191].

Негативні наслідки тієї події, що відбулася чотири сторіччя тому, ми відчуваємо і нині. Як наслідок в Українській державі співіснує декілька православних церков. Об'єднання проукраїнського православ'я надзвичайно важливе та потрібне. Означений шлях не буде простий, адже Російська церква та промосковсько налаштоване духовенство УПЦ (МП) будуть чинити всілякі перешкоди. Арбітром протистояння має виступити Українська держава та українська людність. Саме в наших національних інтересах є створення єдиної помісної православної церкви, яка буде жити проблемами свого народу, а не інтересами окупантів. Свого часу митрополит Андрій Шептицький застерігав, що роз'єднання українців за конфесійним принципом «доведе народ до повної руїни, якщо представники українських церков не знайдуть способу поєднання, а державна влада не докладе до цього процесу своїх зусиль» [11, с. 80].

Таким чином, проблематика канонічності церков є важливою, проте, на нашу думку, вона носить церковно-політичний характер. Натомість, питання консолідації православ'я нині має абсолютно нове, злободенне звучання. Відтак, представники української державної

влади повинні всіляко підтримати намагання УПЦ КП і УАПЦ та створити усі умови для того, щоб осінній об'єднавчий собор відбувся. Українська держава та її людність потребує власної незалежної, соборної церкви, адже неважко прослідкувати, що саме в період релігійної єдності відбулися процеси становлення та розквіту державності, досягнення апогею. Церковні розколи, що роз'єднували людність, з часом призводили до ослаблення держави, а відтак і до її занепаду. Саме тому єднання у вірі сприятиме консолідації нашого суспільства для розвитку української держави.

Список використаних джерел

1. Мацелюх І. А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя : монографія / І. А. Мацелюх. – К. : Талком, 2015. – 291 с.
2. Спільне засідання Комісій для ведення діалогу Української Автокефальної Православної Церкви з УПЦ Київського Патріархату і Української Православної Церкви Київського Патріархату з УАПЦ / Львівська єпархія УАПЦ офіційний сайт // Електронний ресурс [режим доступу]. – http://uaoc.lviv.ua/index.php?id=28&tx_ttnews%5Btt_news%5D=154&cHash=f3d327477f9e0a5db0cbb66f6a6769b5
3. Об'єднання церков. Під наглядом Константинополя / Укрінформ // Електронний ресурс [режим доступу]. – http://www.ukrinform.ua/ukr/news/obe_dnannya_tserkov_pid_naglyadom_konstantinopolya_2063103
4. Олексійчук Л. В. Соціально-юридичний характер церковного права / Л. В. Олексійчук. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Філософія. Політологія. – 98/2010. – С. 12 – 14.
5. Федорів Ю. Історія церкви в Україні / священник Ю. Федорів. – Торонто: Б. В., 1967. – 362 с.
6. Ісіченко. І. Історія Християнської церкви в Україні / архієпископ Ігор Ісіченко. – Х. : Акта, 2003. – 472 с.
7. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. Харлампович. – Казань : Издание книжного магазина М. А. Голубева, 1914. – Т. 1. – 980 с.
8. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій : [навч. посібник] / С. І. Головащенко. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
9. Архив Юго-Западной России : в 35 т. / издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев : Губернская типография, 1872. – Т. 5. – Ч. 1. – Акты, относящиися к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриарху (1620 – 1694 гг.). – 488 с.
10. Огієнко І. І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. В 2-х томах / І. Огієнко. – Київ : Україна, 1993. – Т. 1. – 284 с.
11. Шептицький Андрій, митрополит. Як будувати Рідну Хату? / А. Шептицький // Українське відродження і національна церква. – К., 1990. – С. 80

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ЯК СКЛАДОВА ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Новицька Н.Б.

(кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри цивільного права та процесу Національного університету ДПС України)

Анотація. *Визначено роль соціальної реклами у сфері охорони здоров'я, як складової профілактично-просвітницької діяльності держави із забезпечення здоров'я своїх громадян. Досліджуються головні тенденції розвитку діяльності держави та громад щодо підвищення рівня соціальної реклами у сфері охорони здоров'я.*

Ключові слова: *соціальна реклама, охорона здоров'я, інформаційні технології, здоровий спосіб життя.*

Abstract. *Defined the role of social advertising in health care as part of preventive education of the state in the health of its citizens. Also studied the main trends of the state and communities in enhancing of social advertising in the health sector.*

Key words: *social advertising, health care, information technology, healthy life.*

Нова могутня революція, яку сьогодні переживає світ, принципово змінює життя людей - їх роботу, дозвілля, способи об'єднання в співтовариства і навіть ставлення до самих себе. Становлення і розвиток інформаційного суспільства є характерною рисою XXI століття. Саме в інформаційному суспільстві активно розвиваються інформаційні і комунікаційні технології, створюються умови для ефективного використання знань в рішенні найважливіших завдань управління суспільством і демократизації суспільного життя. Нове інформаційне суспільство наповнене не тільки позитивними рисами, а і негативними. З розвитком інформаційних технологій загострюється ціла низка соціальних проблем,

особливо пов'язаних із моральним здоров'ям суспільства та здоровим способом життя. Безперечно, розвиток культури здорового способу життя потребує відповідних державних програм та фінансування. Проте основними перевагами цього є підтримка працездатності населення (що впливає на ВВП держави), покращення рівня життя громадян, зниження рівня захворювань на алкоголізм, наркоманію, ВІЛ/СНІД, туберкульоз та інші «соціальні» захворювання. Саме тому актуалізується проблема поширення ідеї ведення здорового способу життя серед населення як один із способів оптимізації галузі охорони здоров'я України. Як слушно зазначає Овсянецька О.Я., одним із ефективних інструментів досягнення цілі попередження захворюваності населення та популяризацію здорового способу життя є сучасні маркетингові технології: соціальна реклама, пропаганда та PR-технології, різного роду акції та заходи, які сприятимуть поширенню інформації[1].

Власне інформаційне забезпечення населення формує стимули ведення здорового способу життя, а держава в особі державних органів повинна стати головним суб'єктом, який за допомогою різних методів та способів здійснює таке інформаційне забезпечення. Одним із таких засобів і є соціальна реклама.

Зазначимо, що на сучасному етапі реклама вже перестала виконувати функцію простого джерела інформації про товари чи послуги, перетворившись на один з найпотужніших важелів впливу на свідомість. Зважаючи на вищезазначене особливо актуальною стає соціальна реклама, адже їй відводиться важлива роль у інформуванні, навчанні та мотивації широких верств населення щодо гострих соціальних проблем.

Більшість вчених розглядають рекламу як соціальний феномен використовуючи соціологічний підхід. Історія і сучасний стан реклами розглядаються в широкому соціокультурному контексті в роботах Б. Борисова, В. Євстаф'єва, А. В. Костіної, В. Ученової, Н. Старих, М. Старуш, І. Рожкова та ін. Як особлива форма соціальної роботи й інструмент соціальної політики держави соціальна реклама розглядається у працях М. Ісаєва, Т. Матиціної, У. Потапової, Н. Старих. У нечисленних вітчизняних дослідженнях про соціальну рекламу науковці зосереджують увагу переважно на її зовнішньому аналізі (дистанціюючись насамперед від комерційної, політичної і прихованої), розглядають тематику і проблематику соціальної реклами, основні завдання і наміри, чинники ефективності (В. Бугрим, М. Закусило, Р. Колядук, Н. Лисиця, Б. Обритько та ін.).

В той же час, як показує наше дослідження у сучасній науці відсутнє дослідження ролі соціальної реклами в профілактичній діяльності в сфері охорони здоров'я. Тому в рамках дослідження проблеми представляє науковий інтерес вивчення і теоретичне обґрунтування правового забезпечення використання соціальної реклами в системі охорони здоров'я України, що є метою статті.

У ст. 1 Закону України "Про рекламу" соціальну рекламу визначено так: "Інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку"[2].

За дослідником Б. А. Обритько соціальна реклама – це некомерційна інформація державних органів і громадських організацій з питань здорового способу життя охорони природи, профілактики правопорушень та соціального захисту населення [3, с. 10].

Виходячи з визначення, запропонованого Г. Ніколайшвілі, соціальна реклама виступає як вид комунікації, орієнтований на привернення уваги до проблем суспільства та його моральних цінностей [4]. Тобто головна функція соціальної реклами пов'язана з актуалізацією соціальних проблем і цінностей суспільства. У сучасному інформаційному суспільстві соціальна реклами має на меті популяризацію, прищеплення певних цінностей, ідеалів і стилю життя, впливаючи на поведінку людей і зміни в масовій свідомості і сприйнятті суспільних явищ. В українському інформаційному просторі соціальна реклама займає важливе місце, розвиваючись як окремий напрям рекламної діяльності.

У Конституції України чітко зазначено: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм.» [5]. Тобто саме держава зобов'язана здійснювати просвітницько-

профілактичні заходи з метою пропагування здорового способу життя та зменшення різного роду «соціальних» хвороб, таких як ВІЛ/СНІД, туберкульоз, тютюнопаління, наркоманія та ін.

Слід наголосити, що Основи законодавства України про охорону здоров‘я[13] містять у собі окремий розділ IV, який називається “Забезпечення здорових і безпечних умов життя”. У свою чергу цей розділ складається з статей, що стосуються підтримання необхідного для здоров’я життєвого рівня населення; забезпечення охорони навколишнього середовища як важливої передумови життя і здоров‘я людини; забезпечення санітарного благополуччя територій та населених пунктів; створення сприятливих умов праці, навчання, побуту та відпочинку; запобігання інфекційним захворюванням; проведення обов’язкових профілактичних медичних оглядів неповнолітніх, вагітних жінок, працівників підприємств з шкідливими і небезпечними умовами праці, військовослужбовців та осіб, професійна чи інша діяльність яких пов‘язана з обслуговуванням населення або підвищеною небезпекою для оточуючих; сприяння здоровому способу життя населення.

МОЗ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також забезпечує формування державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. Основними завданнями МОЗ є: забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері охорони здоров'я, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням. МОЗ здійснює організацію заходів щодо поширення здорового способу життя серед населення[6].

На виконання вищезазначеного завдання Міністерством охорони здоров’я до плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку "Україна—2020" було включено пункт 328. Використання інструменту соціальної реклами в засобах масової інформації для популяризації здорового способу життя. Разом з тим виконання даного пункту обмежується лише проектами, а реальних пропозицій і дій ще й досі нема. Так, у розміщеній на офіційному сайті МОН України інформації про стан реалізації Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційної угоди та Стратегії сталого розвитку "Україна 2020" у 2015 році станом на 1 липня 2015 року зазначено ,що розроблено проект Національного плану заходів з реалізації програми "Здоров’я-2020: основ Європейської політики в підтримку дій держави і суспільства в інтересах здоров’я і благополуччя" щодо неінфекційних захворювань на період до 2020 року" розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження Національного плану заходів з імплементації та реалізації засад європейської політики "Здоров’я-2020: основ Європейської політики в підтримку дій держави і суспільства в інтересах здоров’я і благополуччя" щодо неінфекційних захворювань на період до 2020 року" та оприлюднено для громадського обговорення на офіційному веб-сайті МОЗ України[7].

Відзначимо, що Міністерством охорони здоров’я проводиться інформаційно-роз'яснювальна робота щодо популяризації здорового способу життя, у вигляді виступів на радіо, на телебаченні, публікацій у пресі, проведенні прес-конференцій, засідань круглих столів, брифінгів, підготовки прес-релізів та санбюлетнів. У газеті МОЗ України і галузевої профспілки "Ваше здоров’я" та інформаційному віснику Київської міської профспілки працівників охорони здоров я "Медик столиці". періодично публікуються статті, спрямовані на формування здорового способу життя серед населення України, але ж жодної згадки про створення чи замовлення соціальної реклами. Як зазначає Л. Леонтьєва, на сьогоднішній день соціальна реклама – це не лише важливий та потужний метод донесення необхідного послання до бажаної цільової аудиторії, але й одна з актуальних форм роботи державних установ та громадських організацій соціальної спрямованості[8]. Місія соціальної реклами –

це зміна ставлення людей до проблем суспільства, а в довгостроковій перспективі – пропозиція нових соціальних цінностей, затребуваних суспільством.

Важливим і перспективним у сфері охорони здоров'я, на наш погляд, є комплекс заходів із створення соціальної реклами, який передбачає забезпечення пріоритетності оздоровлення, фізичної культури, посилення просвітницької діяльності серед населення щодо вимог екологічних норм і стандартів; популяризацію здорового способу життя, культури здоров'я, ранньої діагностики хвороб.

Сьогодні не можна стверджувати, що в інформаційному просторі України повністю відсутня соціальна реклама, яка пропагує здоровий спосіб життя, звертає увагу суспільства на шкідливі звички - наркоманію, тютюнопаління та ін. І хоча законом заборонено розміщувати в соціальній рекламі «посилання на конкретний товар та/або його виробника, на рекламодавця», все ж ми бачимо приклади, коли виробники використовують соціальну рекламу для просування власного бренда. Наприклад, виробники тютюнових та алкогольних виробів у своїх гаслах пишуть: «Не продаємо особам, яким ще не виповнилося 18 років», цим самим створюючи образ відповідального бізнесу. Дуже часто можна побачити начебто соціальну рекламу «Ми проти СНІДу» з посиланням на конкретного виробника презервативів.

За результатами досліджень, проведених О. А. Агарковим видно, що найбільш актуальними проблемам українського суспільства є насамперед: проблеми із залежностями від шкідливих звичок та їх наслідками для особистості і суспільства в цілому (алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія), медичні проблеми (СНІД, туберкульоз), проблеми екології, проблеми окремих верств населення (сироти, діти, літні люди, люди без постійного місця проживання, люди з обмеженими можливостями) і соціокультурні проблеми суспільства. Так до першочергових проблем, які повинні висвітлюватися в соціальній рекламі респонденти віднесли: проблема залежності 43%; соціально-економічні проблеми – 15%; медичні проблеми – 14%; проблеми нбезахищених верств населення – 11%; проблеми моралі, виховання та освіти – 9%; проблеми екології – 3%[9].

У 2004 р. всеукраїнська громадська організація «Спілка споживачів України» замовила Дніпропетровському центру соціальних досліджень проведення експертного опитування «Ефективність соціальної реклами про шкоду тютюнопаління й алкогольної залежності». Під час опитування експерти висловили думку, що соціальною рекламою в Україні повинні займатися державні структури - 33,15 %; громадські організації - 32,07 %, благодійні фонди - 20,65 % та бізнес-структури - 11,96 % [10]. Відзначимо, що минуло вже більше 10 років з часу проведення опитування, а ситуація в українському суспільстві не змінилася, а на нашу думку, в сфері охорони здоров'я навіть погіршилася.

Законом України «Про рекламу» встановлено норми щодо безкоштовного розміщення соціальної реклами державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій у засобах масової інформації - розповсюджувачів реклами, діяльність яких повністю або частково фінансується з державного або місцевих бюджетів, «в обсязі не менше 5 відсотків ефірного часу, друкованої площі, відведених для реклами». І не менш важливим кроком для вирішення соціальних проблем є те, що засоби масової інформації - розповсюджувачів реклами, які повністю або частково фінансуються з державного або місцевих бюджетів, закон зобов'язує «надавати пільги при розміщенні соціальної реклами, замовником якої є заклади освіти, культури, охорони здоров'я, які утримуються за рахунок державного або місцевих бюджетів, а також благодійні організації» [2].

Не зважаючи на норму закону Міністерство охорони здоров'я надзвичайно мало замовляє створення соціальної реклами. Це здебільшого можна пояснити надто малими обсягами фінансування. Внаслідок того, що в Законі „Про рекламу" не регламентується фінансовий бік соціальної реклами, невідомо, хто має платити за її виробництво та розміщення. Також відсутній єдиний бюджет на державну соціальну рекламу в якому, на нашу думку, повинно бути чітко передбачено видатки державним органам для створення та розміщення соціальної реклами. Доволі цікавим в аспекті розгляду вирішення зазначеної проблеми є досвід Великобританії. При уряді Великобританії ще з 1946 р. існує Центральний офіс інформації (COI) – незалежний маркетинговий центр, цілі якого – координація

діяльності урядових структур у галузі комунікацій і взаємодія з рекламними агентствами. Один з найважливіших принципів діяльності СОІ полягає в тому, що він не є політичною структурою [11, с. 7]. Реклама замовляється урядом і фінансується з його бюджету. Інше вирішується саморегулюванням рекламної індустрії. Влада не намагається змусити ЗМІ розміщувати соціальну рекламу безкоштовно. Те ж стосується і взаємодії з рекламними агентствами: СОІ не зобов'язує їх працювати безкоштовно, але і не платить підвищених гонорарів, орієнтуючись на стандартні і ринкові розцінки. СОІ для медіа-ринку – такий же клієнт, як будь-яка інша комунальна або комерційна компанія. Єдиний "бонус" – особливий престиж, пов'язаний з роботою за замовленням уряду.

Ще однією, на нашу думку, важливою проблемою залишається якість соціальної реклами та її вплив на споживачів. Описуючи способи маніпуляції в соціальній рекламі, дослідниця Г. Ніколайшвілі визнає, що й у такому виді комунікації вплив на масову свідомість може супроводжуватися дисфункціональними ефектами як позитивними так і негативними, такими наприклад, як: ефект "бумеранга" (отримання результату, протилежного очікуваному); ефект "насичення" (звикання аудиторії до негативної, гнітючої інформації, що провокує байдужість до нових трагічних подій); ефект "реактанс" (людина, навіть за відсутності власної позиції, реагує протестом на нав'язування певної поведінки)[4, с. 102]. Тому з метою уникнення дисфукнціональних ефектів Цуканова Є.Г., пропонує дотримуватися етичних і фахових норм при створенні рекламного повідомлення, залучення до їх розробки фахівців дотичних галузей, зокрема психологів, співробітників соціальних центрів, медиків, представників громадськості тощо. Особливу увагу слід приділяти вивченню цільової аудиторії та обов'язкове тестування соціальної реклами до початку розповсюдження[12].

На наше переконання, Міністерство охорони здоров'я якраз і має стати тим державним органом який буде здійснювати обов'язкове попереднє тестування соціальної реклами, моніторинг та оцінку ефективності впливу соціальної реклами в сфері охорони здоров'я, адже всі необхідні фахівці є у розпорядженні даного державного органу.

Держава за допомогою раціонально побудованого законодавства може створити умови, що сприятимуть створенню у членів суспільних відносин мотивацій для певних видів діяльності чи поведінки, які передбачають застосування навичок здорового способу життя і тим самим сприяють охороні здоров'я як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях. Наприклад, такі умови мають передбачати забезпечення відповідної поінформованості членів суспільства, формування відповідного освітнього рівня населення, забезпечення фізичної та економічної доступності товарів та послуг, використання яких сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, формування моральної та економічної зацікавленості людей вести здоровий спосіб життя тощо.

Список використаних джерел

1. Овсянецька О.Я. Перспективи використання маркетингових інструментів у галузі охорони здоров'я України / О.Я. Овсянецька // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. - № 1. – С. 241-245.
2. Про рекламу [Текст] : [Закон України : офіц.текст: за станом на 5 липня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр – Назва з екрану
3. Обритько, Б. А. Рекламна діяльність [Текст] : курс лекцій / Б. А. Обритько. – К. : МАУП, 2002. – 240.
4. Николайшвили Г.Г. Социальная реклама: теория и практика / Николайшвили Г.Г. – М. : Аспект-Пресс, 2008. – 191 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30.
6. Положення про Міністерство охорони здоров'я України затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п - Назва з екрану.
7. Інформація про стан реалізації Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційної угоди та Стратегії сталого розвитку "Україна 2020" у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/rep_info_Ukraine_2020_06.html
8. Державне регулювання відносин у галузі реклами: проблеми та перспекти-ви (за матеріалами "круглого столу" 11.01.2007 р.) – К. : Ін-т конкурентного суспільства, 2007. – 192 с.
9. Агарков О.А. Соціальна реклама як інструмент профілактики негативних явищ в українському суспільстві: регіональний аспект / О.А. Агарков // Український соціум. - 2013. - № 4(47). – С. 151-160.
10. Союз споживачів України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — URL: http://consumerunion. org.ua/projects.php?art_id=75.

11. Грицюта Н. Етичні регулятиви соціальної реклами в країнах ЄС / Н. Грицюта // Наукові записки Інституту журналістики. – 2010. – Т. 40. – С. 6–14.
12. Цуканова Г.О. Дисфункціональні ефекти соціальної реклами / Г.О. Цуканова // Держава та регіони. – 2013. - № 1 (13). – С. 112-115.
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Текст] : [Закон України : офіц.текст: за станом на 15 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12

УДК 343.985(477.41)

ФОРМИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ В ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ

Мілевський О.О.
(кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету ДПС України)
Мілевський О.П.
(кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету ДПС України)

Анотація. *У статті проаналізовано нормативно-правові та наукові підходи до визначення поняття та форми протидії розслідуванню злочинів, засоби його здійснення та сформульовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з метою підвищення ефективності розслідування злочинів, вчинених у Чорнобильській зоні відчуження.*

Ключові слова: *протидія розслідуванню злочинів, форми протидії розслідуванню, кримінальне провадження, Чорнобильська зона відчуження.*

Аннотация. *В статье проанализированы нормативно-правовые и научные подходы к определению понятия и формы противодействия расследованию преступлений, средства его осуществления и сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства с целью повышения эффективности расследования преступлений, совершенных в Чернобыльской зоне отчуждения.*

Ключевые слова: *противодействие расследованию преступлений, формы противодействий расследованию, уголовное производство, Чернобыльская зона отчуждения.*

Summary. *The article analyzes the legal and scientific approaches to the definition and form of counteraction to investigation of crimes, means of implementation and formulated proposals to improve current legislation in order to improve the investigation of crimes committed in the Chernobyl exclusion zone.*

Key words: *opposition to the investigation of crimes, forms counteraction to investigation, criminal proceedings, the Chernobyl exclusion zone.*

Постановка проблеми. Проблеми протидії у сфері кримінального провадження пов'язані з оптимізацією розслідування злочинів, впливають на процес доказування, то їх вивчення по відношенню до тих чи інших різновидів кримінальних правопорушень або обстановки, що виникає при їх розслідуванні, видається ***актуальним.*** Методика розслідування повинна враховувати всі аспекти його організації у єдності з вимогами правозастосовної практики.

Наукова значимість розгляду питань форм протидії розслідуванню злочинів зумовлена рядом положень, серед яких: удосконалення процесу доказування, важливість встановлення мотивів, мети, способів протидії для індивідуалізації вини правопорушника та ступеню його відповідальності й необхідність розробки методики розслідування злочинів. „В сучасних умовах протидію слід розглядати як обов'язковий елемент злочинної діяльності, який забезпечує її тривале та безпечне існування", – наголошує О.В. Александренко, відмічаючи при цьому, недостатність використання існуючого тактичного арсеналу засобів подолання протидії та обґрунтовуючи необхідність його доповнення новими засобами і методами, у тому числі нетрадиційними [1, с. 6].

Правова сутність категорії „протидія розслідуванню злочинів" є постійним предметом наукових досліджень у кримінально-процесуальній і криміналістичній сферах. Окремі питання, пов'язані з цим явищем, досліджувались такими відомими вченими як: О.В. Александренко, В.П. Бахін, Р.С. Бєлкін, В.І. Галаган, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.В. Лисенко, В.О. Образцов, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, М.П. Яблоков та ін. Загальнотеоретичні аспекти протидії розслідуванню

злочинів висвітлено у монографічних працях російських вчених: Е.У. Бабаєвої, В.М. Карагодіна, І.А. Ніколайчука, В.В. Трухачова. Протидії розслідуванню окремих видів злочинів в Україні присвячено дисертаційні дослідження: І.В. Грицюка, К.В. Гутнік, Р.М. Шехавцова та ін.

Кожне розслідування злочину являє собою змістовно складний, внутрішньо та зовнішньо суперечливий пошуково-пізнавальний процес, який, як відмічав ще у XIX ст. відомий вчений Г. Гросс, вимагає від слідчого „енергії молодості, витривалості, вірності й відданості справі, глибоких юридичних знань; слідчому необхідні знання людей, уміння поводитися з ними, такт, проникливість та інші фізичні і професійні якості" [4, с. 34 – 39]. Разом з тим, розслідуванню притаманне протистояння слідчої діяльності і діяльності зацікавлених в ухиленні від притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які за допомогою різних способів і форм перешкоджають розслідуванню й розкриттю злочинів. Враховуючи динамічний характер розслідування та постійну зміну слідчих ситуацій, мають застосовуватись такі алгоритми, які забезпечували б результативну діяльність, що призводитиме до її оптимізації.

Метою цієї статті є охарактеризувати поняття та форми протидії розслідуванню злочинів, вчинених у Чорнобильській зоні відчуження та сформулювати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з метою підвищення ефективності розслідування злочинів, вчинених у Чорнобильській зоні відчуження.

Виклад основного матеріалу. Оптимізація процесу розслідування залежить від інтеграції усіх його складових – суб'єктів, об'єктів та завдань. Оптимізація розцінюється як модифікація, удосконалення певної системи для поліпшення її ефективності. Вона полягає у знаходженні найкращого варіанту для вирішення завдань того чи іншого процесу, тієї чи іншої системи.

Оптимізація в кримінальному провадженні полягає у забезпеченні правильної організації розслідування та судового розгляду, найбільш доцільного, раціонального проведення процесуальних дій у передбачені розумні строки. Оптимізація кримінального провадження залежить від його організації – упорядкованої сукупності стійких взаємопов'язаних елементів, які забезпечують процес кримінального провадження (досудового розслідування, судового провадження і відповідних процесуальних дій) як єдиного цілого, спрямованого на виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України. Серед загальних елементів такої організації можна виділити: планування розслідування й судового провадження; забезпечення відповідними ресурсами (перш за все, технічними, нормативними, кадровими тощо); забезпечення взаємодії під час здійснення кримінального провадження між відповідними державними органами і службовими особами, експертами, спеціалістами, громадськістю; підготовку до проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; подолання протидії розслідуванню та здійсненню кримінального провадження, в цілому. Отже, результативність, оптимізація розслідування (кримінального провадження), його організація і планування, протидія – є взаємопов'язаними категоріями, які залежать, на нашу думку, від наявної ситуації, обстановки (як сукупності існуючих умов здійснення провадження, зокрема, отримання доказової інформації) у той чи інший період кримінального провадження. Відповідно до такої інформаційної моделі повинні розроблятись криміналістичні засоби, прийоми та методи вирішення конкретних ситуацій в кримінальному провадженні.

На планування розслідування, забезпечення доказовості і, як наслідок, його оптимізацію, негативно впливають факти протидії. Щодо визначення правового змісту категорії „протидія розслідуванню" відсутня одностайність у наукових поглядах. Здійснивши аналітичний огляд проблем протидії розслідуванню злочинів, Одеський центр з вивчення організованої злочинності та корупції зазначив, що в криміналістичній літературі зроблено чимало спроб сконструювати поняття протидії розслідуванню [2]. З-поміж досліджень останнього десятиліття виділяються наступні. Проведений у 2003 році О.В. Александренко аналіз особливостей протидії розслідуванню дозволив автору визначити це поняття як „своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою систему навмисних, цілеспрямованих дій по перешкоджанню повному, всебічному та об'єктивному розкриттю і розслідуванню

злочинів. Зміст протидії складають: діяльність по приховуванню злочинів, інші дії по перешкоджанню досягненню задач розслідування, дії по чиненню перешкод здійсненню нормальної діяльності суб'єктів розслідування по встановленню об'єктивної істини у кримінальних справах" [1, с. 10]. Тобто, йдеться лише про активні дії з боку суб'єктів протидії. Водночас, ще в одному із перших визначень протидії розслідуванню вказувалось на те, що вона може виражатись у фізичних діях, умисному перекрученні виконуваної функції, свідомому створенні конфліктної ситуації або перешкод, а може мати місце й прихована протидія [6, с. 95].

На переконання І.В. Грицюка, протидія розслідуванню злочинів являє собою „сукупність одиничних або структурованих протиправних та інших дій ..... осіб відносно інформації, що має доказове значення, спрямованих на перешкоджання встановленню істини у справі" [3, с. 10], а дослідниці К.В. Гутнік – „це умисні, протиправні дії або бездіяльність зацікавлених осіб, спрямовані на перешкоджання реалізації завдань кримінального судочинства особами, які розслідують злочини" [5, с. 15]. Окрім того, І.В. Грицюк виділяє суб'єктивну і об'єктивну спрямованість у поняттях протидії розслідуванню.

Основним змістом протидії в даний час виступають різні форми впливу (психологічні, фізичні, організаційні) на всіх учасників кримінального провадження. „Від окремих проявів протидія розслідуванню переросла в систему активних, цілеспрямованих дій, є обов'язковим елементом злочинної діяльності, внаслідок чого існуючі рекомендації по її подоланню виявляються недостатньо ефективними", – наголошує О.В. Александренко [1, с. 3].

У сучасному дослідженні К.В. Гутнік (2010 р.) відмічається, що „протидія розслідуванню злочинів отримує своє зовнішнє вираження у певних формах, які можливо класифікувати наступним чином: залежно від суб'єкта: внутрішня (зі сторони учасників (суб'єктів) кримінального судочинства) і зовнішня (з боку інших суб'єктів) протидія; за кількістю суб'єктів: індивідуальна і групова; за механізмом реалізації: пасивна (бездіяльність) і активна (дії); за впливом на сліди злочинної діяльності: що здійснює безпосередній та опосередкований вплив; за змістом протидії: інформаційна (інтелектуальна) і фізична (силова); за спрямованістю: 1) спрямована на знищення, утаювання, маскування або фальсифікацію інформації (її носіїв) як джерел доказів; 2) на створення несприятливих зовнішніх умов розслідування; 3) на створення несприятливих внутрішніх умов розслідування; 4) безпосередньо на слідчого (членів слідчо-оперативної групи)" [5, с. 9].

Класифікують протидію також: 1) за метою на стратегічну і тактичну; 2) за формою здійснення: приховування елементів злочинної чи незлочинної діяльності, створення інших перешкод розслідуванню; 3) на реальну та удавану [8, с. 224]; 4) залежно від: реалізації протидії в рамках однієї чи декількох форм; завуальованості та прихованості; професійного та злочинного досвіду, спеціальних знань, звичок, уміння [7, с. 56 – 57]; 5) в залежності від об'єктивних і суб'єктивних факторів [3, с. 16] тощо.

Варто зауважити, що форми протидії обмежують не лише рамками досудового розслідування, а й судовим провадженням (наприклад, Карагодін В.М., Журавльов С.Ю., Ремізов С.М.), що видається правильним.

Не вступаючи у багатолітню дискусію щодо теоретичного розподілу форм протидії розслідуванню на певні види і розуміючи під цим поняттям зовнішнє відображення приєднаного до нього явища (протидії в даному випадку), хотілось би зазначити, що форма протидії кримінальному провадженню є, по суті, видом протидії, зовнішньою формою її існування. Виділення тієї чи іншої форми видається умовним, орієнтовним, оскільки вона може змінюватись в залежності від конкретної ситуації (об'єктивних чинників) і світосприйняття конкретної особи, залученої до кримінальної процесуальної сфери у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння (суб'єктивних чинників).

Проведене під час дослідження опитування працівників правоохоронних органів у Чорнобильській зоні відчуження, а також огляд розслідуваних матеріалів кримінальних справ, дозволяє констатувати можливість таких форм протидії розслідуванню у зоні: утаювання від органів розслідування самої події злочину, інформації, що може мати доказове значення (щодо об'єкта, предмета злочину, особи, яка його вчинила, осіб, причетних до вчинення злочину (які проживають в зоні або є їх родичами; які чекають за межами зони

відповідних об’єктів, радіоактивних матеріалів, кольорового металу, деревини, риби, грибів і т.і.); щодо підготовки вчинення злочину, місця знаходження об’єктів, здобутих в зоні відчуження для переміщення за їх межі тощо); знищення або приховування, маскування слідів злочину; примушування або домовленість щодо давання неправдивих показань; складання неправдивого висновку експертом (зокрема, з приводу нанесеної шкоди: незаконною порубкою лісу, незаконним поводженням з радіоактивними матеріалами, переміщенням радіаційно забруднених об’єктів за межі зони відчуження; приналежності ядерних чи радіоактивних матеріалів до того чи іншого різновиду); фальсифікація дозвільних документів на вивіз за межі зони відчуження певних об’єктів; ухилення від сприяння розкриттю злочину (неявка за викликом до органу досудового розслідування, переховування від слідчого, обрання позиції мовчання підозрюваним).

Отже, спираючись на різні підходи до класифікації форм протидії кримінальному провадженню, наведені у наукових доробках, вважаємо, що для Чорнобильської зони відчуження орієнтовно характерні такі їх види: 1) до початку досудового розслідування і в період його ведення; 2) за часом здійснення: тимчасова і постійна протидія; 3) за суб’єктами вчинення: безпосередня і опосередкована; 4) за заінтересованістю суб’єктів вчинення: пряма і непряма; 5) за кількістю суб’єктів протидії: одноосібна і групова; 6) за спрямованістю дій – приховування (утаювання) даних (інформації), що стосується суспільно небезпечного діяння і особи, яка його вчинила чи готує вчинення; маскування чи знищення слідів злочину; фальсифікація; примушування; ухилення від сприяння розслідуванню; 7) за формою реалізації: активна і пасивна; 8) за об’єктами впливу: проста і складна.

Інші, виділені вченими, форми протидії кримінальному провадженню, на нашу думку, не притаманні Чорнобильській зоні відчуження. Разом з тим, видається, що кримінальному провадженню, здійснюваному на цій території, може бути властива так звана „латентна протидія” з боку осіб, відповідальних за підтримання правопорядку у зоні, розслідування і розкриття правопорушень, що проявляється в утаюванні фактів їх вчинення, домовленостей між собою (органами внутрішніх справ, прокуратурою) і місцевими жителями (самоселами), керівництвом підприємств, установ, організацій, які знаходяться на території зони відчуження, враховуючи корпоративні інтереси та розповсюджене явище корупції в державі. Але, отримати таку інформацію не видається можливим, існуючі ж припущення (які витікають із приватних, не офіційних розмов із деякими особами, що працюють в зоні) не дозволяють робити безпідставні твердження.

Висновки. Підводячи підсумок дослідженню поняття і форм протидії розслідуванню злочинів, можна зробити наступні висновки. Незважаючи на етимологічне значення слова „протидія” (про що стверджував Р.М. Шехавцов [9]), дослідження форм її здійснення дозволяє констатувати можливість бездіяльності, спрямованої на перешкоджання виявленню інформації, яка має (може мати) доказове значення при розслідуванні злочину (кримінального правопорушення), пасивне не сприяння його розкриттю. Головне, що створена певною особою (групою осіб – суб’єктами протидії) ситуація (слідча ситуація) заважає ефективному, повному, швидкому забезпеченню завдань кримінального провадження.

Протидія розслідуванню, на нашу думку, є широким поняттям, що охоплює різні форми її здійснення (при виявленні злочину, його безпосередньому розслідуванні і, навіть, судовому розгляді), тому буквальне розуміння цієї категорії як лише активної діяльності, що складається із сукупності чи одиничності певних дій, видається не правильним. Мета такої протидії – перешкодити виконати завдання кримінального провадження, а її форма залежить від поведінки певного заінтересованого суб’єкта (суб’єктів), при цьому, поведінка є усвідомленою.

Взагалі, у зв’язку із нормативно-правовим визначенням кримінального провадження, яке, окрім досудового розслідування, включає судове провадження і процесуальні дії, зумовлені вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, а також закріпленням завдань кримінального провадження в частині забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності

в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника провадження була застосована належна правова процедура; спираючись на широкий аспект вживання поняття „протидія" у кримінальній процесуальній сфері, в криміналістичній науці назріла, на нашу думку, необхідність запровадження загальнотеоретичної категорії „протидія кримінальному провадженню", яка б об'єднала досудове і судове провадження, відповідно їх змісту й процесуальної форми, що дозволило б системно і комплексно підійти до розробки заходів подолання такої протидії.

Під протидією кримінальному провадженню пропонується розуміти цілеспрямовану активну чи пасивну поведінку заінтересованої особи (групи осіб), направлену на перешкоджання проведенню кримінального провадження і вирішенню його завдань, в силу забезпечення власних потреб або потреб інших осіб. У такому підході відображається і поняття криміналістики, що визначається як наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розробки засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів, але невиправдано у наукових дослідженнях її пов'язують лише із досудовим розслідуванням, що, на нашу думку, звужує її предмет пізнання. Разом з тим, варто зауважити, що по відношенню до Чорнобильської зони відчуження буквальне вжиття терміну „протидія кримінальному провадженню" є недоречним, оскільки безпосередньо судове провадження здійснюється за межами зони (як правило, судами у м. Славутич або у м. Іванків).

Список використаних джерел

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук : спец. : 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / О. В. Александренко. — К. : НАВСУ, 2004. — 20 с.
2. Аркуша Л. И. Аналитический обзор по проблемам противодействия расследованию преступлений : [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.inter.criminology.org.ua.
3. Грицюк І. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування : дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук : спец. : 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність" / І. В. Грицюк. — Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2012. — 22 с.
4. Гросс Г. Руководство для судебныхъ слъдователей, какъ система криминалистики : пер съ нъм. съ 4-го дополн. изд. Л. Дукинъ, Б. Зиллеръ. — СПб. : Типография М. Меркушева. — М. : переизд. ЛексЭст, 2002. – С. 34 – 39.
5. Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруженості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук : спец. : 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність" / К. В. Гутнік. — Х. : ХНУВС, 2010. — 20 с.
6. Дулов А. В. Основы психологического анализа на предварительном следствии / А. В. Дулов. — М. : Юрид. лит., 1973. — 178 с.
7. Журавлев С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец.: 12.00.09 „Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза" / С. Ю. Журавлев. — Н.-Новгород, 1992. — 28 с.
8. Хасан Б. И. Противодействие при расследовании преступлений как объект криминалистического и психологического изучения / Б. И. Хасан // Актуальные вопросы государства и права на современном этапе. — Томск, 1983. — С. 223 – 224.
9. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Р. М. Шехавцов. – К. : НАВСУ, 2003. – 21 с.

THE RULE OF LAW IDEA IN AMERICAN JURISPRUDENCE

Remins'ka Y.Y.

(Master of Laws, 1st year of study, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Law faculty)

Анотація. *Стаття присвячена аналізу ідеї верховенства права в американському правознавстві. Пропонуються окремі підходи до визначення досліджуваного поняття, його складових компонентів та вимог для ефективної реалізації. Автор доходить висновку, що питання пов'язані із верховенством права, на сьогодні залишаються не вирішеними.*

Ключові слова*: верховенства права, американська правова доктрина, конституціоналізм.*

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the rule of law idea in American jurisprudence. Different approaches to the definition of the studied concept, its essential elements and requirements were suggested. The author concludes that the issued, related to the American rule of law idea, remain open.*

Key words*: the rule of law, American legal doctrine, constitutionalism.*

Introduction. The Rule of Law idea is the fundamental principle of any present-day society. However, the lack of scientific consensus in reference to the definition of the term, its basic requirements and elements complicates the issues, surrounding the demarcation the law-bound state from the police government. By the same token, it enables the state and its regulatory and administrative authorities to negate human rights and freedoms, to exercise its power and achieve its own goals. Hence, a conscientious distortion of the rule of law ideas and its essence is in evidence. Taking the above into account, it's necessary to undertake a study of American legal tradition, scientific doctrine of which is distinct from others in that highest level of abstractedness and positions complexity on a particular legal phenomenon.

For this reason, the topicality of the research could be predetermined by several factors, most important of which is the necessity of investigation of the American rule of law idea that will make it possible to create a correct impression of this important universal category.

Problematic of the subject matter, investigated in our article, could be explained by the following. In the first instance, the American legal tradition, relying on the common law, has developed a strong sense of the rule of law idea. But at the same time, the present American conception of this notion is not being static. In the second instance, the American rule of law idea is multy-faceted enough. As a consequence, the great number of important issues (such as, for example, cross-functional approach to defining the rule of law essence, its basic elements and requirements) are still open. And, finally, we must always remember that the rule of law is superior to the rule of any human leader. That's why we should make an attempt to analyze some American approaches to the rule of law, its role in national legal system and policy.

The aim of the research is to study main peculiarities of American legal thought, relevant to the rule of law idea. This aim can be achieved by means of the following **objectives**: 1) to mark out a conceptual framework for analyzing the essence of the rule of law; 2) to figure out scientific challenges to rule of law definition, suggested by some American scholars; 3) to find out and accumulate main American approaches to distinguishing basic elements and requirements of the rule of law in American jurisprudence. Indeed, it's anything original to add. Nevertheless, we must understand that any branch of law can only be fully and effectively implemented when the laws of a state as a whole are respected by the citizens, on the one hand, and government – on the other.

Problems with the rule of law peculiarities have been discussed by political experts, legal theorists, legal practitioners and philosophers. Particularly, the rule of law became under review in the scientific works of such scholars as: R. Belton, R. Fallon, J. Raz, M. Rosenfeld, B. Tamanaga, D. Wood and many others.

It should be pointed out, in a current investigation the notion "jurisprudence" will be used as the branch of philosophy, concerned with the law and the principles that lead courts to make the decisions they do.

For the purpose of investigation the rule of law essence, it's necessary to begin within a well-founded analysis of the USA constitution. The Constitution of the USA (hereafter – Constitution) built upon the guiding principles of the Declaration of Independence, in which the rule of law was promulgated. Fundamentally, in Anglo-American history the rule of law idea was expressed in Magna Charta in 1215. It's widely thought, the classic American expression of the rule of law idea comes from the pen of John Adams – an American Founding Father, the second president of the United States. He wrote in Art. XXX of the Massachusetts Constitution in 1780, in which the powers of the commonwealth were divided into legislative, executive and judicial, also "to the end it may be a government of laws and not of men" [2]. In the course of time, the "Father of the Constitution" and the fourth President of the United States James Madison laid down the foundation of the rule of law establishment. In 1788 he proclaimed following: "If men were angels, no government would be necessary. In framing a government which is to be administered by men over men, the great difficulty lies in this: you must first enable the government to control the governed; and in the next place oblige to control itself" [7]. It's worth mentioning, the United States

Constitution has no express provision for the Rule of Law. But there are several ways, with the aid of which, this idea is understood to express. The first way is by the concept of the supreme law (according to the Article VI: "This Constitution, and the Laws of the United States which shall be made in Pursuance thereof; and all Treaties made, or which shall be made, under the Authority of the United States, shall be the supreme Law of the Land; and the Judges in every State shall be bound thereby, any Thing in the Constitution or Laws of any State to the Contrary notwithstanding)". The second way is by the guaranteeing fundamental human rights (for example, Amendment IV guarantees the right of the people to be secure in their persons, houses, papers and effects, against unreasonable searches and seizures…). The third way, in which the Constitution incorporates the Rule of Law, is requiring due process of law (for example, Amendment V or Amendment XIV to the Constitution) [3].

So, what exactly does the rule of law mean? Among numerous scientifically acceptable definitions of the rule of law, similarly there some approaches formed in American judicial practice. For example, the rule of law definition could be linked to the judicial independence. So that, in 1947 US Supreme Court in case "United States v. United Mine workers" emphasized: "In our country, law is not a body of technicalities in the keeping of specialists or in the service of any special interest. There can be no free society without law administered through an independent judiciary. If one man can be allowed to determine for himself was it law, every man can. That means first chaos, then tyranny" [14]. As can be seen from the above, judicial independence is an essential condition of the sustainable rule of law functioning. U. S. Supreme Court of Appeals Judge D. Wood in her article "The Rule of Law in Times of Stress" emphasized: "… neither laws nor the procedures used to create or implement them should be secret; and…the laws must not be arbitrary" [15, p. 446].

One of the most difficult theoretical issues is the problem of the rule of law determination. Professor of Constitutional law R. Fallon once mentioned: "In American legal discourse, debates about the historical and conceptual foundations of the Rule-of-Law idea are seldom engaged directly. Indeed, many invocations of the Rule of Law are smug or hortatory" [4, p. 2]. In "A Concise Guide to the Rule of Law", B. Tamanaga also depicts a tendency of a lack of consensus among scholars with reference to "what it means, its elements or requirements, its benefits or limitations, whether it is a universal good, and other complex question" [13, p.2]. M. Rosenfeld holds the same opinion as the majority of scholars and writes following: "... the fact that there is no consensus on what "the rule of law" stands for, even if it is fairly clear what it stands against" [11, p. 1308].

For this reason, at least, there are several dozens of the rule of law specifications. The simplest and most understandable is the following definition of rule of law: government officials and citizens are bound by and act consistent with the law [13, p. 3]. This is a narrow (or "thin") approach to the rule of law definition. Also we can find other variations of such approach: "… people should obey the law and be ruled by it", "government shall be ruled by the law and subject to it", "government by law and not by men" and so on [10, p. 14].

Having reviewed a great number of scientific works, we can highlight following approaches to the rule of law definition, existing in the legal doctrine and case law. For example, R. Belton convinced, definitions of the rule of law fall into two main categories: 1) those that emphasize the ends, that the rule of law is intended to serve within society (such as upholding law and order, providing predictable and efficient judgments), and 2) those that highlight the institutional attributes, believed necessary to actuate the rule of law (such as comprehensive laws, well-functioning courts, trained law enforcement agencies). Scholar offers to distinguish ends-based definitions of the rule of law and definitions based on institutional attributes [1, p. 3]. Modern legal theory also distinguishes substantive, formal and functional approaches to defining the rule of law.

Professor of Human Rights and Comparative Constitutional Theory M. Rosenfeld believes "the rule of law is a cornerstone of contemporary constitutional democracy…". Scientist suggested three essential characteristic of modern constitutionalism: 1) limiting the powers of government; 2) adherence to the rule of law; 3) protection of fundamental rights. In his work "The rule of law and the legitimacy of constitutional democracy" he brought up the following issues: What specific characteristics the rule of law must possess to help sustain constitutional democracy? What

particular role it must assume to ensure a working constitutional democracy? How it might ultimately contribute to the legitimacy of constitutional democracy? [11, p. 1310] Constitution interpretation of R. Fallon gave him an opportunity to figure out main purposes of the Rule of law: 1) protection against anarchy and the Hobbesian war of all against all; 2) allowing people to plan their affairs with reasonable confidence that they can know in advance the legal consequences of various actions; 3) guaranteeing against at least some types of official arbitrariness [4; p. 7-8].

Challenging idea of the Rule of Law was suggested by J. Raz in his article "The Rule of Law and its virtue": "The Rule of Law is essentially a negative value, the law inevitably creates a great danger of arbitrary power – the rule of law is designed to minimize the danger, created by the law itself. Similarly, the law may be unstable, obscure, retrospective, etc., and thus infringe people's freedom and dignity. The rule of law is designed to prevent this danger as well" [10, p. 24].

It should be noted that in our opinion consolidation of any principle or idea in the legally set standards (of constitution) shouldn't be an ultimate purpose of a certain government. It is primarily intended to ensure the efficiency of the justice system to resolve appropriately disputes, to protect citizens' rights and to ensure access to government services.

The preliminary issue of the rule of law concept is its basic requirements. In academic literature there are several aspects of the rule of law requirements, distinct in their informative characteristics. Thus, M. Rosenfeld put forward the minimum conditions for the Rule of Law: 1) fairly generalized rule through law; 2) a substantial amount of legal predictability (through generally applicable, published, and largely prospective laws); 3) a significant separation between the legislative and the adjudicative function; 4) widespread adherence to the principle that no one is above the law. Only with due attention to those requirements, any legal regime which meets these minimal conditions will be considered to satisfy the prescriptions of the rule of law in the "narrow sense" [11, p. 1313]. Scientist is of the opinion that a procedurally grounded rule of law would revolve around three essential components: 1) the rule of is in the narrow sense; 2) the prevalence and maintenance of fundamental rights due process guarantees; 3) institutionalization of the adversary system of justice as a means to channel conflicts towards legal resolution rather than towards other possible outcomes [13, p. 1330].

With the definitional analysis, R. Belton emphasized, the rule of law is not a single, unified good. It consists of five "ends": 1) a government bound by law; 2) equality before the law; 3) law and order; 4) predictable an efficient rulings and 5) human rights. Those components are distinct and often in tension with one another in practice [1, p. 3]. Instead of this, B. Tamanaga takes the view that democracy and human rights should not be included within the definition of the rule of law. He gives following reasons for his opinion in a certain way. In the first place, the definition requires only that government officials and citizens be bound by and abide by the law (there is no denotation about how those laws are made and what specific standards those laws must satisfy). Both democracy and human rights are independent legal phenomena. Each must be understood and argued for on its own terms. They are separate elements that focus on different aspects of a political-legal system. In the second instance, the rule of law exists in liberal democracies only [13; p. 6-8].

According to the main purposes of the rule of law, R. Fallon marked out the basic elements, required for realization of this concept from theoretical to practical level. The following elements are: 1) the capacity of legal rules, standards, or principles to guide people in the conduct of their affair (people must be able to understand the law and comply with it); 2) efficacy (the law should actually guide people); 3) stability (the law should facilitate planning and coordinated action over time); 4) the supremacy of legal authority (the law should rule not only citizens but officials, including judges); 5) instrumentalities of impartial justice (courts should be available to enforce the law and should employ fair procedures) [4 p. 8-9].

It was scientific approach to the essence of the rule of law. Also, there is a military doctrine for the rule of law in American jurisprudence. The official recognition the rule of law as an integral part of US military doctrine was in 2006.There exist a number of books on the issue, particularly, Handbook for Military Support to Rule of Law and Security Sector Reform [6] or, for example, Rule of law Handbook: A practitioner's guide for judge advocates [12]. The main purpose for such

publications is to provide fundamental guidance, considerations, techniques, procedure and other information for the rule of law issues. Its primary purpose is to aid US military commanders and planners to more fully understand their roles tasks in establishing the rule of law in fragile states during stability operations, in failed states, or in occupied territory in the immediate post-conflict period. According to the definition, adopted and suggested by US Army, the rule of law is a principle under which all persons, institutions, and entities, public and private, including the state itself, are accountable to laws that are publicly promulgated, equally enforced, and independently adjudicated, and that are consistent with international human rights principles. It also requires measures to ensure adherence to the principles of supremacy of law, equality before the law, accountability to the law, fairness in applying the law, separation of powers, participation in decision-making, and legal certainty. Such measures also help to avoid arbitrariness as well as promote procedural and legal transparency [12, p. 4]. Traditionally, understanding the rule of law idea in American military doctrine is associated with so called "the rule of law intervention" (or simply intervention). Relations, connected with the intervention are regulated by the Federal rules of civil procedure. Thus, the Rule 24 distinguishes two types of interventions: 1) intervention of right; 2) permissive intervention [16, p. 32]. Each of these types had its own characteristic procedural-legal specifics, which undoubtedly require further research. At the same time, it is necessary to formulate the following issues, which will be future key areas of methodological analysis of the investigated phenomenon. Especially the most important issue is how the rule of law can be established by means of deliberate impact (domestic or international)?

Rule of law concept is often cited as being a very important strategic goal of the United States. That's why this term can be found in numerous official strategy documents such as, for example, National Security Strategy 2015, where the following is emphasized: "We are increasing transparency so the public can be confident our surveillance activities are consistent with the rule of law and governed by effective oversight" [9, p. 20]. On December 7, 2005 National Security Presidential Directive/NSPD-44 was enacted. This Directive declares the United States should work with other countries and organizations to anticipate state failure, avoid it whenever possible, and respond quickly and effectively when necessary and appropriate to promote peace, security, development, democratic practices, market economies and the rule of law [8].

In the course of investigation the following conclusions can be represented.

1. The rule of law is a term that is often used but difficult to define. Thus, the idea of such concept is multy-faceted enough. American jurisprudence with its own legal traditions has its own rule of law doctrine, which characterized by various approaches to determination its essence.

It's should be emphasized, there are two main types of the rule of law doctrine in USA: a) scientific and b) military. The most common and elementary scientific approach to defining the rule of law is known as narrow (or "thin"). According to such approach the rule of law means that the government and its officials as well as individuals and private entities are accountable under the law. In academic literature we can also find many others rule of law definitions. American military doctrine concerned with the "rule of law intervention" and security policy of the USA. The rule of law is a basic concern in the creation of the democracy and law-bound state. Thus in the absence of the rule of law, contemporary constitutional democracy would be impossible. Hence, it should not go without mention the following words: "…there are a variety of related themes that can be extracted from the discussions of the rule of law, but most of them center on the idea that the rule of law is in some way the antithesis of the arbitrary use of power" [5, p. 16].

However, at the same time, any approach to actually implementing the rule of law must take into account a variety circumstances, such as: cultural, economic, and institutional and others. But, in any case, the minimum conditions for the rule of law are standard for any constitutional state.

2. Thuswise, any understanding of rule of law concept needs a fundamental discussion about what essential conditions the rule of law must have. It's worth mentioning, in our opinion, such minimal requirements at the same time are its integral elements. So, there are following standards, which are necessary and important for the efficacious functioning in any legal system: substantive laws must prohibit any form of coercion and violence, so that citizens are protected against lawlessness and anarchy; law should be clear, certain, adequately published and normally prospective; positive law must apply to general classes of individuals; law should be stable; official

discretion must be limited, controlled and guided; the courts must be impartial, independent and accessible and some others.

3. Taking all these points together, the main purpose of the rule of law is to preclude the arbitrariness of the government. So, in this case we are talking about government, limited by law. In this context, the following question arises: should it be limited only by law? What impact does the moral perception has on the society's the rule of law idea?

Undoubtedly, the essence of the rule of law should be investigated further. American rule of law idea is a complex concept of law, which due to its multiversity gives us the chance to investigate a foreign practice of the rule of law establishing.

Nevertheless, the better part of the hard core issues, relying to the rule of law concept remained undetermined. These include, for example, such as: what is accepted meaning of the rule of law? If we understand the rule of concept as a government of law, not men, how then it exists independently from the people who make and interpreter it? What circumstances have a significant impact of the rule of law establishing?

In fact, even if such issues can be considered as theoretical, they are still open.

List of references

1. Belton R. K. "Competing Definitions of the Rule of Law: Implications for Practitioners" [Digital resource]. – Carnegie Papers: Rule of Law Series, No. 55, 2005. – 38 p. – Access mode: http://www.carnegieendowment.org/files/CP55.Belton.FINAL.pdf
2. Constitution of Massachusetts [Digital resource]. – 1780. – Access mode: http://www.nhinet.org/ccs/docs/ma-1780.htm
3. Constitution of the United States of America [Digital resource]. – Access mode: http://constitutioncenter.org/constitution/full-text
4. Fallon R. H. "The Rule of Law" as a concept in constitutional discourse [Digital resource] / Columbia Law Review, Vol. 97, No. 1 (Jan., 1997). – pp. 1-56. – Access mode: http://hcraj.nic.in/joc2014/15.pdf
5. Flores I. B., Himma K. E. Law, Liberty, and the Rule of Law (Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice, Book 18) . – Springer; 2013 edition, 2012. – 190 p.
6. Handbook for Military Support to Rule of Law and Security Sector Reform [Digital resource]. – Unified Action Handbook Series Book Five, 2011. – 314 p. – Access mode: http://www.dtic.mil/doctrine/doctrine/jwfc/ruleoflaw_hbk.pdf
7. Madison J.The Federalist №51. The structure of government Must Furnish the Proper Checks and Balance Between the Different Departments [Digital resource]. – Independent Journal, Wednesday, February6, 1788. – Access mode: http://www.constitution.org/fed/federa51.htm
8. National Security Presidential Directive/NSPD-44 [Digital resource]. – 2005. – Access mode: http://fas.org/irp/offdocs/nspd/nspd-44.html
9. National Security Strategy [Digital resource]. – 2015. – Access mode: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
10. Raz J. The Rule of Law and Its Virtue / The Authority of Law / Oxford: Clarendon Press, 1979. – Readings in the philosophy of law [ed. by Keith Culver] / 1999, Canada – p. 13-29
11. Rosenfeld M. The rule of law and the legitimacy of constitutional democracy [Digital resource]. – Southern California law review, Vol. 74:1307, 2001. – pp. 1307-1352. – Access mode: http://www-bcf.usc.edu/~usclrev/pdf/074503.pdf
12. Rule of Law Handbook: A practitioner's Guide for Judge Advocates [Digital resource]. – The Judge Advocate General's Legal Center and School, U.S. Army; Center for Law and Military Operations. – Charlottesville, Virginia 22903, 2011. – 308 p. – Access mode: http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/rule-of-law_2011.pdf
13. Tamanaga B. Z. A Concise Guide to the Rule of Law [Digital resource]. – j Relocating the Rule of Law (eds. G. Palombella & N. Walker), Hart Publishing,2009. – p. 20 – Access mode: http://www.ruleoflawus.info/The%20Rule/Tamanha%20Concise%20Guide%20to%20Rule%20of%20Law.pdf
14. United Sates v. United Mine Workers [Digital resource]. – 330, U.S. 258 (1947). – No. 759. – Access mode: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/330/258/case.html
15. Wood D. P. "The Rule of Law in Times of Stress" [Digital resource]. – University of Chicago Law Review 455, 2003). – p. 455-470. – Access mode: http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3057&context=journal_articles
16. Federal rules of civil procedure [Digital resource]. – the Committee of the Judiciary House of Representatives, 113th Congress, 2-nd Session, No,8. – 2014. – 151 p. – Access mode: http://www.uscourts.gov/uscourts/rules/civil-procedure.pdf

УДК: 369 (477)

ПРОБЛЕМИ ТА ПРЕСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Обривкіна О.М.

(к. пед. наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національного університету державної податкової служби України)

Анотація. *Розглянуто проблеми та перспективи розвитку соціального страхування, проаналізовано сучасний стан системи соціального страхування в Україні запропоновано напрями вдосконалення розвитку страхових соціальних фондів.*

Ключові слова: *страхові соціальні фонди, накопичувальна пенсійна система, єдиний соціальний внесок.*

Аннотация. *Рассмотрены проблемы и перспективы развития социального страхования, проанализировано современное состояние системы социального страхования в Украине, предложены направления совершенствования развития.*

Ключевые слова: *страховые социальные фонды, накопительная пенсионная система, единый социальный взнос.*

Abstract. *Problems and prospects of social insurance, the modern state social insurance system in Ukraine, suggested areas of improvement development.*

Keywords: *social insurance funds, funded pension system, a single social contribution.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі ринкових перетворень в Україні у сфері функціонування страхових соціальних фондів нагромадилася низка нерозв'язаних проблем законодавчого і організаційного характеру:

- великі розміри внесків до державних соціальних фондів не збільшують надходження коштів від підприємств, організацій, що пов'язано з таким негативним явищем, як «тінізація» економіки;
- відсутність єдиних принципів визначення критеріїв необхідності надання соціальних пільг;
- відсутність чіткої спрямованості соціальних витрат на допомогу сім'ям із низьким рівнем доходів;
- недостатня узгодженість соціальних витрат із іншими державними витратами;
- не вирішено питання узгодженого формування бюджетних видатків та видатків державних соціальних фондів на соціальні виплати на основі використання державних мінімальних соціальних стандартів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток страхових соціальних фондів, потребу реформування системи сплати внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні шляхом переходу до єдиного соціального внеску впродовж тривалого досліджували такі вітчизняні вчені як: Бараннік Л. Б., Гуцалова Ю. Є., Іванов Ю. Б., Лібанова Е. М., Макарова О. В., Максимчук Є. О., Новіков В.М., Сільченко С. О., Тропіна В. Б.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю формування науково обґрунтованих, якісних, дієвих рішень та шляхів вирішення проблем у сфері соціального страхування в складний період економічного розвитку держави і суспільства.

Метою дослідження є аналіз перспектив вдосконалення системи соціального страхування та наслідків налагодженого системного функціонування державних і недержавних страхових соціальних фондів в Україні.

Викладення основного матеріалу. Фонди соціального страхування відіграють важливу роль у розвитку суспільства. В провідних країнах світу з розвинутою економікою і високим рівнем життя проблема ефективної зайнятості вже давно вирішена, а якщо і є, то рівень безробіття є лише фрикційним і структурним, які є обов'язковими характерними рисами будь – якої держави, навіть з досить розвинутою економікою. Для нашої ж країни це питання є досить актуальним, і, мабуть, ситуація зміниться лише за умови ефективної політики зайнятості. У Конституції України (ст. 46) зазначено: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або

тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених Законом» [1]. З метою забезпечення таких прав в Україні створена система загальнообов'язкового державного соціального страхування. Поряд розвиваються форми недержаавного соціального страхування.

Слід зазначити, що в Україні здійснено важливий крок у системі реформування державних страхових соціальних фондів, а саме – запровадження єдиного соціального внеску. Відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування [4].

Потреба в соціальному страхуванні зумовлена необхідністю формування таких страхових соціальних фондів, за рахунок яких працездатним особам можна було б гарантувати їхнє фінансове забезпечення. Страхові соціальні фонди, як правило, поділяють на державні та недержавні.

До державних страхових соціальних фондів належать :

- фонд пенсійного страхування ;
- фонд страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням ;
- фонд страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань ;
- фонд страхування на випадок безробіття [6, с. 34].

Відповідно до основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачається функціонування п'ятого виду страхування – медичного соціального страхування.

До недержавних пенсійних фондів можна віднести наступні:

1.відкриті пенсійні фонди;

2.корпоративні пенсійні фонди;

3.професійні пенсійні фонди.

Основними джерелами доходів фондів соціального страхування є обов'язкові внески роботодавців та застрахованих осіб, асигнування та інші кошти. Розміри внесків до фондів визначають, ґрунтуючись на необхідності забезпечити достатній рівень фінансування соціальних програм, що реалізуються державою. Порядок створення страхових фондів регламентується законодавством України. Виплати застрахованим особам здійснюються з періоду настання страхових випадків.

Однак, враховуючи умовний поділ страхових соціальних фонів на види та підвиди, потреба у реформуванні системи соціального страхування в Україні є нагальною. Основними напрямами реформування соціального страхування є: здійснення перегляду пропорцій розподілу страхових внесків між роботодавцями та найманими працівниками, зменшення кількості пільгових категорій пенсіонерів, зменшення дефіциту пенсійного фонду шляхом упровадження недержавного пенсійного страхування. Напрям подальших досліджень – розробка механізму формування адекватного соціального страхування.

З найбільшою кількістю проблем стикається Пенсійний фонд України, головне завдання якого полягає в підтримці життєдіяльності тієї категорії громадян, які досягли похилого віку чи втратили працездатність і визнані інвалідами, через що не можуть забезпечити собі мінімально необхідний рівень доходу.

Відсутність системності у проведенні пенсійної реформи, випереджаюче підвищення розмірів пенсій, порівняно із збільшенням фонду оплати праці, на фоні розтягнутого в часі до десяти років розширення джерел доходів Пенсійного фонду та поетапного звільнення його від невластивих витрат розбалансовують бюджет Пенсійного фонду України. Наявна

пенсійна система перебуває в надзвичайно складному фінансовому становищі і не забезпечує пенсіонерів необхідним обсягом доходу для прийнятного рівня життєдіяльності. Назріла необхідність вдосконалення функціонування пенсійного забезпечення в Україні, адже її ефективна діяльність є передумовою підвищення рівня соціального захисту у державі.

1 січня 2015 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28.12.2014 № 77-VIII (далі – Закон № 77) [2]. Зазначеним Законом передбачено створення Фонду соціального страхування України з метою гарантування прав, обов'язків та гарантій застрахованих осіб щодо отримання матеріального забезпечення в разі тимчасової втрати працездатності, настання нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності та медичного страхування. До створення фонду соціального страхування України та його робочих органів, роботу за зазначеними напрямками продовжують забезпечувати – робочі органи фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та робочі органи Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Статтею 20 Закону № 77 передбачено, що за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг, як допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), допомога по вагітності та пологах, допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві), оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм [2].

Зміни внесено і в частині розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності в залежності від страхового стажу. Так, розмір допомоги становить:

1) 50 відсотків середньої заробітної плати (доходу) - застрахованим особам, які мають страховий стаж до трьох років;

2) 60 відсотків середньої заробітної плати (доходу) - застрахованим особам, які мають страховий стаж від трьох до п'яти років;

3) 70 відсотків середньої заробітної плати (доходу) - застрахованим особам, які мають страховий стаж від п'яти до восьми років;

4) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) - застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років;

5) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) - застрахованим особам, віднесеним до 1 - 4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; одному з батьків або особі, що їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи; ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; особам, віднесеним до жертв нацистських переслідувань відповідно до Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»; донорам, які мають право на пільгу, передбачену статтею 10 Закону України «Про донорство крові та її компонентів».

Крім того, частиною 4 статті 19 Закону № 77 передбачені обмеження застрахованим особам, які протягом дванадцяти місяців перед настанням страхового випадку за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування мають страховий стаж менше шести місяців [2]. Такі особи мають право на матеріальне забезпечення відповідно до цього Закону в наступних розмірах:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності - виходячи з нарахованої заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, але в розрахунку на місяць не вище за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом у місяці настання страхового випадку;

2) допомога по вагітності та пологах - виходячи з нарахованої заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, але в розрахунку на місяць не вище двократного розміру мінімальної заробітної плати та не менше за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом у місяці настання страхового випадку.

При цьому Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18.01.2001 № 2240-III визнано таким, що втратив чинність з 01.01.2015 року [3].

Один з найголовніших кроків по об'єднанню фондів соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві зроблено у квітні 2015 року – три сторони соціального діалогу, які представляють державу, роботодавців і застрахованих осіб, провели перше правління новоствореного фонду соціального страхування України.

На нашу думку, процес реформування страхових соціальних фондів в Україні – доволі складний процес, що потребує не тільки прийняття державних рішень, а й суспільної адаптації до наслідків, зумовлених діями владних структур у цій сфері. У будь-якому разі зміни – краще ніж процес стагнації соціального страхування, тому законодавчі трансформації 2015 року слід розглядати як крок на шляху до кращих перетворень.

Реформування механізму функціонування соціальних фондів держави доцільно здійснювати на основі:

- чіткого визначення джерел і розмірів фінансування за різними видами соціального страхування;
- централізації та впорядкування збирання страхових внесків; - удосконалення методів контролю та підвищення ролі соціальних партнерів в управлінні соціальним страхуванням;
- збереження державних соціальних гарантій;
- створення економічних передумов зростання заробітної плати як найважливішого фактора розвитку соціального страхування.

Відповідно до українського законодавства, національна пенсійна модель формується з кількох рівнів. Перший – солідарна пенсійна система, яка вже повністю функціонує. Вона побудована на перерозподільних принципах, які передбачають використання поточних надходжень на виплату пенсій наявним пенсіонерам. Фінансові ресурси солідарної системи формуються за рахунок страхових внесків працюючого населення або залучення коштів із державного бюджету [5, с. 22]. Це означає, що рівень життя пенсіонерів повністю залежить від цих двох основних джерел надходження фінансових ресурсів. Проте результати досліджень у демографічній сфері показують, що даний рівень національної пенсійної системи самостійно не зможе забезпечити високі соціальні стандарти громадянам пенсійного віку. Необхідно додатково запроваджувати накопичувальні пенсійні програми, які формуватимуть другий і третій рівні вітчизняної пенсійної моделі.

Сучасний стан соціально - економічного розвитку країни, в умовах якого доводиться запроваджувати обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, є об'єктивно непростим, тому потрібно визначити комплекс заходів щодо його втілення. Серед основних пріоритетів, які б дозволили ефективно ввести другий рівень пенсійної системи – накопичувальної, доцільно виділити:

- формування базових макроекономічних передумов. Серед них - постійне зростання щонайменше на 3 – 4 % ВВП держави порівняно до попередніх років, зниження рівня безробіття за рахунок створення нових робочих місць, невисокі темпи інфляції, підвищення заробітної плати;
- підвищення інвестиційної привабливості фінансових інструментів для вкладення коштів накопичувальних пенсійних програм. Формування стабільного фінансового ринку сприятиме розвитку економічної та соціальної інфраструктури держави, скорішому подоланню фінансової кризи;
- забезпечення інституціональної готовності пенсійної системи, яка передбачає створення інфраструктури та механізмів її ефективного управління.

Висновки. Таким чином, серед основних пріоритетів, які б дозволили вирішити проблеми функціонування фондів соціального страхування, доцільно виділити:

- зниження рівня безробіття, шляхом створення нових робочих місць; - підвищення розміру заробітної плати та інших доходів населення; - зниження соціального навантаження;

- розробити заходи, які сприяли б призупиненню процесів «тінізації» заробітної плати, у тому числі доходів населення, приховування її від оподаткування;

- удосконалення методів контролю за надходженням внесків у фонди соціального страхування;

- введення трирівневої пенсійної системи;

- економічне виховання молоді та населення працездатного віку щодо запровадження обов'язкового накопичу вального пенсійного страхування, визначення його переваг для кожного громадянина.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості ВР України. — 1996. — № 30. — с. 141
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України [Електронний ресурс]. –http://zakon4.rada.gov.ua
3. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua.
4. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua.
5. Белінська О.В., Бастричев В.С. Соціальне страхування: особливості розвитку // Сучасні підходи, методи і моделі в управлінні фінансами: економічний і соціальний аспекти. Збірник статей та доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (14-15 травня 2009р.). – 2009. – Т.2. – 76 с.
6. Максимчук Є. О. Підвищення ефективності функціонування соціального страхування шляхом введення єдиного соціального внеску / Є. О. Максимчук // Наукові праці НДФІ. – 2009. – № 14(45). – 120 с.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ «ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ»

Павлова О.

(юрист, Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого,
науковий керівник – д.ю.н., проф. А. П. Гетьман)

Анотація. *У статті досліджено конституційні основи формування та розвитку «екологічної держави» в Україні. Визначено, що правова сутність «екологічної держави» розкривається через конституційну державу. Необхідність визначення держави екологічною, поряд із соціальною, демократичною, соціальною вбачається у актуалізації екологічних глобальних проблем.*

Ключові слова: *біоцентризм, громадянське суспільство, екологічна держава, екологічна криза, екоцентризм, конституційна держава.*

Поняття «екологічна держава» є досить новим для сучасної теорії права, а особливо для доктрини екологічного права. Правова сутність цього поняття може бути пояснена з декількох аспектів, саме етимології, правової обґрунтованості, юридичної природи, соціальної необхідності виокремлення такої дефініції, тому дослідження цього питання є актуальним.

Глобальна екологічна криза ставить під питання ефективність сучасної політичної та правової думки, чи можуть сучасні постулати вивести з кризи світову спільноту, вона змушує брати до уваги питання довкілля в обговореннях політичної філософії. Ідея «екологічної держави» як політичного та правового поняття спрямована на забезпечення справедливості у вирішенні проблем навколишнього природного середовища, аби усі заходи, що спрямовані на його захист були виправдані. Принцип справедливості варто застосовувати і до заходів, що стосуються довкілля, оскільки сучасне покоління стає у нерозривний зв'язок з майбутніми поколіннями, через відповідальність за прийняті рішення.

Метою статті є визначення конституційних засад формування та розвитку «екологічної держави».

Глобальні екологічні проблеми нині стали політизованими, тому їх вирішення потребує правової регламентації на рівні Основного Закону. Прикладом прямого закріплення у конституціях є Конституція Чорногорії, де у ч.2 ст. 1 визначено, що «Чорногорія є громадянською, демократичною, екологічною державою, заснованою на принципах

соціальної справедливості та верховенстві права [1]. У той же час у ст. 23 деталізується «екологічність» у наявності прав на безпечне довкілля, інформацію про нього та підтвердження обов'язку держави у забезпеченні цих прав. Конституції інших держав мають виключно деталізацію власної екологічної функції.

Конституція Франції є прикладом затвердження «екологічної держави» шляхом тлумачення норм, оскільки у преамбулі Конституції Франції визначено, що відповідно до ст. 34 Конституції збереження навколишнього середовища визнано одним з основних принципів. Особливістю є те, що інші права та обов'язки щодо захисту довкілля визначені окремим документом, який, відповідно до преамбули Конституції, є її невід'ємною частиною. Цим документом є Хартія навколишнього середовища 2004 року (далі – Хартія), вона містить 10 статей. Відповідно до ст. 2 Хартії кожна людина зобов'язана брати участь у збереженні і поліпшенні навколишнього середовища [2]. Аналізуючи положення цих документів можливо зробити висновок, що Франція декларує себе, як «екологічну державу».

Конституція Іспанії відносить забезпечення екологічних прав своїх громадян до категорії соціальних, так, відповідно до ст. 45, усі мають право користуватися навколишнім середовищем, сприятливим для розвитку особистості та зобов'язані оберігати його. У той же час на державні органи повинні забезпечувати раціональне використання природних ресурсів з метою захисту та покращення якості життя, захисту і відновлення навколишнього середовища [3].

«Екологічна держава» – це політико-правова характеристика конституційного ладу держави, що визначає направленість на забезпечення екологічних інтересів громадянського суспільства та обов'язку щодо їх дотримання, може бути прямо визначене у нормах Конституції або формуватися шляхом тлумачення норм, які покладають на державу обов'язки забезпечення екологічних прав та інтересів суспільства, захисту довкілля, збереження біорізноманіття та ін.

Доцільність визначення держави екологічною, поряд із соціальною, демократичною та ін. вбачаємо у необхідності актуалізації екологічної глобальної проблеми. Це стосується як кожної держави окремо, так і світової спільноти загалом. Певно, що кожен із постулатів (елементів) держави: верховенство права, демократичність та ін., вимагають постійного підтвердження і доктринально, і практично у формі правових норм та їх дотримання. Так само і «екологічність» держави окрім затвердження у Конституції потребуватиме постійного фактичного підтвердження.

Україна як конституційна держава визначає пріоритети розвитку громадянського суспільства у тому числі шляхом закріплення їх у положеннях Основного Закону. Зрушення цінностей суспільства в сторону «постматеріалістичних» позитивно впливає на збільшення занепокоєності громадян якістю довкілля та підтримку дій щодо його захисту [4, с.54]

Штейнберг Р. використовує поняття «конституційна екологічна держава», особливості німецької юридичної термінології відзначають поняття сучасної держави не просто «staat» (нім.) - як звичаєвий вжиток поняття держави (як гаранта впевненості й безпеки суспільства), а «Verfassungsstaat» (нім.) - конституційної держави, оскільки зміни у суспільстві невпинно впливають на зміст та функції конституції країни, якщо вони повинні отримати правове вираження [5, с.41]. Природа конституційної держави зумовлена зростанням потреб громадянського суспільства. Спочатку – це захист та територіальна цілісність, потім – суверенітет, соціальний пріоритет, демократичність та верховенство права, а зараз такою вимогою суспільства, посеред усіх інших, є «екологічність» держави.

На четвертому засіданні Конституційної Асамблеї 21 червня 2013 р. було розглянуто проект оновленого Основного Закону України, де статтю 1 пропонувалося доповнити поняттям «екологічна держава». Це є інноваційною моделлю суспільного та державного розвитку. Саме положення статті 16 чинної Конституції України, відповідно до якої забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави, та статті 50 Конституції України (конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та гарантії вільного доступу до інформації про стан довкілля) [6, ст. 141] дає підстави стверджувати про можливе декларування України «екологічною державою».

На думку професора Р. Штейнберга, декларування у положеннях Конституції екологічних прав та обов'язків їх забезпечення, найбільше відповідало б сучасним тенденціям розвитку конституційної держави [5, с.41].

У проекті Концепції внесення змін до Конституції України поняття «екологічна держава» застосовується у преамбулі [7].

Коваленко В. В. відзначає, що автори Концепції внесення змін до Конституції України погодилися про необхідність доповнення переліку політико-правових орієнтирів, визначених положеннями «пов'язаними зі зміцненням соборності та єдності України та констатацією Української держави як частини світової й європейської спільноти, з прагненням розвивати екологічну державу, громадянське суспільство» [8]. Беручи до уваги стенограму засідання конституційної асамблеї, Г. К. Крючков не погоджувався з виокремленням до інституційних положень держави "екологічність", В. Л. Федоренко також відзначає необхідність обґрунтування введеного поняття «екологічна держава» [9].

Машненков К. не надав чіткого визначення поняття «екологічна держава». Надаючи пріоритет біоцентризму замість антропоцентризму у визначенні дефініції [10, с. 27]. Проте звертаючись до аспектів екологічної етики, на які посилається науковець, здійснюється неточне трактування цих понять.

У тому значенні, яке використовує К. Машненков, варто надати пріоритет екоцентризму, а не біоцентризму. Згідно з теорією екологічної етики, на відміну від біоцентризму екоцентризм розглядає цінність видів і екосистем, аргументуючи свій вибір тим, що екосистеми, як і дикі види, цінуються з ряду причин: вони незалежні від нас, складні та різноманітні, саморегулюються, мають тривалу історію еволюції [11, с.40].

У цьому зв'язку екоцентризм актуалізує завдання будувати людське благополуччя і процвітання на ідеї цінності навколишнього природного середовища. Тобто важливість екосистем відзначає екоцентризм, а не біоцентризм.

Костицький В.В. відзначає, що у Конституцію України закладено певну модель взаємовідносин держави і суспільства, за якою держава обслуговує громадянське суспільство, зокрема у сфері охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, яка є важливою складовою національної безпеки, і роль цього чинника закономірно зростатиме [12].

Стецюк П. досліджуючи питання формування та реалізації національної доктрини конституційної держави акцентує увагу на понятті «екологічної держави» як додатковій конституційній характеристиці, що сформувалася шляхом еволюції змісту конституційної держави [13, с. 66-67].

Основним завданням «екологічної держави» є здійснення реформи у напрямку забезпечення сприятливого довкілля для життя, екологічної безпеки та рівноваги та інших вимог громадянського суспільства задля сталого розвитку, відповідно до принципів справедливості не залежно від плину часу. Соціально-економічний розвиток суспільства повинен узгоджуватися з продуктивністю планети, що забезпечить раціональне використання природних ресурсів та біорізноманіття.

Україна виокремлює екологічну політику як комплекс заходів і засобів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективність природокористування, охорони природи та нормальної життєдіяльності громадян. Нормативний вимір екологічної політики – це система правил і норм, що утворюють певну методологічну основу, закріплену у нормах Конституції України [14, с.9]

Відповідно до ст. 13 Конституції України визначено, що земля її надра та атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України віднесені до об'єктів права власності українського народу. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах визначених цією Конституцією» [6, ст.141]. О. С. Заржицький відзначає, що національний екологічний інтерес є фундаментальною цінністю суспільства, тому підвищення його значення сприятиме поступовому та стабільному розвитку держави. Реалізація національного екологічного інтересу спирається на поєднання інтересів регіону, міста,

об'єкта з інтересами держави та виконанням державою конституційних зобов'язань і міжнародних угод [14, с.66].

Національний екологічний інтерес є одним із проявів «екологічної держави», а саме процесу екологізації громадянського суспільства, і відповідно забезпечується державними інституціями і державною політикою єдності соціально-економічного розвитку та політичної стабільності.

Андрейцев В. І. стверджує, що забезпечення сучасної політики держави є гарантуванням конституційних екологічних прав, зокрема права на безпечне для здоров'я і життя природне довкілля і на відшкодування заподіяної шкоди унаслідок цього порушення (ст. 50 Конституції України), яке кореспондує обов'язок держави в частині забезпечення екологічної безпеки і підтримку екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду українського народу, прийняття і внесення відповідних змін до Основних напрямів державної політики у сфері охорони довкілля, які не були реалізовані у процесі розробки, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [15, с. 69-70].

«Екологічна держава» містить у собі прагнення до такої політики, що забезпечить справедливість та рівність взаємовідносин між поколіннями. Принципи сталого розвитку акцентують увагу на взаємодії та рівності поколінь, намагаючись тим самим навчити сучасників відповідати за справедливість та доцільність прийнятих рішень щодо захисту довкілля, використання природних ресурсів, перед прийдешніми поколіннями.

Визначення у Конституції України того, що держава є екологічною спонукатиме до виконання обов'язків, покладених на державні органи влади, а громадянське суспільство отримуватиме певний важіль впливу за недотримання таких вимог.

Таким чином, конституційні засади формування «екологічної держави» – це правові, політичні та соціальні підстави, які відображені у положеннях Основного Закону та отримують формальне закріплення у нормах національного законодавства як основоположні принципи. Тому «екологічну державу» можемо визначити як політико-правову характеристику конституційного ладу держави, що визначає направленість на забезпечення екологічних інтересів громадянського суспільства та обов'язку щодо їх дотримання. Вважаємо за доцільне включити до преамбули Конституції України прагнення розвивати і зміцнювати також екологічну державу. А ст. 1 викласти у такій редакції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова й екологічна держава».

Список використаних джерел

1. Constitution of Montenegro// Official Gazette of Montenegro 01/07 of 25 October 2007. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=187543
2. Constitution de la République française. - Constitution du 4 octobre 1958. - (Version mise à jour en janvier 2015). - Assemblée Nationale. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp
3. Constitucion Española. - El Congreso de los Diputados inició la publicación de este portal temático con ocasión del 25 aniversario de la Constitución de 1978. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.congreso.es/consti/
4. Докторов Б.З., Сафронов В. В., Фирсов Б.М. Уровень осознания экологических проблем: профили общественного мнения/ Б.З. Докторов, В. В. Сафронов, Б.М. Фирсов// СОЦИС. 1992. -№ 12.-С. 51-58.
5. Steinberg R. Der ökologische Verfassungsstaat/ R. Steinberg. - I. Aufl. - Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998. - 480 p.
6. Конституція України. - від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
7. Проект рішення Конституційної Асамблеї від 21 червня 2013 року №14. - Про проект Концепції внесення змін до Конституції України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://jurliga.ligazakon.ua/news/2013/6/20/93050.htm
8. Коваленко В. В. Конституція України та перспективи її модернізації // Конституційна асамблея. - 23 липня 2013. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://cau.in.ua/ua/news/id/konstitucija-ukrajini-ta-perspektivi-jiji-modernizaciji-765/
9. Стенограма четвертого засідання Конституційної Асамблеї // Конституанта. - 21 червня 2013 р. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2014/02/2013_5765.html
10. Машненков К. Концепт "екологічна держава" в контексті сучасного державотворення/ К. Машненков // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. управ. при Президентові

України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. управ. - Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2014. - Вип. 2(21). - С. 21-29.
11. Основы экологической этики: учеб. пособие / Т. В. Мишаткина [и др.]; под общ. ред. Т. В. Мишагкиной, С. П. Кундаса. - Минск : МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2008. - 292 с.
12. Костицький В. В. Принципи екологічного права як методологічні засади кодифікації екологічного законодавства. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/ekpr.pdf
13. Стецюк П. Роль Конституційного Суду України у процесі формування та реалізації національної доктрини конституційної держави/ П. Стецюк // Вісник Конституційного Суду України -2011г.,N 4/5. - С. 64-73.
14. Заржицький, О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): моногр. / О.С. Заржицький. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 200 с.
15. Андрейцев В.І. Тектолого-правові аспекти забезпечення сучасної екологічної політики держави / В.І. Андрейцев // Право України. – 2011. – №2. – С. 66-84.

ПИТАННЯ ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ.

Перчеклій І.
(юрист)

Анотація. *У статті досліджено положення законодавства та відповідні доктринальні матеріали щодо конституційного інституту права власності Українського народу на природні ресурси.*

Ключові слова: *конституційне закріплення права власності Українського народу на природні ресурси, зміст права власності Українського народу на природні ресурси.*

Аннотация. *В статье исследуются положения законодательства и их освещение в юридической литературе, касающиеся института права собственности Украинского народа на природные ресурсы.*

Ключевые слова: *конституционное закрепление права собственности Украинского народа на природные ресурсы, содержание права собственности Украинского народа на природные ресурсы.*

Summary. *The article deals with the legal provisions concerning the Ukrainian people ownership on natural resources and their reflection in the legal literature.*

Key words: *constitutional recognition of the Ukrainian people ownership on natural resources, content of the Ukrainian people ownership on natural resources.*

Стаття 13 Конституції України встановлює, що "земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. "[1]. Як випливає з наведеного конституційного формулювання, конституційного значення в ньому надано визначенню: 1) суб'єкта права власності, яким визнано Український народ як найбільш загальний суб'єкт публічного характеру; 2) переліку об'єктів прав власності Українського народу, при тому, що цьому перелікові властивий відкритий характер; 3) можливості здійснення права власника від імені Українського народу органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. У сфері реалізації конституційної моделі права власності Українського народу на природні ресурси зазначені норми визначають та обумовлюють соціальну функцію згаданого права власності як провідної її функції, що вказує на публічно-правову природу цього правового інституту.

Саме конституційне закріплення інституту права власності Українського народу визначає своєрідність даного інституту. Зокрема, своєрідність конституційної інституціалізації права власності Українського народу на природні ресурси полягала в тому, що, на відміну від більшості правових інститутів, вперше зафіксованих на рівні Основного Закону України, даний правовий інститут потрапив до тексту Конституції України, будучи імплементованим із Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища"[2] та ряду інших законодавчих актів початку 1990-х рр. Більше того, він значною мірою успадкував деякі риси правової конструкції загальнонародної власності на природні ресурси, що була домінуючою до 1991р.

В умовах системної приватизації та роздержавлення колишньої "загальнонародної" власності, законодавець вирішив на найвищому нормативно-правовому рівні застерегти від тотального поширення такого нормативного підходу на сферу власності на природні

ресурси, узгодити існування в цій галузі публічно-правових засад поруч із приватноправовими, урахувати необхідність виконання комплексом природних ресурсів, розташованих у межах території України, суспільно важливих функцій в економіці та в суспільстві. Адже конституційна модель встановлення права власності Українського народу на природні ресурси виявляється тісно залежною від "особливих географічних, історичних, політичних, економічних, екологічних, демографічних, юридичних, культурних, геополітичних та інших особливостей"[3]. Відтак, вона і нині відіграє роль важливого "системного явища" (С.А. Зінченко[4]).

Зокрема, встановлення на конституційному рівні права власності Українського народу на природні ресурси безпосередньо пов'язане з тим, що важливою, на наш погляд, конституційною цінністю, визначеною на рівні Преамбули Конституції України, є інтереси нинішнього та прийдешніх поколінь Українського народу. Забезпечення таких інтересів, а також збереження Українського народу як соціальної цілісності неможливі без природних ресурсів, які на сьогодні становлять не лише матеріальну основу економіки (є важливими складовими національного багатства[5]) та суспільного життя, але є важливою передумовою виживання самого соціуму. Саме тому, наділяючи Український народ правами титульного власника на природні ресурси, Конституція України виходить з того, що саме він як суб'єкт права об'єктивно зацікавлений у збереженні, примноженні, раціональному використанні природних ресурсів, їх належній охороні та захистові.

Варто, у цьому зв'язку наголосити, що, на відміну від комунальної та приватної власності на природні ресурси, право Українського народу на природні ресурси не є абсолютно новим конституційним інститутом, репрезентованим у вітчизняному законодавстві. Він має доволі тривалу історію, зокрема через фіксацію в радянських конституціях загальнонародної власності на природні ресурси[6; 7; 8] (яка в сучасних дослідженнях подекуди іменується "багаторічною фікцією існування "загальнонародної" власності"[9]), хоч, зрозуміло, в сучасних умовах функціонування відносин власності на природні ресурси в Україні даному інститутові надано якісно нового звучання та конституційного значення.

Тому стосовно специфічності конституційного регулювання інституту права власності Українського народу на природні ресурси можна, на наш погляд, з упевненістю приєднатися до думки Г.М. Андреєвої, щодо "тришаровості" норм щодо власності, а саме включення до конституційної матерії положень, що дісталися у спадок від радянського минулого ("філософія форм власності"), положень – як реакції на радянське минуле (рівний захист прав різних суб'єктів права власності), а також норм, запозичених із конституційного регулювання ринкових економік (вивищення приватної власності на противагу публічній власності тощо) [10]. По суті, такий конституційний підхід не є свідченням ані певного конституційного консерватизму, ані еклектичності в конструюванні специфічної форми власності на певні об'єкти, якою є право власності Українського народу на природні ресурси, тим більше що і досвід багатьох зарубіжних країн, зокрема Східної Європи та колишнього СРСР, демонструє прагнення до збереження істотної питомої ваги публічного елемента у правовому регулюванні відповідного кола суспільних відносин.

Разом з тим, концепція втілення в конституційних нормах положень щодо інституту права власності Українського народу на природні ресурси в цілому вписується також і в сучасні науково-правові уявлення щодо процесу диверсифікації форм власності, поступового відходу від однобічних уявлень про домінування виключно приватної власності у структурі економіки та природних ресурсів країни, від абсолютизації правомочностей власника на користь уявлень про публічні екологічні інтереси, соціальну функцію права власності як такого[10; 11; 12; 13; 14].

Водночас не можна не погодитися з тим, що насправді конституювання інституту власності Українського народу на природні ресурси є свідченням державного визнання важливості даного правового інституту, "включеності проблематики власності у процес побудови суверенної ефективної державності" (С.М. Скриль[15]). Таке конструювання, поряд із цим, є важливим елементом вибудови такої конституційної концепції регулювання відносин власності, за якої держава демонструє активне та послідовне прагнення до пошуку

та знаходження "універсального співвідношення між публічно-правовими та приватноправовими інтересами"[16], "оптимального балансу між патерналістськими і ліберальними тенденціями у відносинах власності, а в загальному плані – балансу між приватними та публічними інтересами, що є запорукою вибудовування взаємовідповідальних відносин між особистістю і державою"[15].

В сучасній науковій літературі закономірно вказується на зміни сутності та характеру суспільних відносин у цій галузі з виключно публічних на публічно-приватні; поступові трансформації усталених у цивілістиці та в науці екологічного права ідей та доктрин щодо співвідношення та взаємодії конституційного, екологічного, адміністративного, цивільного законодавства у галузі встановлення та реалізації права власності на природні ресурси; потреби у вирішенні нагальних проблем стосовно забезпечення правового балансу публічних та приватних екологічних інтересів у галузі використання права власності Українського народу на природні ресурси у співвідношенні та взаємодії із забезпеченням розмаїття права власності на природні ресурси; потреби у вирішенні актуальних екологічних проблем України з урахуванням плюралізму форм власності на природні ресурси і неможливості домінування якоїсь однієї форми власності на такі ресурси в сучасному суспільстві тощо[3].

Нормативно-правовим осердям та центром правової інституціалізації права власності Українського народу на природні ресурси є, безумовно, Конституція України. Вона, зокрема, вміщує в собі правові норми, що забезпечують установчий, регулятивно-динамічний, регулятивно-статичний та правоохоронний елементи[17] закріплення функціонування даного правового явища в правовій системі України.

Якщо перейти до безпосереднього аналізу конституційної моделі права власності Українського народу на природні ресурси, то слід відразу відзначити "розосереджений" підхід суб'єкта установчої влади (конституцієдавця) до вирішення проблеми конституційно-правової фіксації відправних положень щодо даного правового явища на рівні Основного Закону держави. Відповідні норми не сконцентровані в одному розділі Конституції України, а значною мірою розпорошені по різних її розділах, що мають неоднозначне статусне та функціональне значення.

Втім, домінуючими та ціннісно пріоритетними є все ж, з нашої точки зору, положення, вміщені у статтях 13-14 Конституції України як з огляду на їх установчий, загально регулятивний характер, так і з огляду на їх системну включеність до числа основних засад конституційного ладу України. При цьому під такими засадами конституційного ладу в юридичній літературі розуміють сукупність систематизованих норм Конституції держави, що закріплюють ґрунтовані на демократичних цінностях та ідеалах політичні, економічні, соціальні, ідеологічні основи суспільства та держави[18]; сукупність принципів, що визначають основні риси економічної та політичної систем суспільства, організації держави, взаємовідносин особи, суспільства і держави[19].

Як зауважував у своєму Рішенні у справі про земельні аукціони від 11 листопада 2008 р. Конституційний Суд України, "зважаючи на важливість фундаментальних засад конституційного ладу в Конституції України передбачено систему гарантій щодо забезпечення функціонування інституту права власності, зокрема права власності на землю, яка є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, та об'єктом права власності Українського народу (частина перша статті 13, частина перша статті 14)" [20]. Зазначені правові позиції Конституційного Суду України, з огляду на їх фундаментальність, з повним правом можуть бути поширені на всі природні ресурси як об'єкти права власності Українського народу.

Відтак, усі норми, що присвячені врегулюванню питань права власності Українського народу на природні ресурси, можуть бути з певною часткою умовності згруповані так: 1) ті, що безпосередньо встановлюють елементи відповідного правового інституту (суб'єкти, об'єкти права власності, співвідношення з іншими формами та видами власності); 2) ті, що опосередковано стосуються даного правового інституту (норми щодо суверенітету України та територіальної цілісності її території; норми щодо правової сили актів, якими визначається статус права власності в державі; норми щодо екологічних прав людини і громадянина; норми щодо форм прямої демократії в Україні тощо). Характерно, що перша

група норм розташована саме в межах Розділу І Конституції України, що опосередковано свідчить про роль та місце даного правового інституту в системі основних засад конституційного ладу України. Зокрема, В.Ф. Погорілко відніс до числа основних принципів конституційного ладу України принцип пріоритетності права власності Українського народу на природні ресурси, а відповідну форму власності назвав пріоритетною, тобто надав відповідним конституційним положенням характеру конституційного принципу[21]. При цьому ж погодимося з висновками науковців, що істотне значення має не так кількість відповідних конституційних норм, як рівень їх правової реалізації та придатність для розвитку в поточному природоресурсному законодавстві[19].

Водночас, у плані загальної оцінки відповідних конституційних положень, не можна не відзначити загальний лаконізм конституційного тексту, певну місткість та еластичність конституційних норм, що зумовлює "основу для тлумачення, що забезпечує необхідний широкий правовий захист права власності"[10]. Йдеться як про доктринальне тлумачення відповідних конституційних положень, так і про їх офіційну інтерпретацію, що знаходить вияв в актах Конституційного Суду України, тобто має офіційний характер. Така інтерпретації сприяє "універсалізації конституційного поняття права власності" (Г.М. Андреєва) [10].

Разом з тим, таку властивість конституційної матерії як конституційний лаконізм стосовно врегулювання права власності Українського народу на природні ресурси не слід, очевидно, сприймати як прояв недостатньої уваги конституцієдавця до врегулювання відповідної проблематики на найвищому нормативно-правовому рівні. Адже якщо приватноправові засади врегулювання відносин власності на природні ресурси на конституційному рівні, зокрема приватної власності на природні ресурси, зумовлюються необхідністю захисту прав людини і громадянина у відповідній сфері суспільних відносин, зокрема і від держави, то у випадку з власністю Українського народу цільове призначення врегулювання таких відносин на конституційному рівні не може не бути суттєво іншим. Зокрема, йдеться про важливість закріплення за народом як основним титульним власником певної матеріальної основи його суверенітету та влади, необхідних для належного здійснення суб'єктом установчої влади належних йому функцій у державі.

У цьому ж контексті закономірним є взаємозв'язок між конституційними категоріями права Українського народу на природні ресурси та територіального верховенства і територіальної цілісності України. Адже останні забезпечують можливість Українському народові здійснювати безпосередньо або через органи державної влади чи місцевого самоврядування правомочності щодо володіння, користування і розпорядження землею та іншими природними ресурсами[22].

Так само слід відзначити тісний правовий зв'язок між правом власності Українського народу на природні ресурси та публічними екологічними інтересами. Остання категорія, хоч і не знайшла безпосереднього закріплення в тексті Конституції України, проте закріплена в ньому побічно (евентуально). Зокрема, інститут права власності Українського народу на природні ресурси покликаний сприяти забезпеченням екологічної безпеки, підтриманням екологічної рівноваги на території України, а також – збереженням генофонду Українського народу, що є відповідно до статті 16 Конституції України обов'язком держави; використання цієї власності Українським народом безпосередньо та від його імені органами державної влади та місцевого самоврядування не повинне завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (статті 41 Конституції України); функціонування цієї власності зобов'язує, тобто має гарантувати реалізацію соціальних функцій власності загалом у суспільстві; функціонування цієї власності, закріпленої за Українським народом, має сприяти забезпечення кожному конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також на вільний доступ до інформації про стан довкілля (стаття 50 Конституції України) [1]. Тож можна погодитися з висновками науковців щодо протиставлення публічного екологічного інтересу приватному, оскільки останній, "будучи, як правило, поєднаним виключно з цілями вилучення доходів з експлуатації природних ресурсів, часто є несумісним з первинними, екологічними функціями, що їх

виконує довкілля”[23]. Водночас роль Конституції України у закріпленні права власності Українського народу на природні ресурси можна інтерпретувати і як своєрідний вияв, результуючу “пошуку оптимального балансу між приватними та публічними інтересами”[15].

Водночас конституційне закріплення титулу власника природних ресурсів за Українським народом не може не зумовлювати обмежений, публічно-приватний підхід до врегулювання відносин власності, зокрема і непублічних її форм, на законодавчому рівні та не свідчити про обмеження ринкових засад у сфері власності на природні ресурси в Україні загалом.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 41, ст.546.
3. Лекція професора В. Носіка: Вступ до курсу “Земельне право України” // Право України. – 2012. - №7. – С. 90.
4. Зинченко С.А. Государственная собственность в СССР. (Хозяйственно-правовой аспект). Дис. ... докт. юрид. наук – Ростов-на-Дону, 1988. –С. 258-264.
5. Дорогунцов С.І., Хвесик М.А., Горбач Л.М., Пастушенко П.П. Екосередовище і сучасність. Т.1. Природне середовище у сучасному вимірі: Монографія. – К.: Кондор, 2006. – С. 80-124.
6. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность –М., Л.:Изд-во АН СССР,1948. - С. 313
7. Карасс А.В. Право государственной социалистической собственности. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – С.23; Корнеев С.М. Право государственной социалистической собственности в СССР. – М.: Изд. МГУ, 1964. – С.
8. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. – М.: Юрид. лит-ра, 1991. – С. 29-34, 59-65.
9. Законодавство: проблеми ефективності / ред. колег.: В.Б. Авер’янов та ін. – К.: Наукова думка. 1995. – С. 106.
10. Андреева Г.Н. Институт собственности в конституциях зарубежных стран и Конституции Российской Федерации. – М.: НОРМА, 2009. – С. 359.
11. Журавская Е.А. Форма собственности на природные ресурсы: конституционно-правовой аспект // Научный вестник юридического факультета: Сборник научных трудов. – М.: МИЭМП, 2007. – Вып. IV. – С. 323-328
12. Клюкин Б.Д. Многообразие форм собственности на природные объекты // http://www.lawmix.ru/comm/8176/
13. Костяшкін І. Соціальна функція права власності на землю в Україні: поняття та істотні ознаки // Право України. – 2012. - №6. – С. 181-188
14. Полтава Е.В. Становление и развитие учения о формах права собственности в науке российского гражданского права (научно-исторический аспект). Дисс. ... канд. юрид. наук. - Волгоград, 2006. – 199 с.
15. Скрыль С.М. Конституционно-правовые проблемы институционализации права собственности в Российской Федерации. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. –Челябинск,2010. – С . 4.
16. Семчик В., Сидор В. Пріоритет публічно-правових інтересів у земельному законодавстві України // Право України. – 2012. - №7. – С. 57.
17. Задихайло Д.В. Конституційні засади розвитку господарського права // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. – Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю.С. Шемшученка. – С. 296.
18. Горюнова Т.А. Конституционные основы равной защиты форм собственности в Российской Федерации. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2006. – С. 7.
19. Сидор В. Земельно-правова основа конституційного ладу України // Право України. – 2011. – №5. – С. 243.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів" (справа про земельні аукціони) від 11 листопада 2008 року N 25-рп/2008 // Вісник Конституційного Суду України. - 2009. - № 1, стор. 29.
21. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: Монографія / відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; А.С.К., 2003. – С. 16, 62.
22. Носік В.В. Юридична природа конституційних гарантій територіальноговерховенства держави в земельному праві України // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». - Том 22 (61). - №1. - 2009. - С. 192.
23. Солдатенков О.О. Конституционные основы права публичной собственности на природные ресурсы. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Хабаровск, 2008. – С.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ФУНКЦІЯ ВИЩОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Пліш М.А.
(суддя)

***Анотація**: Автор розглядає теоретичні і практичні проблеми реалізації такого принципу організації правосуддя, як верховенство права, аналізує положення Конституції України, законодавства та практики роботи Європейського суду з прав людини у контексті конституційної реформи та можливих новацій в організації судової влади, зокрема правового статусу Вищого адміністративного суду України, доцільності існування спеціалізованих адміністративних судів.*

***Ключові слова**: судова влада, судова система, принцип верховенства права, Вищий адміністративний суд України, спеціалізовані суди.*

***Аннотация**: Автор рассматривает теоретические и практические проблемы реализации принципа верховенства права, анализирует положения Конституции Украины, законодательства и практики работы Европейского суда по правам человека в контексте конституционной реформы, возможных новаций в организации судебной власти, в частности правового статуса Высшего административного суда Украины, целесообразности существования специализированных судов.*

***Ключевые слова**: судебная власть, судебная система, принцип верховенства права, Высший административный суд Украины, специализированные суды.*

***Summary:** The author examines theoretical and practical problems of realization the rule of law principle as one of the principles of the organization of justice, analyses the provisions of the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, practice of the European Court of Human Rights within the context of the constitutional reform and possible innovations in the judicial power organization, especially the legal status of the Supreme Administrative Court of Ukraine, expediency of the specialized administrative courts.*

***Key words:** judicial power, judicial system, rule of law principle, Supreme Administrative Court of Ukraine, specialized courts.*

Активізація зусиль Української держави у напрямі розгортання нового етапу судово-правової реформи зумовлює увагу як законотворців, так і суддівського співтовариства до переосмислення актуальних правових проблем організації і функціонування вищих спеціалізованих судів загалом та Вищого адміністративного суду України зокрема, у тому числі й у контексті перегляду відправних засад правового регулювання діяльності зазначених судових інстанцій.

Зокрема, особлива увага надається нині новим напрямкам діяльності Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ) у контексті демократизації судової влади, забезпечення державою прав і свобод людини і громадянина, усунення інституційних і функціональних недоліків у роботі цієї судової установи.

Відповідно до статей 124-125 Конституції України адміністративні суди на чолі з Вищим адміністративним судом забезпечують реалізацію функції правосуддя. У контексті конституційної реформи дискутуються питання про доцільність збереження вищих спеціалізованих судів та з'ясування питання інстанційності розгляду судових справ. При цьому важливим є врахування принципів права та принципів правосуддя, які мають складати теоретико-методологічну основу конституційної реформи у галузі правосуддя[1].

Одним із засадничих принципів тут є принцип верховенства права, який можна розглядати як визначальний при розв'язанні проблем взаємодії суспільства, громадянина і держав. З врахуванням цього принципу варто розглядати питання про подальше існування спеціалізованих адміністративних судів. Проте, «незважаючи на позитивні здобутки, процес становлення незалежного адміністративного судочинства в Україні характеризується суперечливістю та непослідовністю. Даються взнаки консерватизм у підходах до реформування та брак чіткого бачення того, якою має бути дійсно демократична система адміністративного судочинства. За таких обставин адміністративні суди на сьогодні ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини у сфері публічного управління, рівень довіри до них з боку суспільства залишається вкрай низьким» [2].

З огляду на зазначене, Українська держава має всебічно сприяти утвердженню й реалізації конституційно проголошеного принципу верховенства права, який згідно з

частиною першою статті 8 Конституції України не лише визнається, але і діє в Україні[3]. Безумовно, на реалізацію цього принципу має бути зорієнтована діяльність всіх діючих органів і посадових осіб публічної влади в Україні. Проте особливо важливою у цьому аспекті видається роль саме суду, оскільки «сама концепція верховенства права передбачає суд як найдієвіший інструмент її застосування, адже тільки суд можевийти за межі формального права та визначити доцільне та належне регулювання в кожній конкретній ситуації» [4].

Очевидно, не є винятком у цьому процесі і роль ВАСУ, покликаного засобами, властивими цій судовій інстанції, забезпечувати реальність, дієвість та інституційну спроможність зазначеного конституційного принципу.

Саме створення касаційної інстанції адміністративної юрисдикції (2002 рік) було покликане зміцнити можливості правового захисту прав та свобод людини і громадянина у системі вітчизняного судочинства, перетворення його на дієвий спосіб інституціалізації такого захисту. Водночас, як слушно зауважив О.М. Пасенюк, «рівень кваліфікації суддів такої судової ланки забезпечуватиме достатній ступінь її інституційної спроможності, а, отже, і ефективність судового захисту» [5].

Аналізуючи як законодавство, норми якого регламентують процесуальні відносини у сфері судової адміністративної юрисдикції в Україні, так і практику його застосування зазначеними судами, А.О. Рибченко констатує наявність істотних проблем з реалізації принципу верховенства права, серед яких є перевага позитивістського підходу у правозастосуванні, відсутність керівних роз'яснень вищих судових інстанцій щодо правильного розуміння та застосування зазначеного принципу судами, неповна реалізація цього принципу у процесуальному законодавстві тощо[6].

Тож актуальним видається науковий аналіз забезпечення верховенства права як особливої функції ВАСУ як вищого спеціалізованого суду, який очолює підсистему функціонуючих в Україні адміністративних судів. Слід зазначити, що сама постановка такого питання є значною мірою інноваційною у вітчизняній юридичній науці, зокрема з огляду на слабку розробленість загальнотеоретичних питань, пов'язаних з визначенням та правовою характеристикою власне функцій ВАСУ.

Між тим, у вітчизняній юридичній науці проблематика утвердження верховенства права у діяльності адміністративних судів порушувалася, зокрема, у наукових працях В.Б. Авер'янова[7], Ю.П. Битяка[8], А.І. Бітова[9], В.В. Городовенка[10], В.М. Кампа[11], М.І. Козюбри[12], Є.О. Мироненка[13], О.М. Пасенюка[14], М.І. Смоковича[15], Г.П. Тимченка[16], М.І. Цуркана[17] та ін. Окремо також слід згадати дослідження О.В. Глущенко, присвячене функціям вищих спеціалізованих судів України[18], а також А. Карнарука[19] та О.В. Джабурії[20], присвячені аналізу функцій адміністративних судів.

Аналізуючи зміст принципу верховенства права у діяльності ВАСУ, слід взяти до уваги офіційне тлумачення згаданого принципу, запропоноване у Рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, в якому, зокрема, було зазначено, що «верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [21].

Відповідно до практики КСУ до змісту принципу верховенства права належать засади правової рівності, правової визначеності, пропорційності, неприпустимості обмежень прав людини (заборона дискримінації), інші елементи[22]. Сюди ж, з точки зору

В.В. Городовенка, варто віднести: доступність до правосуддя в неупереджених і незалежних судах, судовий контроль за виконанням адміністративних актів[23].

На думку А.О. Рибченка, врахування правової позиції КСУ дозволяє окреслити засади застосування принципу верховенства права в адміністративному судочинстві, а спираючись на статтю 8 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), можна зазначити, що принцип верховенства права проявляється, насамперед, у належних процедурах судового розгляду справи адміністративної юрисдикції, гарантуючи постановлення справедливого, правосудного рішення[24].

При цьому ми поділяємо думку О.Г. Крижової в тому, що саме «чітке законодавче визначення змісту принципу верховенства права дасть в першу чергу суддям у процесі здійснення ними правосуддя більше можливостей для захисту прав та свобод людини та громадянина». Водночас, щоб цей принцип став реальною основою правозастосування зокрема у сфері адміністративного судочинства, потрібно забезпечити чіткість та зрозумілість вітчизняних законів, а також їх доступність та загальнообов'язковість. У цьому має виявлятися тісний взаємозв'язок верховенства права та закону, який повинен бути використаний для побудови правової держави[25].

За висновками фахівців Венеціанської комісії стосовно ролі суду в забезпеченні верховенства права, цей правовий принцип має такі елементи, які слід застосовувати в судочинстві, зокрема і в адміністративному судочинстві: 1) кожен повинен мати можливість оспорювати дії державних органів і рішення, несприятливі з точки зору його прав та інтересів; 2) судова має влада встановлювати, які закони мають застосовуватися у справі для вирішення питань факту, і застосовувала їх до фактів відповідно до належних, тобто, прозорих і передбачуваних методів тлумачення; 3) судова влада має бути незалежною і неупередженою; 4) слухання мають бути справедливими і відкритими, а справа має бути розглянута і вирішена протягом розумного терміну, а в окремих випадках необхідно забезпечувати безоплатну правову допомогу; 5) повинен існувати орган або організація, яка також незалежна від виконавчої влади, і яка гарантує, щоб у разі порушень законів, справа була представлена до суду, навіть якщо коли жертва не подає відповідну скаргу; 6) рішення судів повинні ефективно виконуватися, і не повинно бути можливості (за винятком виключних випадків) перегляду остаточних судових рішень (дотримання принципу res judicata) (пункти 53–58) [26].

Разом з тим, розгорнуте легальне тлумачення змістовного наповнення принципу верховенства права в діяльності адміністративних судів у цілому та, відповідно, ВАСУ зокрема було визначене у статті 8 КАС України. Відповідно до згаданого припису ВАСУ при вирішенні справи: 1) керується принципом верховенства права, згідно з яким, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 2) застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. При цьому: 1) гарантується звернення до ВАСУ для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі; 2) забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи у ВАСУ з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини[27]. Зокрема, як зазначив КСУ у своєму Рішенні у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води)від 25 грудня 1997 року, «відмова суду у прийнятті позовної заяви, оформленої у відповідності з чинним законодавством, є порушенням права на судовий захист, яке, відповідно до Конституції України, не може бути обмежене» [28]. Тому слід погодитися з думкою про те, що зміст принципу верховенства в адміністративному судочинстві передбачає можливість звернення до суду за захистом прав, свобод та законних інтересів безпосередньо на підстав Конституції України, навіть за відсутності спеціального законодавства, яке регулює спірні правовідносини, або за його неповноти, неясності чи суперечливості; обов'язкове врахування судової практики Європейського суду з прав людини, яка вміщує авторитету регламентація питань, пов'язаних з оскарженням несправедливих судових рішень вищих судових інстанцій України[29]. Слід

мати на увазі, що врахування такої практики ЄСПЛ безпосередньо обумовлене і змістом Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року[30].

Реалізації цього принципу в діяльності ВАСУ сприяє існування та вдосконалення системи гарантій реалізації цього принципу, зокрема: політико-організаційних, внутрішньоорганізаційних, організаційно-правових, процесуально-правових та політико-правових гарантій як певної множини (сукупності) можливостей, засобів та інститутів, покликаних сприяти оптимальній реалізації згаданого правового принципу в діяльності вищого спеціалізованого суду адміністративної юрисдикції в державі.

Порушена проблематика, з нашого погляду, є вельми актуальною та перспективною науковою темою, зокрема з огляду на необхідність проведення подальших ґрунтовних досліджень своєрідності правового статусу та ролі, виконуваної ВАСУ у системі судової влади Україні у сучасних умовах, а також з огляду на потреби врахування отриманих у ході дослідницького пошуку наукових напрацювань у процесах правотворчості і правозастосування.

Список використаних джерел

1. Костицький Василь. Конституція України(проект новоїредакції). – Дрогобич. – Коло.- 2015. – 100с.; його ж: Соціолого-правові засади організації судової влади. – Малий і середнійбізнес. 2014, №1-2. – С. 3 – 10.
2. Ковалевська Н. Проблема тлумачення принципу верховенства права в адміністративному судочинстві // http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-167/.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
4. Венгер В.М. Обмеження дискреційних повноважень як складова принципу верховенства права // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2013. – Т. 144-145. – С. 52. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NaUKMAun_2013_144-145_13.pdf.
5. Пасенюк О. Адміністративне судочинство як засіб утвердження верховенства права у вітчизняному конституційному устрої // Право України. – 2014. - №3. – С. 21.
6. Рибченко А.О. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства. Дис. … канд. юрид. наук. – Ірпінь, 2013. – С. 4.
7. Авер'янов В., Лук'янець Д., ПедькоЮ. Чи забезпечить вітчизняне адміністративне судочинство верховенство права // Віче. — 2006. — №7-8. – С. 35-39.
8. Битяк Ю. Адміністративне судочинство як форма забезпечення верховенства права і законності // Право України. – 2011. - №4. – С. 4-11.
9. Бітов А.І. Взаємообумовленість конституційних принципів здійснення правосуддя та принципів адміністративного судочинства // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / Одеська нац. юрид. акад. – О.: Юрид. літ., 2010. – Вип. 55. – С. 438-441.
10. Городовенко В.В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади // Часопис Академії адвокатури. – 2012. - №1 (14). – С. 1-9.
11. Кампо В. Судова доктрина верховенства права: український досвід в європейському контексті // Юридичний журнал. – 2008. – №12. – С. 116-124.
12. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи // Право України. – 2010. - №3. – С. 6-18.
13. Мироненко Є.О. Принципи верховенства права та законності в адміністративному судочинстві України // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 248–252 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_4_43.pdf.
14. Пасенюк О.М. Принцип верховенства права в адміністративній юстиції. – К., 2012. – 196 с.; Пасенюк О. Адміністративне судочинство як засіб утвердження верховенства права у вітчизняному конституційному устрої // Право України. – 2014. - №3. – С. 18-27.
15. Смокович М. Принцип верховенства права: застосування під час розв'язання виборчих спорів // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2013. – №1. – С. 26-33.
16. Тимченко Г.П. Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві // Держава і право: Юридичні і політичні науки . – 2011 . – Вип.53 . – С. 216-220.
17. Цуркан М.І. Роль Вищого адміністративного суду України у забезпеченні однакового правозастосування // Право України. – 2014. – №3. – С. 28-37.
18. Глущенко С.В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. - № 1 (13). – С. 37-51.
19. Карнарук А. Функції адміністративних судів в умовах адміністративно-правової реформи в Україні // Юридична Україна. – 2006. - №5. – С.42-46.
20. Джабурія О.В. Щодо питання функціонального призначення адміністративного судочинства // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. / Одеська нац. юрид. акад. – О.: Юрид. літ., 2010. – Вип. 55. – С. 441-444.
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу

України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р., № 15-рп/2004 // Урядовий кур'єр від 17.11.2004. - № 219.
22. Махніцький О.І. Застосування та інтерпретація принципу верховенства права у конституційному правосудді // Наукові праці НУ ОЮА. – 2013. – Т. XIII. – С. 44.
23. Городовенко В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права // Право України. – 2015. - №3. – С. 47.
24. Рибченко А. О. Принцип верховенства права та специфіка його реалізації в адміністративному судочинстві України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1817/%D0.
25. Крижова О.Г. Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf.
26. Доклад о верховенстве права: Венецианская комиссия: принято на 86 пленарном заседании Венецианской Комиссии (Венеция, 25–26 марта 2011 года) / Питер ван Дейк, Грет Халлер, Джеффри Джоуэлла, Каарло Туори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com/#sclient=psy&hl=en&biw=1440&bih=752&source=hp&q=%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4+%D0%92%D0%B5%2,or.r_gc.r_pw.&fp=edbb3c8805231c46.
27. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446.
28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року N 9-зп // Офіційний вісник України від 22.01.1998. - 1998 р., № 1, стор. 169, стаття 25, код акту 4621/1998.
29. Ківалов С., Біла-Тіунова Л. Теоретико-правові засади адміністративного судочинства: проблеми і перспективи // Право України. – 2013. - № 12. – С. 195-196; Назаров І. Джерела судового права // Право України. – 2015. – № 3. – С. 56.
30. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 30, ст.260.

ПРОБЛЕМИ УНІТАРИЗМУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ В УКРАЇНІ

Сердюк Н. А.

(кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, заступник декана юридичного факультету Київського національного лінгвістичного університету)

Анотація. *Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу правового статусу Автономної Республіки Крим та напруженої політичної ситуації в Україні та світі що, пов'язана з анексією Криму. Проаналізовано внутрішнє і міжнародне законодавство щодо зазначеної ситуації, причетність сторін до конфлікту та ставлення до нього світової спільноти. Автор акцентує увагу, що оптимальною конституційною моделлю державного устрою України є унітарна конституційно децентралізована держава.*

Ключові слова: *форма держави, унітарна держава, адміністративно-територіальний устрій, територіальна цілісність, автономія, Автономна Республіка Крим, анексія.*

Аннотация: *Статья посвящена теоретико-правовому анализу правового статуса Автономной Республики Крым и напряженной политической ситуации в Украине и мире, которая спровоцирована незаконной аннексией Крыма. Проанализированы внутреннее и международное законодательство по сложившейся ситуации, причастность сторон к конфликту и отношение к нему мирового сообщества. Автор акцентирует внимание, что оптимальной конституционной модели государственного устройства Украины является унитарное конституционно децентрализованное государство.*

Ключевые слова: *форма государства, унитарное государство, административно-территориальное устройство, территориальная целостность, автономия, Автономная Республика Крым, аннексия.*

Summary: *Article is devoted to theoretical and legal analysis of the legal status of the Autonomous Republic of Crimea and hard political situation in Ukraine and the world which associated with the annexation of the Crimea. Analyzed the internal and international legislation regarding this situation, the involvement of the parties to the conflict and the attitude to it the world community. The author emphasizes that the optimal constitutional model of government of Ukraine is a unitary decentralized state*

Keywords: *form of state, unitary state, administrative divisions, territorial integrity, autonomy, Crimea, annexation.*

Форма держави, як і будь-яке інше соціально-політичне явище, – історично зумовлений наслідок розвитку державно-організованого суспільства. В епоху Античності держава, як соціально-правовий феномен привернула увагу мислителів того часу, які

досліджували особливості здійснення державної влади різних державах. Мислителі епох Середньовіччя, Просвітництва та Нового часу форму держави розглядали як організацію системи державної влади. Становлення єдиного розуміння поняття "форма держави" відбувалось в епоху Новітнього часу, коли держави зазначене поняття почали розглядати в єдності його елементів: форми правління, режиму та устрою.

У сучасних умовах, коли виникла реальна загроза територіальній цілісності та втрати суверенітету України, появою сепаратистських настроїв у деяких регіонах України, анексією Автономної Республіки Крим, проблема правового статусу Автономної Республіки Крим набуває особливої актуальності.

Це обумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх чинників, зокрема:

1. Автономна Республіка Крим займає особливе місце у системі адміністративно-територіального устрою України, а сам кримський регіон характеризується своєрідними органами влади, які не властиві усім іншим адміністративно-територіальним одиницям в Україні.

2. Кримська автономія пов'язана з певними географічними, національними, етнічними, економічними, мовними, соціальними та іншими особливостями, а також – з намаганням частини політичних сил півострова до автономного вирішення відповідних регіональних питань.

3. В Україні останнім часом можна спостерігати спроби деяких політичних сил реформувати адміністративно-територіальний устрій, місцеве самоврядування та систему територіальної організації влади з позицій тотальної регіоналізації, федералізації України та відокремлення автономного утворення.

Як зазначає Л. С. Гамбург, за своєю територіальною організацією унітарні держави можуть бути простими та складними; мати двохланковий, трьохланковий, чотирьохланковий адміністративно-територіальний поділ або взагалі не мати його; бути централізованими або децентралізованими тощо [1, с.6]. Більшість з них включають у себе тільки ті чи інші адміністративно-територіальні одиниці, або не мають їх взагалі.

Однак, є чимало й таких складних унітарних держав, які мають у своєму складі автономії. Іноді такі країни називають навіть "унітарними державами з автономними включеннями". Такою, принаймні де-юре, є Україна. Виходячи із напруженої політичної ситуації в Україні та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, необхідно ґрунтуватися на існуючих легітимних нормативно-правових актах, звертаючи увагу на фактичну ситуацію в країні.

Згідно з ст. 134 Конституції України Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частини України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання [2].

Конституційна модель територіального устрою України дозволяє ідентифікувати Україну, як унітарну державу із складною структурою. Її "ускладнюючим" елементом є Автономна Республіка Крим – адміністративно-територіальна автономія, яка є регіоном з особливим конституційно-правовим статусом.

Автономна Республіка Крим є формою здійснення територіальної (адміністративної) автономії, тобто права її населення самостійно вирішувати певні питання регіонального значення в межах Конституції і законів України та прийнятих на їх основі актів Автономної Республіки Крим.

Наявність таких автономних утворень, ускладнює територіальну організацію держави, вносить у неї певну асиметрію. Проте, сама по собі наявність на території тієї чи іншої країни однієї, двох або навіть більше автономій ще не виводить її за рамки унітарності та не перетворює її у федерацію.

Можна стверджувати, що Автономна Республіка Крим відповідає світовим стандартам регіоналізму, є особливим регіоном у складі України із статусом адміністративно-територіальної автономії.

Ключовим поняттям для розуміння того, що являє собою адміністративно-територіальна автономія, є територіальна автономія. Територіальна автономія означає, що

самоврядні територіальні одиниці мають самостійність у рамках конституції та/або закону. Така автономія – це форма децентралізації публічної влади в унітарній державі на рівні регіону, який має деякі особливості свого розвитку [3, с.108].

Звичайно статус автономії надається частинам унітарної держави, які відрізняються від інших територіальних одиниць за своїм національним складом, історичним традиціям, географічним розташуванням (наприклад, острівний статус, відносна віддаленість). При цьому національно-етнічний або етнолінгвістичний фактор, хоча є й істотним, але не завжди визначальним. Саме цим пояснюється, скажімо, те, що в такій мононаціональній унітарній державі, як Італія, запроваджена й успішно діє обласна автономія.

Територіальна автономія виникає не внаслідок акту самовизначення її населення, а має откройований характер, тобто дарований державою, надається державою зверху. Воля ж населення того чи іншого регіону до автономії, матеріалізована в якісь об'єктивній формі (наприклад, виражена на місцевому референдумі), при цьому враховується, але ніяких правових наслідків не породжує.

6 березня 2014 р. депутатами Верховної Ради в Криму, було прийнято Постанову Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про проведення загальнокримського референдуму". У преамбулі цієї постанови зазначається, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим, виражає величезну тривогу стосовно громадсько-політичної ситуації, що виникла у Криму, в цілях реалізації волевиявлення населення Криму і в зв'язку з відсутністю легітимних органів державної влади в Україні та у своїх діях керується п. 7 ч. 1 ст. 18 та п. 3 ч. 2 ст. 26 Конституції Автономної Республіки Крим. В п. 7 ч. 1 ст. 18 йдеться про те, що до відання Верховної Ради АРК належить призначення і проведення республіканських (місцевих) референдумів з питань, віднесених до відання Автономної Республіки Крим; а п. 3 ч. 2 ст. 26 Конституції АРК містить положення щодо компетенції Верховної Ради АРК, до яких, серед інших, відноситься прийняття рішення про проведення республіканського (місцевого) референдуму [4].

Відповідно до ст. 135 Конституції України [2] нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

11 березня 2014 р. Верховна Рада Автономної Республіки Крим прийняла Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (яка рішенням Конституційного суду України від 20.03.2014 р. №3-рп / 2014 була визнана неконституційною), що "проголосила Автономну Республіку Крим включно з містом Севастополь суверенною державою, яка за відповідних результатів референдуму 16 березня 2014 р. має право звернутися до Російської Федерації щодо включення території до складу федерації на правах суб'єкта [8].

Відповідно до ст. 73 Конституції України [2] виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України.

Постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 р. було встановлено положення про входження до складу Російської Федерації в якості суб'єкта Російської федерації та призначення на 16 березня 2014 р. загальнокримського референдуму, на який було винесено такі альтернативні запитання: "Ви за возз'єднання з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?" та "Ви за відновлення чинності Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?".

За підсумковими результатами референдуму, за "входження Криму до складу Росії як суб'єкта Російської Федерації" проголосувало 96,77% учасників голосування, за "збереження Криму у складі України і відновлення Конституції Криму 1992 року" – 2,51% [4].

У місті Севастополі проходив окремий референдум, оскільки місто відповідно до Конституції України має спеціальний статус та формально не входить до Автономної Республіки Крим. Підтримали приєднання до Російської Федерації 474137 осіб з Севастополя, хоча населення міста відповідно до даних міського управління статистики становило на 01 листопада 2013 року 383 499 осіб [5], тобто за від'єднання Севастополя від України проголосували 123% жителів міста.

Сьогодні жоден із чинних в Україні законів не визначає порядку проведення місцевих референдумів, отже, механізм реалізації права громадян на прийняття рішень з питань місцевого значення шляхом проведення місцевого референдуму відсутній, а відтак проведення будь-якого місцевого референдуму за існуючого нормативно-правового регулювання є неможливим.

Пунктом 20 ч. 1 ст. 92 Конституції [2] встановлено, що організація і порядок проведення виборів і референдумів визначаються виключно законами України.

Між тим закон про всеукраїнський та місцеві референдуми, яким у 1991 р. було врегульовано питання ініціювання та підготовки проведення місцевого референдуму, згідно з п. 4 р. XIII Прикінцеві положення Закону України "Про всеукраїнський референдум" від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI визнано таким, що втратив чинність.

Чинна Конституція України містить положення, відповідно до якого систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони у містах, селища і села.

Нехтуючи положеннями Основного закону, та нормами міжнародного права, зокрема, Гаазькими конвенціями 1907 р., IV Женевською конвенцією 1949 р., положеннями Гельсінкського заключного акту 1975 р., про непорушність кордонів у Європі, Будапештським меморандумом 1994 р. про гарантії безпеки Україні, Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією 1997 р., Договором між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. – анексія Криму знайшла своє "юридичне" оформлення у Договорі між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття до складу Російської Федерації Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів.

Договір був підписаний 18 березня 2014 р. Президентом Російської Федерації В. В. Путіним з однієї сторони, та самопроголошеним Прем'єр-міністром С. В. Аксьоновим, (призначення якого було визнано Указом виконуючого обов'язків Президента України О. В. Турчиновим "Про Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим" незаконним), Головою Верховної Ради в Криму В. А. Константиновим, а також представником міста Севастополь О. О. Чалим, з іншої сторони.

Зокрема, у Договорі йдеться про те, що "у складі Російської Федерації утворюються нові суб'єкти – Республіка Крим і місто федерального значення Севастополь, а Республіка Крим вважається прийнятою в Російську Федерацію з дати підписання цього Договору" [6].

18 березня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію "Про боротьбу за звільнення України", в якій звертає увагу урядів та парламентів світу, міжнародних організацій та світової громадськості, що "український народ ніколи не визнає анексію невід'ємної частини своєї території – Автономної Республіки Крим, захопленої Росією з брутальним порушенням фундаментальних норм міжнародного права та загальновизнаних принципів співжиття держав. Верховна Рада України звертається до всіх членів міжнародного співтовариства з наполегливим проханням утриматись від міжнародного визнання так званої "Республіки Крим" та анексії Криму і міста Севастополя до складу Росії у якості нових суб'єктів Федерації. Від імені народу України Верховна Рада України заявляє, що Крим був, є та буде в складі України. Український народ ніколи і за жодних умов не припинить боротьбу за звільнення Криму, якою б важкою і тривалою вона не була" [7].

У Декларації наголошується, що "Росія зухвало порушила не тільки чинне законодавство суверенної України, але й фундаментальні норми міжнародного права, закріплені у Статуті ООН, Статуті Ради Європи, Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1975 р. та інших підсумкових документах НБСЄ/ОБСЄ, Угоді про створення Співдружності Незалежних Держав від 1991 р., Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. між Україною, США, Росією та Великою Британією про неядерний статус України, Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 1997 р." [7].

У Декларації сказано, що "вперше після завершення Другої світової війни загальновизнані кордони Європи цинічно "перемальовує" країна, яка за багатосторонніми і

двосторонніми договорами гарантувала територіальну цілісність України, недоторканність і непорушність її кордонів. Єдиним неприхованим мотивом Російської Федерації у здійсненні цього міжнародного злочину є горезвісна доктрина "приростання руського світу" [7].

Проект резолюції щодо підтримки територіальної цілісності, суверенітету і незалежності України, констатації нелегітимності референдуму в Криму, заклику до світової спільноти не визнавати результати цього незаконного референдуму був розглянутий Радою Безпеки ООН 15 березня 2014 р. За результатами розгляду проекту резолюції "за" висловилися 13 країн, "проти" – Росія та одна країна - Китай - утрималися. Оскільки Російська Федерація є одним із 5 постійних членів Ради Безпеки ООН, таке рішення не було прийняте.

27 березня 2014 р. Генеральною Асамблеєю ООН в Нью-Йорку було розглянуто проект резолюції, ідентичний проекту поданому до Ради Безпеки ООН. У документі йдеться про визнання недійсним референдуму у Криму та про підтримку територіальної цілісності України. Проти резолюції проголосували 11 країн, серед яких Вірменія, Білорусь, Болівія, Куба, КНДР, Нікарагуа, Росія, Судан, Сирія, Венесуела і Зімбабве. Сто країн проголосували "за", а 58, серед яких Китай, утрималися [8].

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН носять рекомендаційний, а не обов'язковий характер, на відміну від резолюцій Ради Безпеки ООН, вони тільки декларують ставлення членів ООН до важливих світових проблем.

15 квітня 2014 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", який визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

Згідно з Законом "тимчасово окупованою територією є сухопутна територія Криму й Севастополя, внутрішні води цієї території й повітряний простір над нею. Тимчасово окупована територія є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції й українського законодавства" [9].

Відповідно до Закону, Україна не визнає примусового присвоєння іноземного громадянства жителям окупованої території.

Закон також установлює заборону діяльності органів, створених або обраних на тимчасово окупованій території в порядку, що суперечить Конституції й законам, а їх рішення передбачається визнати незаконними.

Закон від 15 квітня 2014 р., як і Декларація "Про боротьбу за визволення України" та Проект Резолюції щодо підтримки територіальної цілісності, суверенітету і незалежності України, констатації нелегітимності референдуму в Криму, заклику до світової спільноти не визнавати результати цього незаконного референдуму є свідченням того, що Україна заявляє, що Крим був, є та буде в складі України, всупереч заявам та діям держави-окупанта.

В деяких регіонах України, зокрема, Донецькій та Луганській областях, на даний момент стоїть гостро питання зміни статусу цих областей на суб'єктів федеративної української держави, шляхом проведення нелегітимних місцевих референдумів та самопроголошення так званих "народних республік".

В цих регіонах проводяться спроби здійснення місцевих референдумів за "кримським сценарієм", лише 11 травня 2014 р. було організовано чотири референдуми, істинну мету яких важко прослідкувати, оскільки цілі, які ставлять перед собою їх організатори різняться між собою: приєднання до Дніпропетровської області, федералізація регіонів, децентралізації влади у межах України, проголошення окремих республік. Можна припустити, що проведення зазначених референдумів здійснювався з метою дестабілізації ситуації в країні та недопущення проведення президентських виборів 25 травня 2014 р. та відволікти увагу світу від незаконно анексованої Автономної Республіки Крим.

Щодо неодноразово висловлюваних пропозицій федералізації України, зазначимо, що аналіз відомих світовій практиці різновидів державного устрою, а також вікових традиції

вітчизняного державотворення, вказує на те, що сьогодні Україна, – об'єктивно і суб'єктивно, – ближча до унітарної децентралізованої держави, звичайно лише за умови виходу із так званої "політичної кризи" та стабілізації ситуації. Незважаючи на перманентні дискусії та твердження про те, що історично Україна тяжіє до федералізму, пропозиції щодо федеративного устрою України слід вважати штучними та такими що не відповідають історичним та, передусім, існуючим політико-правовим реаліям.

Якщо централізована федерація є для державності України небезпечною і небажаною, то реалізація ідеї децентралізованої федерації в Україні, на якій наполягають деякі сепаратистські кола, стала б політичною і соціальною катастрофою. За таких умов, за висновками більшості вітчизняних експертів, оптимальна конституційна модель державного устрою України – унітарна конституційно децентралізована держава з адміністративно-територіальною автономією – Автономною Республікою Крим.

Розглянувши проблеми унітаризму України та особливості територіальної автономії, можемо зробити такі висновки: а) де-юре, Україна є унітарною відносно децентралізованою державою із територіальною автономією – Автономною Республікою Крим; б) де-факто, Кримський півострів анексований Російською Федерацію та приєднаний на правах суб'єкта федерації до Росії; в) переважна більшість країн міжнародної спільноти підтримують територіальну цілісність України та не визнає результати референдуму у Криму, водночас ряд країн із авторитарним режимом визнають анексію Автономної Республіки Крим легітимною; г) оптимальною конституційною моделлю державного устрою України є унітарна конституційно децентралізована держава.

Розвиток української держави та її форми можлива за чотирма сценаріями: реалістичний (повільна стагнація), песимістичний (колапс влади і розпад країни), авторитарний, оптимістичний. Динаміка кожного із них залежить від консолідованої політичної позиції щодо майбутнього країни та перенесення ідеологічної конкуренції на конкретні варіанти дій у межах спільної парадигми. Першою і головною на даний момент консолідованою позицією повинно стати визначення внутрішніх та зовнішніх політичних пріоритетів із міркувань національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Гамбург Л. С. Особливості та проблеми унітаризму України (у зв'язку з політико-правовим статусом Автономної Республіки Крим) / Л. С. Гамбург, П. Г. Назаренко // Держава та регіони. – 2011. – № 3. – С. 5-12.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к / 96-ВР // Відомості ВРУ. – 1996. – № 30. – ст. 41.; [із змінами, внесеними Законом України від 21.02.2014 р. № 742-VII] // Відомості ВРУ. – 2014. – №11. – ст. 143.
3. Пахолок В. М. До питання становлення автономії в складі України / В. М. Пахолок // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки. – 2012. – № 20. – С. 107-111.
4. О проведении общекрымского референдума: Постанова ВР АРК от 06.03.2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/ua/act/11689.
5. Дані Управління статистики в м. Севастополь щодо чисельності населення на 1 листопада 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sevstat.sevinfo.com.ua/statist_info/demografia/chislo_naselenia/arxiv_2013/ludi_1013.pdf.
6. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/acts/20605
7. Про боротьбу за звільнення України: Декларація від 20.03.2014 р. // Відомості ВРУ. – 2014. – №15. – ст. 580.
8. Коментар МЗС України щодо схвалення Генеральною Асамблеєю ООН резолюції «Територіальна цілісність України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/890-komentar-mzs-shhodo-skhvalennya-generalynoju-asamblejeju-oon-rezolyuciji-teritorialyna-cilisnisty-ukrajini
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. №1207- VII // Голос України. – 2014. – №83.

ПОДОЛАННЯ ДЕФІЦИТУ ЛЕГІТИМНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Ставнійчук М.І.

(заступник Голови Союзу юристів України)

Питання дотримання Конституції та її стабільності прямо стосується основоположної ознаки демократичної держави – легітимності державної влади. Легітимність і стабільність Конституції є головними критеріями довіри та поваги до влади. А без довіри, діалогу й партнерства немає і не може бути справедливості, захищеності, гарантування прав людини в суспільстві і державі, поваги до її гідності.

Відсутність таких взаємозв'язків призводить до безпорадності самої Конституції як правового явища у всіх трьох її вимірах – як політико-правового договору, як основи правової системи і, зрештою, як Основного Закону держави, що має пряму дію. Коло замикається.

Наведена симптоматика спостерігається на всіх основних етапах конституційного процесу в Україні. 1996 року Основний Закон приймали під загрозою проголошення президентом Леонідом Кучмою дорадчого референдуму, на який він збирався винести свій варіант Конституції.

Не став у цьому плані винятком і результат конституційної реформи 2002–2004 років, коли у процесі подолання політичної кризи в грудні 2004 року було ухвалено рішення з порушенням процедури внесення змін до Основного Закону.

Правовою квінтесенцією Рішення Конституційного Суду України щодо скасування конституційної реформи 2004 року, стала заміна політичної системи країни через шість років після прийняття Конституції України у відповідній редакції, чим було дестабілізовано засади конституційного ладу, підірвано основний інституційний зв'язок між народом як джерелом влади в Україні та парламентом і президентом як суб'єктами конституційного процесу.

На початку 2014 року Конституцію вкотре використовують у звичній уже для неї ролі вогнегасника. "Для подолання чергової глибинної кризи", "з метою позбавлення диктаторських повноважень президента Януковича", "заради досягнення консенсусу еліт" та "виконуючи вимоги Майдану", 21 лютого 2014 року парламент спочатку ухвалює Закон України "Про відновлення дії окремих положень Конституції України", тим самим повертаючи Основний Закон у редакції 2004 року, а на наступний день (22 лютого), оскільки Закон набирав чинності на день, після дня його опублікування, – Постанову «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII». Конституційні зміни, якими президентсько-парламентська модель управління перетворилася на парламентсько-президентську, знову відбулися вочевидь хибним з погляду конституційно-правової регламентації шляхом. У той час були й інші пропозиції, які, враховуючи гостроту ситуації, разом з тим не порушували б чинну Конституцію України у питаннях порядку прийняття. Але, на жаль, гору взяла революційна псевдодоцільність, яка диктувала дуже поверхове рішення.

В умовах фактичної воєнної агресії в Україні, значного поглиблення системної кризи, гуманітарної катастрофи, громадянського протистояння, тривоги в суспільстві дефіцит легітимності – як конституційної, так і демократичної – не може існувати довго. І це чи не більша загроза для нашої державності, ніж зовнішня агресія. Отже, необхідність конституційної реформи в Україні очевидна й актуальна. На цьому не вперше вже наголошує і Венеційська комісія, знову нагадуючи, що Конституція не тільки тимчасовий політичний акт, вона є правовою основою держави. Зміни до Конституції повинні бути збалансовані, а сама Конституція в подальшій перспективі – бути стабільною.

Коаліційна угода свідчить, що майбутня парламентська більшість декларує відповідні наміри щодо здійснення конституційної реформи. Своєю чергою Президент України заявив про намір переглянути проект конституційних змін з тим, щоб він відповідав не тільки принципам і стандартам Ради Європи в царині конституційного розвитку, а й політичному та суспільному

консенсусу в країні. У Стратегії реформ-2020 Петро Порошенко анонсував перетворення в країні за шістдесятьма напрямами.

Проте, єдиним чинником, який за своєю природою здатен сьогодні стати матрицею реформування всієї країни, є конституційно-правова модернізація. З неї треба починати і саме її треба покладати в основу системних, всеохоплюючих перетворень у країні за всіма напрямами.

Але аналіз організації сьогоднішнього конституційного процесу не дає розраховувати на поновлення повноцінного конституційного процесу за умов відкритості, публічності та суспільного діалогу, з конкретними строками проведення тощо.

Чинна влада повинна зробити все, щоб конституційна реформа відбувалася комплексно і системно, відповідно до п'яти пріоритетів, а не фрагментарно, вибірково.

Перший – реальне закріплення на основі європейських стандартів системи прав і свобод людини. Необхідне конституційне гарантування всього спектра прав людини, а передовсім – забезпечення ефективного і незалежного судового захисту. Венеційська комісія неодноразово закликала внести зміни до положень Конституції України, що стосуються судової влади. Це ключове питання, бо визначає суть усіх інших пріоритетів, проблем регулювання та реалізації Конституції.

Другий пріоритет – розширення і вдосконалення конституційного регулювання інститутів безпосередньої демократії. Людям на конституційному рівні має бути гарантована реальна можливість брати участь у місцевих і державних справах. Насамперед через чесні вибори. При цьому важливим методологічним питанням конституційної реформи є потреба інституційного обмеження проявів сваволі більшості, які іноді видаються за прояви "народного суверенітету". Засобом такої верифікації слугують інституціональні та процесуальні гарантії прав людини.

Третій пріоритет – розв'язання проблеми ефективності механізму організації державної влади, забезпечення її збалансованості за вертикаллю й горизонталлю, механізмів стримувань і противаг, що убезпечить від узурпації влади будь-ким. У висновку щодо проекту Закону України про внесення змін до Конституції України, що був запропонований чинним президентом України, Венеційська комісія, відзначивши як позитивний крок зрушення в бік децентралізації влади, які разом з тим потребують "змін та поліпшення", зауважила: президентський проект конституційних змін призводить у багатьох питаннях до переходу влади від парламенту до глави держави.

Четвертий пріоритет – створення належних конституційних засад реформування місцевого самоврядування, територіального устрою нашої унітарної держави для запровадження справжнього балансу централізації та децентралізації влади. І в цьому контексті маємо ще один ризик. Нам штучно нав'язують вибір, який не випливає ні з нашої історії, ні з практик конституційного процесу. Йдеться про зміну територіального устрою та відторгнення українських територій. Хочу звернути увагу на величезну цінність нашої держави — її унітарність. Попри всю складність нинішнього процесу ми повинні зберегти соборність країни та її цілісність.

І, нарешті, п'ятий пріоритет – визначення і закріплення на конституційному рівні міжнародного статусу України, створення належних конституційних засад її участі в інтеграційних світових і європейських процесах, а головне – створити засади гарантування безпеки нашої держави та захисту її суверенітету.

Не менш важливим, ніж змістовий аспект конституційних змін, є аспект процедурний. Конституційний процес та механізм введення в дію нової редакції Основного Закону мають бути такими, щоб легітимність оновленої Конституції не викликала сумнівів. Очевидно, що така легітимність може бути досягнута, тільки якщо конституційні зміни буде внесено після широкої, відкритої та вільної суспільної дискусії за участю опозиції та громадянського суспільства і в суворій відповідності до конституційних положень про внесення змін на основі превентивного конституційного контролю рішень кваліфікованої та конституційної більшості Верховної Ради України. Цілком очевидно, що внесення змін до Основного Закону, яке ґрунтується на рішенні Конституційного суду, не може мати такої легітимності.

Чого не скажеш про такий шлях затвердження нового тексту Конституції, як всеукраїнський референдум. Цей варіант розглядається як можливий в Україні. Але, на моє

глибоке переконання, не відповідає підходам європейського конституціоналізму, який передбачає внесення змін до Основного Закону виключно в тому порядку, який прописано в самій Конституції. Це правило – аксіома і не потребує доведення. До речі, Конституційна Асамблея свого часу зафіксувала свою тверду позицію щодо неприпустимості затвердження Конституції на референдумі.

Тож єдиним легітимним способом внесення змін до Основного Закону залишається процедура, яка передбачена тринадцятим розділом чинної Конституції України. Однак усе залежатиме від того, наскільки виявляться спроможними в цьому сенсі парламентська більшість і президент. Бо якщо криза поглиблюватиметься, а конституційні політичні гравці реально не працюватимуть над задекларованими змінами до Конституції, українське суспільство матиме всі підстави надати перевагу не внесенню формальних конституційних змін, а спеціальним процедурам цілковитого перегляду Основного Закону – до прикладу, через Конституційну Асамблею установчого характеру в комплексі з іншими заходами повного перезавантаження системи влади в Україні з метою збереження її державного суверенітету та цілісності території.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР

ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ»

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В.М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Науково-практична конференція

«МІСЦЕ І РОЛЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

ЗА ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
"АСОЦІАЦІЯ МИЛОСЕРДЯ "ЕММАНУЇЛ"

П Р О Г Р А М А

Адреса проведення науково-практичної конференції:
Київський регіональний центр
Національної академії правових наук України
м. Київ, вул. Пилипа Орлика, 3

18 червня 2015 року

РАНКОВЕ ЗАСІДАННЯ

Відкриття Науково-практичної конференції:
КОСТИЦЬКИЙ Василь Васильович, Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України

Привітальне слово учасникам Науково-практичної конференції

КРАВЧУК Леонід Макарович
Перший Президент України, Голова Української Ради Миру, Герой України

АРУТЮНЯН Армен Шураєвич
Голова Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, доктор юридичних наук

ХУАН МАНУЕЛЬ ВІЛАПЛАНА ЛОПЕС
Представництво Європейського Союзу в Україні, радник з питань захисту прав людини

ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, директор Інституту, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік Національної академії правових наук України

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович
Національна академія правових наук України, Перший віце-президент, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

СІМОНЕНКО Валентина Миколаївна
Голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України, член Конституційної комісії

СТІВ ВЕБЕР
Президент Міжнародної громадської організації «Асоціація милосердя «Еммануїл»

ДЕЙЛ АРМСТРОНГ
Президент міжнародної місії «Армада», Сполучені Штати Америки

СКРИПНЮК Олександр Васильович
Керівник відділу зв'язків з державними органами та міжнародними організаціями Управління планування та координації правових досліджень в Україні НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, Заслужений юрист України

Д О П О В І Д І

КОСТИЦЬКИЙ Василь Васильович
Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України
Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція як Суспільний договір

ОНІЩЕНКО Наталія Миколаївна
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, завідувач відділу теорії держави і права, керівник Центру правових досліджень гендерної політики, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України
Конституційний процес: до питання про термінологічну визначеність та сутнісну спрямованість

Джон АЙДСМОУ
Професор конституційного права і суміжних дисциплін в школі права Томаса Гуда Джонса та в Університеті Фолкнер, Монтгомері штат Алабама

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович
Національна академія правових наук України, Перший віце-президент, дійсний член (академік) НАПрН України
Конституційно-правова модель місцевого самоврядування: досвід і перспектив

ЛИТВАК Олег Михайлович
Національна академія прокуратури України, ректор, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Заслужений діяч науки і техніки України
Проблеми прокурорського нагляду у конституційній реформі

ГРИЦЕНКО Іван Сергійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, декан Юридичного факультету, доктор юридичних наук, доцент
Історія українського конституціоналізму

ГЕТЬМАН Анатолій Павлович
Національна юридична академії імені Ярослава Мудрого, проректор з наукової роботи, академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, Заслужений діяч науки і техніки України
Еколого-правовий зміст конституційних прав і свобод

КОСТЕНКО Олександр Миколайович
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України
Проблема рівності громадянина і держави перед законом і судом як конституційної норми

КОСТИЦЬКИЙ Михайло Васильович
Київський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри філософії права і юридичної психології, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАПН України
Філософія правосуддя

МАЙДАНИК Роман Андрійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедрою цивільного права, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
Інститут права власності в контексті конституційної реформи

АНДРІЙКО Ольга Федорівна
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, заступник завідуючого відділом державно-правових проблем управління, завідуюча кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права Київського університету права НАН України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
Конституційні засади децентралізації публічної влади в Україні на сучасному етапі

НАЛИВАЙКО Лариса Романівна
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, доктор юридичних наук, професор, голова Дніпропетровської обласної організації Асоціації українських правників
Конституційний вимір сучасного державотворення

БАТАНОВ Олександр Васильович
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, старший науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування, доктор юридичних наук, професор, член Конституційної комісії
Роль і місце конституції України у розвитку місцевого самоврядування в умовах сучасних модернізаційних процесів

СТАВНІЙЧУК Марина Іванівна
Член Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія) від України (2007-2013 рр.), Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук
Подолання дефіциту легітимності Конституції України як основа сучасного конституційного процесу

КУЛІНІЧ Павло Федотович
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, завідувач відділу проблем аграрного за земельного права, доктор юридичних наук, професор
Конституційні норми про землю та їх реалізація в законодавстві і на практиці

ВИСТУПИ ПОЧЕСНИХ ГОСТЕЙ У НАУКОВІЙ ДИСКУСІЇ

ЛУК'ЯНЕНКО Левко Григорович
Український дисидент і політик часів СРСР, політик та громадський діяч, народний депутат України, Герой України

ТИМЧЕНКО Іван Артемович
Перший Голова Конституційного суду України, кандидат юридичних наук, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України
Питання діяльності Конституційного суду України

КРАВЧЕНКО Віктор Віталійович
Асоціація міст України, заступник директора центру професійного розвитку та правової допомоги
Сучасні проблеми місцевого самоврядування

КУЗНЄЦОВА Наталія Семенівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України
Питання розвитку юридичної науки та конституційний процес

ХМАРА Степан Ількович
Народний депутат України I, II та IV скликань, Герой України, Голова Всеукраїнського комітету захисту політв'язнів

ГРИРОВИЧ Лілія Степанівна
Професор Національної академії державного управління при Президентові України, Заслужений працівник охорони здоров'я України, народний депутат України II-VI скликань
Конституційний процес в Україні як дзеркало суспільно-політичних процесів

ДЕННЕ ЗАСІДАННЯ

Д О П О В І Д І

КАМПО Володимир Михайлович
Суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України
Конституційна доктрина держави як політичний інструмент забезпечення реалізації Основного Закону України

НОСІК Володимир Васильович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри земельного та аграрного права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
Право власності Українського народу на природні ресурси

МАРЦЕЛЯК Олег Володимирович
Науково-методичний Інститут підготовки фахівців кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ, начальник Інституту, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України
Судова реформа і її втілення в Основному законі

СТЕФАНЧУК Руслан Олексійович
Національна академія прокуратури України, проректор з наукової роботи, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України
Проблеми розвитку інституту власності в Україні

АНДРУСИШИН Богдан Іванович
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних інститутів, директор Інституту політології та права, доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України
Проблеми конституційного забезпечення соціальних прав громадян України

ІНШИН Микола Іванович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення Юридичного факультету, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України
Право на працю у системі конституційних прав і свобод

КУЯН Ірина Анатоліївна
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, старший науковий співробітник, доктор юридичних наук
Конституційно-правові проблеми розвитку України як демократичної держави

НОВИЦЬКИЙ Андрій Миколайович
Науково-дослідний центр проблем оподаткування Національний університет Державної податкової служби України, начальник Центру, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Децентралізація влади: фінансово-правовий аспект

ЛЮБЧЕНКО Павло Миколайович
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри державного будівництва, доктор юридичних наук
Основні напрями вдосконалення конституційного регулювання місцевого самоврядування

ЛАДИЧЕНКО Віктор Валерійович
Національного університету біоресурсів і природокористування України, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, доктор юридичних наук, професор
Організаційно-правовий механізм забезпечення права людини на питну воду

КОВАЛЬЧУК Олександр Михайлович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, заступник декана з організації навчального процесу на заочному відділенні Юридичного факультету, кандидат юридичних наук, доцент
Теоретичні проблеми розвитку конституційного права

ЯКОВЛЄВ Андрій Анатолійович
Національна академія правових наук України, заступник головного вченого секретаря, кандидат юридичних наук
Співвідношення політики і права у конституційному процесі: проблеми теорії і практики

САВЧИН Михайло Васильович
Національна школа суддів України, викладач, доктор юридичних наук, доцент
Установча легітимність і систематика конституційних змін

НОВИЦЬКА Наталія Борисівна
Національний університет Державної податкової служби України, кандидат юридичних наук з інформаційного права, старший науковий співробітник
Правові аспекти обмеження конституційного права на інформацію

ПЛІШ Михайло Антонович, юрист
Конституційні засади судово-правової реформи: забезпечення верховенства права як конституційна функція вищого

ПЕРЧЕКЛІЙ Інесса, юрист
Питання змісту конституційного права власності Українського народу на природні ресурси

ВИСТУПИ ПОЧЕСНИХ ГОСТЕЙ ТА УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ У НАУКОВІЙ ДИСКУСІЇ

БІЛОУС В'ячеслав Олександрович
Народний депутат України III скликання, полковник запасу, колишній Голова Спілки офіцерів України
Проблеми конституційного процесу в Україні

ВЕРБА Андрій Сергійович
Генеральна прокуратура України, Перший прокурор відділу правового аналізу Управління правового забезпечення

НОВІКОВ Михайло Миколайович
Член Ради суддів України, суддя Київського апеляційного господарського суду, Заслужений юрист України
Конституційні проблеми правосуддя

СЕРДЮК Наталія
Кандидат юридичних наук
Історико-правові аспекти становлення українського конституціоналізму

ПАВЛОВА Ольга Володимирівна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, аспірант кафедри екологічного права
Конституційні засади формування «екологічної держави»

Костицький Василь, Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
(проект нової редакції)

(надрукована окремим виданням: Костицький Василь. Конституція України (проект нової редакції) / В.В. Костицький. – Дрогобич: Коло, 2015. – 100 с.)

ПРЕАМБУЛА

М и, У к р а ї н с ь к и й н а р о д,

у с в і д о м л ю ю ч и відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями,

з д і й с н ю ю ч и своє суверенне право,

с п и р а ю ч и с ь на багатовікову історію українського державотворення і досвід конституційного будівництва, започаткований Конституцією Пилипа Орлика 1710 року, та на основі здійсненого Українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

п р а г н у ч и створити правові умови для життя, гідного людини, духовного відродження і розквіту суспільства, зміцнення соціальної злагоди і християнської моралі,

у т в е р д ж у ю ч и засади демократичної, правової, соціальної, миролюбної держави,

д б а ю ч и про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,

п і к л у ю ч и с ь про зміцнення єдності та громадянської злагоди в Україні,

п р а г н у ч и розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

к е р у ю ч и с ь Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року (№ 1427-XII), схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,

в р а х о в у ю ч и теоретико-методологічні надбання європейського та американського конституціоналізму, а також практику застосування Конституції України 1996 року,

д б а ю ч и про конституційну стабільність та безперервність конституційно-правового регулювання життя суспільства і держави,

п р и й м а є м о ц ю К о н с т и т у ц і ю У к р а ї н и як С у с п і л ь н и й Д о г о в і р Українського народу та Української держави.

ЧАСТИНА І. СУВЕРЕНІТЕТ І ПРАВА НАРОДУ

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВЛАДА НАРОДУ

Глава 1. Основні положення

С т а т т я 1.

Україна є республіка, суверенна і незалежна, демократична, соціальна правова держава.

С т а т т я 2.

Суверенітет належить Українському народові без будь-яких застережень і умов.

Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою. Державний територіальний устрій України ґрунтується на засадах адміністративної децентралізації влади.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною та недоторканною і не може бути змінена.

Стаття 3.

Усі люди народжуються вільними і є рівними у своїй гідності та правах.

Усі люди є рівними перед законом.

В Україні визнається пріоритет прав людини. Людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Органи державної влади і органи самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, в обсязі й у спосіб, передбачені Конституцією України та законами України.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Здійснення прав і свобод не може супроводжуватися обмеженням реалізації чи ущемленням прав та свобод інших людей.

Держава відповідає перед Українським народом та людиною за свою діяльність.

Стаття 4.

В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Український громадянин не може бути вигнаний за межі України чи виданий іншій державі.

Кожний може безперешкодно покидати територію України і повертатись назад, дотримуючись вимог, встановлених законом.

Держава захищає своїх громадян, їх права і свободи.

Стаття 5.

Вся повнота влади в Україні належить Українському народові, який є єдиним носієм та джерелом влади, і, як суб'єкт влади, здійснює її шляхом референдумів, виборів та інших форм прямої демократії, а також через діяльність органів державної влади і органів територіальної влади і місцевого самоврядування.

Ніхто не може узурпувати державну владу. Жодне угрупування чи окрема особа не можуть узурпувати право виступати від імені народу поза межами, встановленими цією Конституцією.

Український народ залишає за собою право чинити опір будь-кому, хто намагатиметься насильницьким чи іншим протиправним шляхом змінити конституційний лад чи узурпувати державну владу, якщо інші засоби не можуть бути використані.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечувати поінформованість громадян про свою діяльність.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Діяльність будь-яких об'єднань громадян, державних органів або громадян не може бути спрямована на захоплення влади насильницьким шляхом чи виключне володіння владою. Кожен має право, а також зобов'язаний застосовувати правові заходи проти таких спроб.

Рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і посадових осіб можуть бути оскаржені, зокрема і в судовому порядку.

Стаття 6.

Державна влада в Україні здійснюється на основі представництва влади Українського народу за принципами демократії і верховенства права на засадах поділу влади на функціональні гілки. Державну представницьку владу здійснюють Національні Збори України (законодавча влада) та Президент України, які беруть участь у формуванні виконавчої, судової, атестаційної та контрольно-наглядової влади. Місцеве самоврядування як форма представницької влади народу може за законом та на підставі договорів здійснювати функції державної представницької влади.

Президент України, органи законодавчої, виконавчої, судової, атестаційної, контрольно-наглядової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України, які узгоджуються з Конституцією України.

С т а т т я 7.

В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Місцеве самоврядування є окремою гілкою представницької влади Українського народу, формою організації влади територіальних громад, що здійснюється територіальними громадами міст, містечок та сіл на засадах поділу влади органів місцевого самоврядування між обраними територіальними громадами головами міст, містечок і сіл, місцевими радами, створеними ними виконавчими органами.

Місцеві ради як органи місцевого самоврядування на основі майнової і фінансової самостійності територіальних громад можуть створювати муніципальну поліцію, формувати мирові суди, які діють відповідно до цієї Конституції та законів України.

С т а т т я 8.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Норми Конституції України є нормами прямої дії, обов'язковими для виконання органами державної влади і органами місцевого самоврядування, підприємствами та організаціями, посадовими особами і громадянами.

Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Якщо норми законів чи інших правових актів суперечать Конституції України, застосовуються відповідні норми Конституції України. Недійсним є будь-який закон або інший нормативно-правовий акт, що суперечить Конституції України.

Норми Конституції України підлягають застосуванню незалежно від наявності законів, що деталізують порядок їх реалізації.

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Закони публікуються у встановленому порядку. Обов'язковими для виконання є тільки опубліковані закони.

Конституція України не може бути призупинена ні в цілому, ні в окремих її частинах, чи відмінена без згоди на те народу.

С т а т т я 9.

Правовий порядок України ґрунтується на засадах, згідно з якими кожний вільний робити все, що не заборонено законом, і не може примушуватись робити те, що законом не передбачено.

Кожен може захищати свої права, посилаючись на Конституцію України.

Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

С т а т т я 10.

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист інших мов відповідно до закону України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

С т а т т я 11.

Держава забезпечує розвиток та сприяє консолідації української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також сприяє розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

С т а т т я 12.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Господарське життя України ґрунтується на ринковій економіці, вільній праці, вільності приватного підприємництва, сумлінній конкуренції та дотриманні морально-етичних засад суспільства й норм екологічної безпеки, на засадах соціальної справедливості, соціально орієнтованої економіки і соціального партнерства.

Основою соціального партнерства є Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України (від імені держави), Радою роботодавців, яка об'єднує представників загальноукраїнських громадських організацій підприємців, що підписали Хартію підприємництва з державою (від імені роботодавців), та Всеукраїнською конфедерацією профспілок як організацій суспільного контролю за дотриманням вимог соціального партнерства державою та роботодавцями.

В Україні гарантується та забезпечується соціальна функція власності, яка має слугувати загальному добру.

С т а т т я 13.

Земля, її надра, ліси, повітряний простір, включаючи атмосферне повітря і радіочастотний ресурс, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють: держава в особі органів державної влади, а також органи місцевого самоврядування у межах, визначених цією Конституцією та у спосіб, встановлений законами.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

С т а т т я 14.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Для забезпечення раціональної експлуатації землі та встановлення соціальної справедливості закон покладає відповідні обов'язки на земельних власників, встановлює граничні розміри земельної власності з урахуванням особливостей ведення сільського господарства в окремих регіонах.

С т а т т я 15.

Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Держава гарантує свободу будь-якої політичної діяльності, якщо вона ґрунтується на Конституції України і законах України, не спрямована проти української державності та суспільної моралі.

Жодна ідеологія не повинна обмежувати свободи, переконань і думок.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

С т а т т я 16.

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу, забезпечення сталого розвитку, а також сприятливого для життя довкілля як життєвого простору людини є обов'язком держави.

С т а т т я 17.

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

С т а т т я 18.

Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Жодне положення цієї Конституції не може тлумачитися в такий спосіб, який би зобов'язував Україну виконувати будь-які вимоги, не передбачені міждержавними договорами, або які не відповідають вимогам міжнародного права

С т а т т я 19.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Національними Зборами України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Вчинення таких дій шляхом підписання міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, є підставою для усунення з посади та притягнення до відповідальності, порушення процедури імпічменту щодо Президента України.

С т а т т я 20.

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Національних Зборів України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України – національний гімн «Ще не вмерла України» на музику М. Вербицького.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Національних Зборів України.

С т а т т я 21.

Столицею України є місто Київ.

Статус Києва як Столичного округу визначається законом.

Глава 2. Референдум. Вибори. Законодавча ініціатива народу

С т а т т я 22.

Український народ як суб'єкт влади, єдине джерело державної влади та вищий суверен в Україні здійснює владу безпосередньо шляхом Всеукраїнського та місцевих референдумів, виборів та інших форм прямої демократії.

С т а т т я 23.

Виборче право (право обирати і право бути обраним) мають громадяни України.

Право обирати реалізується через право брати участь у передвиборчій кампанії, передвиборчій агітації та право брати участь у голосуванні (право голосу).

Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України – виборці, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років.

Голосування є особистим, вільним і таємним.

Не мають права голосу громадяни, які визнані судом недієздатними. Право бути обраним має громадянин України, який має право голосу.

Кандидати у члени Національних Зборів України, а також на посаду Президента України мають відповідати також іншим вимогам, включаючи віковий ценз, встановленими Конституцією України та законами України.

С т а т т я 24.

Референдуми та вибори до органів державної влади і органів місцевого самоврядування є вільними і поводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права.

Організація та проведення виборів, проведення референдумів покладається на Центральну виборчу комісію, окружні, територіальні та дільничні виборчі комісії, які утворюються на основі рівного представництва від всеукраїнських громадських організацій, зареєстрованих з цією метою Верховним Судом України на строк чотири роки відповідно до закону.

С т а т т я 25.

Всеукраїнський референдум (всенародне голосування) призначається Національними Зборами України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією.

Всеукраїнський референдум за народною ініціативою проголошується Центральною виборчою комісією на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах земель та Столичному окрузі місті Києві і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Якщо Центральна виборча комісія після закінчення одного місяця з дня передання до неї матеріалів та підписів про проведення Всеукраїнського референдуму не ухвалила рішення щодо його проведення, ці матеріали та підписи можуть бути передані для розгляду та перевірки до Верховного Суду України, за наявності рішення якого Всеукраїнський референдум проголошується Президентом України.

У випадку не проголошення Президентом України Всеукраїнського референдуму після ухвалення відповідного рішення Верховним Судом України за заявою ініціаторів Всеукраїнський референдум проголошується Верховним Судом України.

С т а т т я 26.

Всеукраїнським референдумом Український народ затверджує Конституцію України, зміни і доповнення до неї, вирішує питання про входження України до будь-яких міждержавних політичних, економічних і військових об’єднань, а також ухвалює закони, внесені у порядку народної законодавчої ініціативи.

Затвердженню Конституції України, змін і доповнень до неї Всеукраїнським референдумом передує схвалення проекту Національними Зборами України.

Всеукраїнський референдум не допускається щодо законопроектів з питань прав і свобод громадян, основних положень Конституції України, податків, бюджету та амністії.

Всеукраїнський референдум не може проводитися пізніше, ніж за дев’яносто днів до виборів до Національних Зборів України.

Всеукраїнський референдум не може проводитися у день виборів до Національних Зборів України.

С т а т т я 27.

Місцеві референдуми призначаються місцевими радами як органами місцевого самоврядування або Президентом України. Таке рішення ухвалюється або з їхньої власної ініціативи або за пропозицією не менш як десяти відсотків громадян, які мають право голосу і проживають на відповідній території, з урахуванням вимог Конституції України відповідно до закону.

С т а т т я 28.

Народна законодавча ініціатива здійснюється шляхом внесення від імені не менше ніж п’ятисот тисяч виборців законопроекту до Національних Зборів України або на Всеукраїнський референдум відповідно до закону.

Проекти законів про зміни і доповнення до Конституції виносяться на Всеукраїнський референдум від імені не менше ніж п’яти мільйонів виборців.

С т а т т я 29.

Результати референдуму вважаються дійсними, якщо у ньому взяли участь більшість виборців.

Рішення щодо внесених на референдум питань вважається ухваленим, якщо за них проголосувала у кожній землі та Столичному окрузі місті Києві більшість виборців, які взяли участь у голосуванні на референдумі.

Рішення Всеукраїнського референдуму вступають в силу після їх оприлюднення Центральною виборчою комісією України, а місцевого референдуму – після оприлюднення їх обласною радою.

У разі, якщо Центральна виборча комісія України або обласна рада не оприлюднили результати референдуму, обов'язком Верховного Суду України є оприлюднення результатів референдуму.

Всеукраїнський референдум з того самого питання може проводитися не раніше, ніж через три роки після проведення попереднього референдуму, а місцевий референдум, відповідно, не раніше, ніж через рік після проведення попереднього референдуму.

С т а т т я 30.

Вибори до Національних Зборів України та органів місцевого самоврядування проводяться за змішаною системою, яка гарантує пропорційне представництво політичних партій і голосування за партійними списками при виборах до Палати депутатів Національних Зборів України, а також мажоритарне представництво на базі одномандатних виборчих округів при виборах до Сенату Національних Зборів України.

У виборах за мажоритарним представництвом забезпечується участь незалежних кандидатів.

Перенесення строків виборів, що тягне за собою продовження повноважень органів державної влади, територіальних рад та органів місцевого самоврядування, є порушенням права Українського народу на участь у здійсненні влади.

С т а т т я 31.

Виборча кампанія здійснюється на принципах:

свободи агітації;

рівності можливостей всіх політичних партій і блоків, що беруть участь у виборах;

рівного доступу до участі у виборах для всіх кандидатів;

неупередженості до кандидатів, політичних партій та блоків з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

державного і громадського контролю за витратами на виборчу кампанію;

моральної відповідальності кандидатів, політичних партій і блоків за дотримання передвиборчих зобов'язань і програм;

державної підтримки партій, які сформували в Палаті депутатів Національних Зборів України однойменні своїм назвам депутатські групи і фракції за результатами виборів;

юридичної відповідальності осіб за заклики до бойкоту виборів.

С т а т т я 32.

Реєстрація виборців здійснюється за системою постійних списків.

Складання списків виборців покладається на місцеві органи виконавчої влади відповідно до закону.

Списки виборців є підставою для участі громадян у виборах, референдумах та реалізації громадянами права Українського народу на законодавчу ініціативу.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Глава 3. Основні права і свободи громадян

С т а т т я 33.

Конституційні права і свободи гарантуються державою і є природними, невідчужуваними та непорушними.

Права і свободи людини та громадянина, закріплені у цій Конституції, не є вичерпними.

С т а т т я 34.

Права і свободи людини в жодному випадку не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень своїх прав і свобод, які встановлені законом відповідно до цієї Конституції винятково з метою забезпечення визнання і поваги прав та свобод інших людей і забезпечення справедливих вимог моралі, громадської безпеки й загального добробуту.

У випадку введення воєнного чи надзвичайного стану можуть бути обмежені лише права і свободи, викладені в статтях 60 (право вільного вибору житла та місця проживання), 42 (недоторканість житла), 48 (право на об'єднання), 52 (право на демонстрації).

Громадяни мають право протидіяти будь-кому, хто порушує права і свободи, які гарантуються Конституцією України.

С т а т т я 35.

Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 36.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Неприпустимим є користування перевагами і пільгами, що не встановлені законом, або які суперечать принципам соціальної справедливості.

С т а т т я 37.

Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

С т а т т я 38.

Громадяни інших держав, особи без громадянства та інші чужинці, які перебувають на території України на законних підставах, підпорядковуються її законам на загальних для всіх підставах. Вони користуються всіма правами, крім політичних та інших прав, які можуть належати виключно українським громадянам згідно з Конституцією України, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

С т а т т я 39.

Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути позбавлений життя. Позбавлення життя є найтяжчим злочином проти людини. Обов'язок держави – захищати життя людини. Виходячи з принципів християнської моралі, держава не застосовує смертну кару в мирний час. Під час воєнного стану її застосування визначається окремим законом.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань.

С т а т т я 40.

Кожен має право на повагу до його гідності. Гідність, честь і добре ім'я людини захищаються законом та охороняються державою.

Ніщо не може бути підставою для приниження людської гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Застосування катування, насильства й жорстокості, нелюдського покарання, або такого, що принижує людську гідність, є найтяжчим злочином проти людини.

Держава забезпечує гуманне ставлення до людей, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, відповідає за їхню безпеку. Ніхто не може бути підданий без його вільної згоди будь-яким науковим чи медичним дослідам.

Стаття 41.

Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Особиста недоторканість і вільність людини священні та непорушні. Людина має право на захист себе, своєї родини та власності.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи державної влади можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Порушення цього правила є тяжким злочином.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися юридичною допомогою захисника.

Кожний затриманий чи заарештований має право на один безоплатний телефонний дзвінок та на послуги адвоката з моменту затримання, взяття під варту або пред'явлення звинувачення. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого. Порушення цих прав є підставою для негайного звільнення людини та притягнення до відповідальності винних посадових осіб.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Стаття 42.

Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до інших споруд, якими володіє особа, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду та обшуку.

Стаття 43.

Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках та з дотриманням гарантій, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час проведення кримінального провадження, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 44.

Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Кожному гарантується захист персональних даних відповідно до закону. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, у тому числі екологічної безпеки, та дотримання прав і свобод людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої

недостовірної інформації, в тому числі спростування аналогічним чином інформації через джерела, які поширили недостовірну або неправдиву інформацію.

Стаття 45.

Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Стаття 46.

Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, конституційного ладу, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту суспільної моралі, захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Визнається та гарантується право на приватні засоби масової інформації.

Не допускається втручання у редакційну політику засобів масової інформації.

Держава гарантує свободу журналістської діяльності.

Стаття 47.

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно проводити одноособово чи колективно релігійні богослужіння і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і захисту суспільної моралі або захисту прав і свобод інших людей.

Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Церкви та релігійні організації є добровільними об'єднаннями громадян.

Церкви і релігійні організації в Україні незалежні від держави, не підпорядковуються державі. Церква не втручається у державні справи та діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування.

Держава не втручається у діяльність церков та релігійних організацій. Порушення цього положення є підставою для притягнення винних працівників органів державної влади та місцевого самоврядування до кримінальної відповідальності.

Держава гарантує можливість навчання у створених зареєстрованими у встановленому порядку церквами навчальних закладах, які за умови їх ліцензування, акредитації та здійснення контролю за діяльністю відповідними органами державної влади можуть надавати дипломи та інші документи про освіту державного зразка.

Держава визнає рівноправність усіх зареєстрованих у встановленому законом порядку церков.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 48.

Громадяни України мають право на створення об'єднань громадян, свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, інші види об'єднань громадян для здійснення і захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, забезпечення захисту суспільної моралі та екологічної безпеки, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Стаття 49.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадські організації, що створюються за професійною ознакою і не мають прав професійних спілок, можуть представляти професійні та інші інтереси своїх членів у взаємовідносинах з державою та органами державної влади відповідно до закону про об'єднання громадян.

Стаття 50.

Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі або містять інші встановлені законом види посягань на суспільну мораль, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій, а також громадських організацій, які беруть участь у формуванні органів контрольно-наглядової та атестаційної влади, релігійних організацій і церков в органах виконавчої та судової влади та виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Стаття 51.

Громадяни мають право брати участь у вирішенні державних і громадських справ як безпосередньо, так і через своїх представників.

Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у Всеукраїнському та місцевих референдумах, реалізовувати своє право на народну законодавчу ініціативу, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Можливість обирати і бути обраними до органів державної влади і органів самоврядування та можливість брати участь у референдумах гарантується для всіх, окрім осіб, визнаних у встановленому порядку недієздатними.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Умовою заміщення посад в органах державної влади та органах місцевого самоврядування є наявність вищої профільної освіти та проходження атестаційного відбору відповідно до закону.

Стаття 52.

Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, пікети, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 53.

Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обгрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Гарантується право особистого звернення громадян України до державних органів та право особистого прийому громадян України посадовими особами органів державної влади і місцевого самоврядування.

С т а т т я 54.

Право приватної власності є непорушним. Недоторканність приватної власності і право її успадкування гарантуються законом і захищаються судом.

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (грошовими коштами, цінними паперами та іншим рухомим і нерухомим майном, результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності).

Право приватної власності гарантується і набувається в порядку, визначеному законом. Держава гарантує і забезпечує рівні умови реалізації права власності усіма власниками, незалежно від обсягу майна, яке належить їм на праві власності.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна як кримінальне покарання не допускається, за винятком конфіскації майна, нажитого злочинним шляхом, якщо це було підтверджено судом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, іншим інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

С т а т т я 55.

Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Вільне підприємництво і вільність договорів гарантується.

Приватна ініціатива не може суперечити суспільній користі, завдавати шкоди особистій безпеці, правам людини і її гідності, порушувати норми екологічної безпеки.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються монопольна підприємницька діяльність, зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція.

Види і межі монополії визначаються законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

С т а т т я 56.

Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Людська праця знаходиться під охороною закону. Будь-яка дискримінація у сфері праці заборонена і переслідується державою відповідно до закону. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Держава забезпечує правове регулювання відносин у сфері праці на засадах соціального партнерства, права працівників на колективні договори з працедавцями для визначення істотних умов праці, права працівників або їх законних представників на переговори з працедавцями, включаючи власників та адміністрацію, заборони надання відпусток без збереження заробітної плати та інших форм локауту.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний та про надзвичайний стан.

Кожен має право на працю, яка не принижує гідність людини, на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Держава гарантує працюючим можливість самовдосконалення.

Працедавець зобов'язаний забезпечити умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне і повне одержання винагороди за працю захищається законом.

С т а т т я 57.

Кожен, хто працює, має право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

С т а т т я 58.

Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Забороняється надання відпустки без збереження заробітної плати інакше ніж на вільне прохання працівника.

С т а т т я 59.

Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних та релігійних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати гідний рівень життя і не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

С т а т т я 60.

Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Право вільного вибору житла і місця проживання гарантується.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

С т а т т я 61.

Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, доступ до користування надбаннями культури.

С т а т т я 62.

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується гарантованим достатнім державним фінансуванням державних і комунальних закладів охорони здоров'я, медичної допомоги у невідкладних випадках, відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, державною атестацією медичних кадрів відповідно до закону, матеріальним та іншим забезпеченням медичних працівників з урахуванням загальноприйнятих у світі норм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена інакше, як за законом. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

С т а т т я 63.

Кожен має право на безпечне і сприятливе для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Держава відповідальна за формування сприятливого для людини життєвого простору, недопущення негативного впливу на стан довкілля відповідно до закону, а також за попередження виробництва і розповсюдження небезпечних продуктів харчування та предметів побуту, об'єктивне інформування населення у цій сфері.

С т а т т я 64.

Кожна людина, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, має право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному та морально-психологічному стану. Це право забезпечується здійсненням заходів профілактичного і просвітницького характеру з метою недопущення поширення інформації, яка пропагує війну, релігійну та національну ворожнечу, принижує або ображає людину за національною, релігійною ознакою, її фізичними особливостями чи психічним станом здоров'я, а також залученням громадськості до вирішення питань захисту суспільної моралі та судовим захистом прав суб'єктів відносин у сфері виробництва, зберігання та поширення інформації відповідно до закону.

С т а т т я 65.

Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття.

Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

С т а т т я 66.

Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

С т а т т я 67.

Кожен має право на освіту. Загальна доступність і безоплатність усіх видів освіти у державних і муніципальних учбових закладах гарантується.

Всі вільні у виборі освіти. Закон встановлює загальнообов'язковий рівень освіти. Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує: доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам; розвиток системи працевлаштування випускників закладів професійно-технічної та вищої освіти; укомплектування навчальних закладів висококваліфікованими кадрами, їх державну атестацію та належне матеріальне, пенсійне та інше забезпечення з урахуванням загальноприйнятих у світі норм.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Допускається заснування релігійних навчальних закладів, а також приватних навчальних закладів, які функціонують під наглядом держави за загальними нормами з питань освіти, встановленими законом.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

С т а т т я 68.

Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Літературна, художня, наукова, технічна та будь-яка інша творчість вільні й заохочуються державою.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством, забезпечує державну безплатну атестацію наукових кадрів, їх матеріальне та інше забезпечення з урахуванням загальноприйнятих у світі норм.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Держава забезпечує контроль за використанням результатів літературної, художньої, наукової та технічної творчості, за захистом інтелектуальної власності та авторських прав громадян інших держав на території України.

С т а т т я 69.

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Національних Зборів України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

С т а т т я 70.

Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю, а також неналежним здійсненням функцій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами при здійсненні ними своїх повноважень.

С т а т т я 71.

Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для надання юридичної допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах, забезпечення права на захист від звинувачення в Україні діє інститут адвокатури, який включає державні, громадські та приватні організації.

Для посвідчення прав фізичних і юридичних осіб, фактів, що мають юридичне значення, угод, ідентифікації документів діє нотаріат.

В Україні відповідно до закону забезпечується державна атестація адвокатів та нотаріусів за умови наявності у претендентів вищої юридичної освіти.

С т а т т я 72.

Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу винні особи притягаються до кримінальної відповідальності.

С т а т т я 73.

Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх скоєння не визнавалися законом як правопорушення.

С т а т т я 74.

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Презумпція невинуватості є основою судочинства.

Ніхто не зобов'язаний і не може примушуватись доводити свою невинуватість чи свідчити проти себе або своїх близьких.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує повну матеріальну і моральну шкоду тим, кому вона завдана в результаті ухвалення неправосудного вироку.

С т а т т я 75.

Особа не несе відповідальності за відмову давати правоохоронним органам або суду свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Особа, затримана відповідно до закону у зв'язку із підозрою у вчиненні нею злочину має право на телефонний дзвінок. Про факт її затримання відповідні працівники органів державної влади повідомляють протягом 10 годин рідних або близьких осіб або законних представників згідно із законом. Порушення цього права є підставою для звільнення працівника органу державної влади із займаної посади.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду відповідно до закону.

С т а т т я 76.

Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

С т а т т я 77.

Конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 36, 37, 39, 40, 41, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76 цієї Конституції.

Глава 4. Основні обов'язки громадян

С т а т т я 78.

На кожного громадянина покладається моральний обов'язок, який не порушує його особистої свободи, використовувати свої духовні та фізичні сили так, як того вимагають загальне добро та права і свободи інших громадян.

Кожен має дотримуватися морально-етичних засад суспільства.

С т а т т я 79.

Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

С т а т т я 80.

Кожний зобов'язаний захищати конституційний лад і незалежність України, її територіальну цілісність і недоторканість, шанувати державні символи України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

С т а т т я 81.

Кожний зобов'язаний сумлінно і вчасно сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Розмір податків і зборів не повинен загрожувати економічній свободі і добробуту людини.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

С т а т т я 82.

Кожний зобов'язаний дотримуватись норм екологічної безпеки, не заподіювати шкоду природі, історико-культурній спадщині, відшкодовувати збитки, завдані порушенням законодавства про охорону довкілля, історико-культурній і духовній спадщині.

С т а т т я 83.

Правовий обов'язок утримувати і виховувати дітей, надавати їм освіту, піклуватися і доглядати за непрацездатними батьками є справою честі та гідності кожної людини.

ЧАСТИНА ІІ. ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

РОЗДІЛ 3. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА

Глава 5. Національні Збори України

С т а т т я 84.

Національні Збори України (Парламент) є вищим органом представницької влади Українського народу та єдиним державним органом законодавчої влади в Україні.

Національні Збори України складаються із двох Палат – Палати депутатів і Сенату.

Депутати і сенатори обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Порядок проведення виборів до Національних Зборів України встановлюється законом.

С т а т т я 85.

Повноваження депутата і сенатора здійснюється на постійній основі.

Депутати і сенатори, як члени Національних Зборів України, користуються рівними правами, є незалежними у здійсненні своїх повноважень від будь-яких органів державної влади та посадових осіб.

Депутати і сенатори не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі.

Вимоги щодо несумісності мандата депутата та сенатора з іншими видами діяльності встановлюються законом.

Депутати і сенатори не є державними службовцями.

Депутати і сенатори за свою працю отримують від держави рівну винагороду. Збільшення розмірів цієї винагороди допускається лише для наступного складу Палат.

Не можуть бути обраними до Національних Зборів України громадяни, які мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Статус депутата і сенатора встановлюється Конституцією України та законами України.

С т а т т я 86.

Депутати і сенатори користуються парламентською недоторканістю: депутати і сенатори не можуть бути заарештовані у приміщенні Національних Зборів України під час сесії Палати депутатів або Сенату та під час проведення спільних засідань палат Парламенту без дозволу тієї Палати, до якої вони належать. Ця парламентська недоторканність депутатів і сенаторів не може бути обмежена навіть при запровадженні воєнного чи надзвичайного стану.

Депутати і сенатори не несуть юридичної відповідальності за голосування та за висловлювання своїх думок на засіданнях Палат і в їхніх органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

С т а т т я 87.

Посади депутата і сенатора несумісні з підприємницькою діяльністю та з будь-якою оплачуваною посадою, за винятком наукової, педагогічної або творчої роботи.

Депутати і сенатори не можуть бути членами наглядових (спостережних) рад суб'єктів підприємницької діяльності, за винятком опікунських (піклувальних) рад навчальних закладів, науково-дослідних і навчально-наукових установ.

Вони не можуть займати будь-яку посаду в іноземних суб'єктах підприємницької діяльності та в юридичних особах, діяльність яких пов'язана з іноземними суб'єктами підприємницької діяльності, або здійснювати іншу діяльність на їх користь.

Депутатам і сенаторам забороняється орендувати державне майно або отримувати державні концесії безпосередньо чи будь-яким іншим чином.

Стаття 88.

Перед вступом на посаду депутати та сенатори на засіданні відповідної Палати складають Українському народові таку присягу:

«Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу.

Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх громадян України».

Присягу зачитує найстарший за віком депутат або сенатор перед відкриттям першої сесії новообраної Палати Національних Зборів України, після чого депутати та сенатори скріплюють присягу своїми підписами під її текстом.

Відмова скласти присягу має наслідком втрату мандата депутата або сенатора.

Повноваження депутатів і сенаторів починаються з моменту складення присяги.

Порушення присяги та порушення Конституції України є підставою для позбавлення парламентського мандата за рішенням Палати, до якої обраний депутат чи сенатор. Обов'язок порушення процедури імпічменту щодо депутат чи сенатора у цьому випадку лежить на комітеті з питань регламенту та етики відповідної палати. Ухилення такого комітету від розгляду цього питання або ухвалення рішення є підставою для порушення за рішенням одної третини членів відповідної Палати або за поданням Президента України або Генерального прокурора України процедури імпічменту проти депутатів та сенаторів, які підозріваються у порушенні Конституції України або Присяги, а також проти членів комітету регламенту та етики відповідної палати.

При виконанні своїх повноважень депутати і сенатори підзвітні Палаті, до якої вони обрані.

Стаття 89.

Повноваження депутатів та сенаторів припиняються одночасно з припиненням повноважень відповідної Палати Національних Зборів України, до складу якої вони обрані.

Дострокове припинення повноважень депутата і сенатора може мати місце в таких випадках:

1) припинення ними громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України;
2) визнання їх судом у встановленому порядку недієздатними або безвісно відсутніми;
3) складення ними своїх повноважень за особистою заявою;
4) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо них.

Рішення про дострокове припинення повноважень депутата чи сенатора приймається відповідною Палатою. Депутат чи сенатор можуть оскаржити таке рішення у Верховному Суді України.

У випадку смерті депутата чи сенатора його повноваження вважаються припиненими за самим фактом смерті. Національні Збори України на спільному засіданні за доповіддю представника відповідного комітету Палати приймають до відома інформацію про смерть депутата або сенатора і припинення його повноважень.

У разі невиконання вимоги щодо несумісності мандата депутата або сенатора з іншими видами діяльності повноваження депутата або сенатора припиняються достроково відповідно до закону за рішенням суду.

Стаття 90.

Повноваження Національних Зборів України або відповідної Палати Національних Зборів України припиняються у день відкриття першого засідання Національних Зборів України нового скликання або відповідної Палати нового скликання.

Рішення про дострокове припинення повноважень Палати Національних Зборів України приймається самою Палатою або Президентом України після консультацій з відповідними Головами Палат Національних Зборів України, Бюро Палат, головами депутатських груп і фракцій у Палаті.

Президент України може розпустити Палату Національних Зборів України, якщо протягом тридцяти днів Палата Національних Зборів України не може розпочати засідання відповідно до статті 91 цієї Конституції.

С т а т т я 91.

Національні Збори України збираються за власним правом двічі на рік: у перший понеділок вересня і перший понеділок лютого.

Терміни осінньої і весняної сесій обох Палат є рівними.

Новообрані Палати збираються на перше засідання не пізніше 30 дня після виборів за умови обрання не менше двох третин від конституційного складу Палат. Якщо у відповідній Палаті залишається менше двох третин конституційного складу, Президент України може розпустити таку Палату, за винятком випадків, коли таке зменшення складу Палати мало місце в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Повноваження Палат закінчується з початком першого засідання Палат нового складу.

Палата депутатів і Сенат Національних Зборів України скликаються на позачергові сесії у випадках і в порядку, визначених їх регламентами, а також за пропозицією Президента України відповідно до цієї Конституції.

Палати збираються у дводенний термін без скликання у разі запровадження воєнного чи надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях.

У разі закінчення строку повноважень Національних Зборів України або однієї з Палат під час дії воєнного чи надзвичайного стану їхні повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Національних Зборів України або Палати, обраних після скасування воєнного чи надзвичайного стану.

С т а т т я 92.

Ранкові та вечірні засідання Палат проводяться незалежно від кількості присутніх депутатів чи сенаторів.

Голосування на засіданнях Палат здійснюється у випадку наявності на засіданні не менше п’ятдесяти відсотків конституційного складу Палат у формах, встановлених Законом про Регламент Національних Зборів України або Регламентами Палат Національних Зборів України.

Засідання Палат проводяться, як правило, гласно і відкрито. Закрите засідання Національних Зборів України проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Національних Зборів України або на вимогу однієї з Палат, якщо за це проголосувала більш ніж половина від конституційного складу Палати. Закрите засідання Палати проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Палати.

Внутрішній розпорядок та процедура діяльності Палат визначаються їх регламентами. Протоколи засідань і підсумки голосувань регулярно оприлюднюються. Спільні засідання Палат відбуваються за єдиним Регламентом Національних Зборів України. Голосування на спільних засіданнях Палат є роздільним.

Рішення Національних Зборів України або Палат приймаються виключно на їх пленарних засіданнях шляхом голосування. Акти Палат ухвалюються за рішенням Палат більшістю від їх складу, якщо інше не передбачене Конституцією України. Актами Палат відповідно до закону є постанови, ухвали, заяви, резолюції, які підписуються Головою Палати. Актами Національних Зборів України є закони, кодекси, постанови, заяви, резолюції, ухвали.

Голосування на засіданнях здійснюється депутатом або сенатором особисто. Неучасть депутата або сенатора у голосуванні при ухваленні більше 50 відсотків рішень відповідною Палатою протягом чергової сесії є порушення Присяги, за винятком хвороби. Порушення принципу особистого голосування депутата чи сенатора тягне за собою кримінальну відповідальність.

С т а т т я 93.

Палата депутатів і Сенат Національних Зборів України формують органи відповідної палати, зокрема обирають зі свого складу для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, відповідно до Конституції України створюють з числа депутатів і сенаторів комітети відповідно Палати депутатів або Сенату Національних Зборів України, обирають голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів.

Палата депутатів і Сенат Національних Зборів України у межах своїх повноважень можуть створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань та парламентських слухань.

Для проведення парламентських розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, Палата депутатів і Сенат Національних Зборів України утворюють тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу відповідної Палати. Висновки і пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду.

Посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій зобов'язані з'являтись до комітетів і комісій за їх викликом, подавати необхідну інформацію у встановлений термін.

Ухвали комітетів і комісій підлягають розгляду відповідними органами та посадовими особами державної влади і місцевого самоврядування.

Організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій встановлюються законом.

Стаття 94.

Палати обирають зі свого складу Бюро. Бюро Палати здійснює підготовку її сесійних засідань, координує діяльність комітетів і комісій, сприяє депутатам і сенаторам у здійсненні ними своїх повноважень, забезпечує їх необхідною інформацією, проводить іншу організаційну роботу, визначену в її Регламенті.

До складу Бюро входять Голова Палати, який є Головою Бюро, заступники Голови Палати і голови комітетів.

Голова Палати веде її пленарні засідання і наділяється розпорядчими повноваженнями.

Голова Палати не може мати будь-яких формальних зв'язків із політичними партіями або всеукраїнськими об'єднаннями громадян.

Стаття 95.

Палата депутатів і Сенат Національних Зборів України збираються на спільні засідання Національних Зборів України у випадках:

1) не пізніше десяти днів після першого засідання новообраної Палати для складення присяги новообраними членами Палати та обрання нею Голови Палати;

2) відкриття і закриття сесій Національних Зборів України;

3) прийняття Закону України про Регламент Національних Зборів України, ухвалення законів, кодексів, постанов, заяв, декларацій і звернень.

4) визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики;

5) проголошення акту обрання Президента України, прийняття від Президента України конституційної присяги; прийняття чи відхилення відставки Президента України; вирішення питань про тимчасове виконання функцій Президента України у випадках, передбачених цією Конституцією;

6) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

7) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру або запровадження воєнного стану; схвалення рішення Президента України про запровадження надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, загальну або часткову мобілізацію, використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

8) прийняття рішення про проведення Всеукраїнського референдуму про дострокове припинення повноважень Президента України і для прийняття рішення про проведення виборів нового Президента України при достроковому припиненні його повноважень;

9) оголошення рішень, прийнятих Всеукраїнським референдумом, якщо ці рішення не оголошені у встановленому порядку протягом п'ятнадцяти днів після проведення референдуму.

Головує на спільних засіданнях Палат Голова Палати депутатів Національних Зборів України.

Стаття 96.

Депутат або сенатор мають право на засіданні Палати або на сесії Національних Зборів України звернутися із запитом з питань депутатської діяльності, визначеної Конституцією України та законами України, до органів Національних Зборів України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити депутата або сенатора про результати розгляду його запиту.

Депутатські запити і звернення, які подані з порушенням цього правила або містять конфлікт інтересів та спрямовані на захист приватних чи комерційних інтересів, обговорюються на засіданні відповідної Палати та є підставою для проведення перевірки відповідно до закону.

Засідання Палат та Національних Зборів України транслюються у режимі прямого ефіру відповідним парламентським телерадіоканалом та іншими засобами масової інформації.

Глава 6. Палата депутатів Національних Зборів України

С т а т т я 97.

Палата депутатів складається з 300 депутатів, які обираються по єдиному загальноукраїнському багатомандатному виборчому округу за пропорційною системою з відкритими партійними списками терміном на 4 роки.

С т а т т я 98.

Депутат має бути громадянином України, постійно мешкати в Україні протягом останніх 20 років, володіти державною мовою.

С т а т т я 99.

Палата депутатів працює сесійно.

Палата депутатів є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Палата депутатів збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Перше засідання Палати депутатів відкриває найстарший за віком депутат Національних Зборів України.

Порядок роботи Палати депутатів встановлюється Конституцією України, законом про Регламент Національних Зборів України та Регламентом Палати депутатів.

У засіданнях Палати депутатів з правом одного виступу під час чергової сесії із найбільш важливих питань та ухвалення конституційних законів можуть брати участь представник Всеукраїнської Ради Церков та Релігійних Організацій, Уповноважений Національних Зборів України з прав людини, Генеральний прокурор України, Голова Рахункової Палати України, Голова Асоціації місцевого самоврядування України.

С т а т т я 100.

До основних повноважень Палати депутатів належать:

1) розгляд і схвалення законопроектів;

2) здійснення парламентського контролю за дотриманням законів у межах, визначених цією Конституцією;

3) погодження персонального складу Кабінету Міністрів України, запропонованого коаліцією депутатських груп і фракцій;

4) затвердження програми діяльності Кабінету Міністрів України, вирішення питання про довір'я до Кабінету Міністрів України;

5) контроль за діяльністю Національного банку України та Фонду державного майна України;

6) розслідування звинувачень у порядку оголошення імпічменту Президенту України, депутатам і сенаторам, міністрам, головам та суддям Конституційного та Верховного Суду України, главам дипломатичних представництв за кордоном, Голові Національного банку України, Голові Фонду державного майна України і Голові Рахункової Палати. Постанова Палати щодо звинувачення цих осіб має бути прийнята не менш як двома третинами від загальної кількості всіх депутатів. Процедура імпічменту Президенту України визначається законом;

8) прийняття законів про амністію;

9) затвердження Бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

10) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

11) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;

12) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту), встановленому статтею 130 цієї Конституції;

13) надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України;

14) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції;

15) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав,

банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

16) призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією;

17) призначення на посади та звільнення з посад за поданням Президента України Голови та інших членів Рахункової палати;

18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

19) призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;

20) надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

21) прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу депутата, групи депутатів чи комітету, попередньо підтриманого не менш як однією третиною від конституційного складу Палати;

22) затвердження кошторису Національних Зборів України та структури Апарату Національних Зборів України;

24) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності;

25) заслуховування відповідей на запити депутатів, проведення парламентських розслідувань, слухань з питань, що стосуються предмета відання Палати.

Палата депутатів здійснює інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Стаття 101.

Палата депутатів здійснює виняткові повноваження розпорядження майном, що знаходиться на балансі держави (Державної скарбниці), у тому числі рухомим і нерухомим майном, кредитними активами, іншими видами доходів.

Стаття 102.

У Палаті депутатів за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських груп і фракцій, до складу якої входить більшість депутатів від конституційного складу Палати, які є членами цих депутатських груп і фракцій.

Коаліція депутатських фракцій у Палаті депутатів формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Палати депутатів, що проводиться після чергових або позачергових виборів депутатів, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Палаті депутатів.

Створення коаліції оформляється угодою, яка має публічний характер та оприлюднюється до офіційного внесення кандидатури на посаду Прем'єр-міністра України на розгляд Президента України.

Коаліція депутатських фракцій у Палаті депутатів відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України.

Засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Палаті депутатів встановлюються Конституцією України, законом про Регламент Національних Зборів України та Регламентом Палати депутатів.

Депутатська фракція у Палаті депутатів, до складу якої входить більшість депутатів від конституційного складу Палати депутатів, має права коаліції депутатських фракцій у Палаті депутатів, передбачені цією Конституцією.

За меншістю визнається право на опозицію. Лідером опозиції з правом формування опозиційного уряду є лідер найбільшої фракції, яка не увійшла до правлячої коаліції. Лідеру опозиції призначається місячне грошове утримання у розмірі зарплати Прем'єр-міністра України.

Опозиції надається право заміщення посад керівників комітетів з питань свободи слова та інформації, депутатської етики та регламенту, бюджетного, прав людини.

Опозиція має право на формування порядку денного двох засідань Палати депутатів щомісячно. Права та обов'язки опозиції визначаються законом.

Стаття 103.

Палата депутатів обирає із свого складу Голову Палати і заступника Голови Палати та відкликає їх з цих посад.

Голова Палати:

1) веде засідання Палати депутатів;

2) головує на спільному засіданні Палат під час засідань Національних Зборів України;

3) організовує роботу Палати, координує діяльність її органів;

4) підписує рішення, прийняті Палатою;

5) представляє Палату у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав;

6) організовує роботу Апарату Національних Зборів України.

Голова Палати депутатів здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією, у порядку, встановленому законом про Регламент Національних Зборів України.

С т а т т я 104.

Палата депутатів за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини депутатів від свого конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Палати депутатів.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Палатою депутатів більше одного разу протягом однієї чергової сесії Національних Зборів України, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України або протягом останньої сесії Палати депутатів.

С т а т т я 105.

Повноваження Палати депутатів, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Палати депутатів попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

Повноваження Палати депутатів не можуть бути достроково припинені Президентом України в останні три місяці строку повноважень цієї Палати.

Президент України має право достроково припинити повноваження Палати депутатів Національних Зборів України, якщо:

1) протягом одного місяця у Палаті депутатів не сформовано коаліцію депутатських груп і фракцій відповідно до статті 102 цієї Конституції;

2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;

3) протягом місяця після офіційного подання не розглянута програма дій Кабінету Міністрів України;

4) протягом трьох місяців після офіційного внесення не схвалений проект Бюджету України на наступний рік.

5) за результатами Всеукраїнського референдуму про недовіру Президенту України, ініційованого Палатою депутатів, Президент України отримає довіру виборців.

Глава 7. Сенат Національних Зборів України

С т а т т я 106.

Сенат Національних Зборів України формується на основі рівного представництва областей, Автономної Республіки Крим, Столичного округу Київ, міста Севастополя – по 3 сенатори, які обираються безпосередньо виборцями цих адміністративно-територіальних одиниць за мажоритарною системою відносної більшості у багатомандатних виборчих округах терміном на 6 років (з поновленням третини складу Сенату кожних 3 роки). Пожиттєвими сенаторами є також Президенти України після закінчення своїх президентських повноважень, за винятком випадків, коли вони були усунуті з посади у порядку імпічменту.

Утворення парламентських фракцій в Сенаті забороняється.

С т а т т я 107.

Сенатором може бути громадянин України, який досяг на день виборів не менше 35 років, постійно мешкає в Україні протягом останніх 20 років, володіє державною мовою.

С т а т т я 108.

Сенат працює сесійно.

Сенат є повноважним за умови обрання не менш як двох третин від його конституційного складу.

Сенат збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Перше засідання Сенату відкриває найстарший за віком сенатор Національних Зборів України.

Порядок роботи Сенату встановлюється Конституцією України, законом про Регламент Національних Зборів України та Регламентом Сенату.

У засіданнях Сенату з правом одного виступу на черговій сесії із найбільш важливих питань та ухвалення конституційних законів можуть брати участь Головуючий у Всеукраїнській Раді Церков та Релігійних Організацій, Уповноважений Національних Зборів України з прав людини, Генеральний прокурор України, Голова Рахункової Палати України, Голова Асоціації місцевого самоврядування України.

С т а т т я 109.

До основних повноважень Сенату Національних Зборів України належать:

1) розгляд і схвалення законопроектів;

2) здійснення парламентського контролю за дотриманням законів у межах, визначених цією Конституцією;

3) внесення змін в адміністративно-територіальний устрій;

4) здійснення контролю за реалізацією прав і свобод людини та громадянина, прав національних меншин, а також прав органів місцевого самоврядування;

5) надання згоди на призначення Президентом глав дипломатичних представництв України в інших державах і представників України при міжнародних організаціях;

6) надання згоди Президенту на будь-яке перебування чи переміщення територією України іноземних військових підрозділів, а також на використання українських військовослужбовців за межами України; схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

7) розгляд і прийняття рішень згідно з Конституцією України щодо звинувачень у порядку імпічменту за дії, вчинені вищими посадовими особами при виконанні ними своїх службових обов'язків;

8) прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу сенатора, групи сенаторів чи Комітету Сенату, заслуховування відповідей за запитами сенаторів; проведення парламентських розслідувань і слухань, що стосуються предмету відання Сенату;

9) призначення Міністра внутрішніх справ України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України та про призначення Голови Служби безпеки України;

10) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Національних Зборів України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;

11) призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення із числа представників всеукраїнських громадських організацій;

12) призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України із числа представників всеукраїнських громадських організацій;

13) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

14) призначення на посаду та звільнення з посади керівника Апарату Національних Зборів України;

15) надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

16) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;

17) призначення третини складу Конституційного Суду України;

18) призначення суддів безстроково;

19) утворення судів;

20) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

21) надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

22) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;

23) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим або обласних рад за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення ними Конституції України або законів України;

24) призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;надання згоди органам державної влади земель на участь в реалізації програм міжнародного співробітництва;

25) призначення за поданням всеукраїнських професійних громадських організацій фінансистів, банкірів, економістів та юристів на посади та звільнення з посад Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України;

26) розпуск територіальних рад землі або району, місцевих рад села, містечка або міста за поданням Президента України у разі порушення ними Конституції України у триденний строк після звернення.

С т а т т я 110.

Сенат обирає зі свого складу Голову Сенату, першого заступника і заступника Голови Сенату та відкликає їх з цих посад.

Голова Сенату:

1) веде засідання Сенату;

2) організовує роботу Сенату, координує діяльність його органів;

4) підписує рішення, прийняті Сенатом;

5) представляє Сенат у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав.

Голова Сенату здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією, у порядку, встановленому законом про Регламент Національних Зборів України та Регламентом Сенату.

Глава 8. Законодавчий процес

С т а т т я 111.

Законодавчий процес включає ініціювання, підготовку, подання, розгляд, ухвалення, набрання юридичної сили та оприлюднення конституційних і звичайних законів та кодексів законів.

Законодавчий процес здійснюється у порядку, встановленому цією Конституцією та відповідним Законом України.

С т а т т я 112.

Законодавча ініціатива належить:

1) Українському народу;

2) Президенту України;

3) депутатам і сенаторам Національних Зборів України;

4) комітетам і комісіям Палат Національних Зборів України;

5) Кабінету Міністрів України.

Законопроект може вноситись у будь-яку Палату. Законопроекти, що передбачають фінансові витрати, вносяться виключно в Палату депутатів Національних Зборів України.

С т а т т я 113.

Національні Збори України ухвалюють закони, кодекси, постанови та інші акти більшістю від свого конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією.

С т а т т я 114.

Конституційними законами України визначаються:

1) права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;

2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;

3) права корінних народів і національних меншин (общин);

4) порядок застосування мов;

5) порядок використання і захисту державних символів;
6) організація і діяльність органів влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики;
7) засади місцевого самоврядування;
8) статус Столичного округу Київ; спеціальний статус інших міст;
9) основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку;
10) організація адміністративно-територіального устрою держави, режим національної території та держаного кордону;
11) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації;
12) організація і порядок проведення виборів та референдумів;
13) організація і порядок діяльності Національних Зборів України, Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади;
14) статус депутатів та сенаторів;
15) утворення і ліквідація судів за поданням
16) засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

С т а т т я 115.

Виключно законами України встановлюються:

1) Бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення та функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи; засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

2) основи соціальної політики, соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці й зайнятості, прийняття загальнодержавних заходів щодо безробіття; шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури й охорони здоров'я; захисту суспільної моралі, екологічної безпеки;

3) правовий режим власності;

4) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;

5) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

6) засади регулювання демографічних та міграційних процесів;

7) засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації;

8) судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання та слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури;

9) порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;

10) порядок встановлення державних стандартів;

11) державні нагороди;

12) військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання;

13) державні свята;

14) порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального;

15) встановлення податків і зборів загальнодержавного значення; формування і затвердження Бюджету України; визначення витрат для виконавчої, законодавчої та судової гілок влади; заслуховування їх щорічних звітів про використання виділених коштів;

16) затвердження національного боргу і регулювання його виплати, надання дозволу на випуск позики та визначення порядку її погашення; організація державного кредиту; визначення основ фінансової, цінової, податкової, інвестиційної, зовнішньоекономічної та митної політики; утворення вільних економічних зон;

17) вирішення питань карбування монет, емісії грошей, визначення їх типів, вартості й найменування;

18) встановлення одиниць ваги, міри і часу;

19) визначення загальної політики в сферах сільського господарства і промисловості, використання природних ресурсів;

20) визначення основ демографічної та міграційної політики;

21) визначення основ екологічної і науково-технічної політики;

22) визначення порядку використання засобів зв'язку, режиму залізничних і шосейних доріг, каналів та портів; визначення організації та експлуатації енергосистем і транспорту;

23) визначення основних правил здійснення дипломатичних і консульських стосунків, порядку укладання і денонсації міжнародних договорів, порядку приєднання України до міжнародних організацій.

Законом України оголошується амністія.

Питання, які не належать до виключної сфери закону та виключних повноважень Парламенту, регулюються нормативно-правовими або нормативно-адміністративними актами органів державної влади та актами органів місцевого самоврядування.

Стаття 116.

Законопроекти розглядаються на роздільних засіданнях Палат Національних Зборів України.

Законопроект, у тому вигляді, в якому був схвалений в одній із Палат, передається на розгляд іншої Палати. У разі схвалення законопроекту в цій Палаті без змін, законопроект вважається прийнятим. Якщо ця Палата внесла зміни чи доповнення до законопроекту, вони можуть бути відхилені рішенням Палати, яка розглядала законопроект першою, схваленим не менш ніж двома третинами голосів від її складу. Рішення Палати про ухвалення закону оформляється постановою Палати, яка підписується Головою Палати.

Всі законопроекти, пов'язані з фінансовими витратами, разом з відповідними висновками Рахункової Палати розглядаються Палатою депутатів Національних Зборів України.

Зміни чи доповнення до таких законопроектів, внесені Сенатом Національних Зборів України, схвалюються чи відхиляються в ході повторного голосування у Палаті депутатів Національних Зборів України простою більшістю голосів від її складу.

Проекти законів можуть попередньо обговорюватись узгоджувальною комісією Палат, утвореною ними на паритетних засадах. Проекти обговорені та узгоджені на засіданні такої комісії, приймаються Палатами в цілому.

Законопроект, відхилений Палатою у першому читанні, може бути поставлений на повторне обговорення не раніше наступної сесії.

Окремі законопроекти за узгодженим рішенням обох Палат можуть бути винесені на Всеукраїнський референдум.

Стаття 117.

Законопроект, схвалений в обох Палатах, в трьохденний термін Головою тієї Палати, яка його схвалила останньою, та за підписом Голови цієї Палати надсилається Президенту України для підписання й офіційного оприлюднення.

Президент України протягом 15 днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання. Президент України може скористатися правом відкладального вето і повернути поданий на підпис закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями та зауваженнями для повторного розгляду всього закону чи окремих його положень до тієї Палати, в яку законопроект був внесений.

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий не менш як двома третинами від конституційного складу кожної палати, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів.

У разі, якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений Головою Палати депутатів Національних Зборів України.

Не підлягають підписанню Президентом України акти Палат, прийняті як постанови, заяви, резолюції, звернення на спільних або роздільних засіданнях Палат.

Стаття 118.

Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Закони оприлюднюються державною мовою.

Зміни та доповнення до законів приймаються в тому ж порядку, в якому ухвалюються самі закони.

РОЗДІЛ 4. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Глава 9. Статус Президента України

Стаття 119.

Президент є Главою Української держави.

Президент виступає від мені держави, є гарантом національної безпеки, державного суверенітету, територіальної цілісності України, і правонаступності держави, додержання Конституції України та законів України, прав і свобод людини і громадянина, соціальної справедливості.

Стаття 120.

Президента України обирають громадяни України за мажоритарною виборчою системою на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом двадцяти останніх перед днем виборів років, володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше, ніж два строки підряд.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися, а також займатися будь-якою іншою оплачуваною роботою, підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень Президента України.

Порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом. Результати виборів Президента України мають бути оголошені Центральною виборчою комісією не пізніше ніж через 60 днів після проведення голосування.

Якщо Центральна виборча комісія не оприлюднила результати виборів Президента України протягом 60 днів після голосування, результати таких виборів оприлюднює протягом наступних двох днів Верховний Суд України.

Стаття 121.

Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги Українському народові на урочистому засіданні Національних Зборів України.

Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Президент України складає таку присягу:

«Я, (ім'я та прізвище), волею Українського народу обраний (обрана) Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України та норм суспільної моралі, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі».

Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

У випадку неможливості складення присяги Президентом України на урочистому засідання Національних Зборів України Президент України може скласти присягу Українському народу шляхом проголошення присяги через урочисту трансляцію Першим каналом Національної телекомпанії України та Першим каналом Національної радіокомпанії України у режимі прямого ефіру.

С т а т т я 122.

Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

Посада Президента є символом держави. За посягання на честь і гідність, публічну образу чи зневагу Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

С т а т т я 123.

Президент України:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

2) є гарантом прав і свобод громадян;

3) звертається з посланнями до народу та із щорічними та позачерговими посланнями до Національних Зборів України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

4) забезпечує проведення єдиної внутрішньої і зовнішньої політики;

5) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

6) приймає рішення про визнання іноземних держав;

7) утворює дипломатичні представництва України в інших державах та при міжнародних організаціях;

8) призначає за погодженням із Сенатом Національних Зборів України та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

9) призначає Всеукраїнський або місцеві референдуми, проголошує Всеукраїнський референдум за народною ініціативою, оголошує результати референдумів;

10) призначає вибори до Національних Зборів України у порядку і строки, встановлені цією Конституцією;

11) припиняє повноваження Палати депутатів Національних Зборів України та призначає дострокові вибори до неї у випадках, визначених цією Конституцією;

12) вносить у Палату депутатів Національних Зборів України за пропозицією коаліції депутатських фракцій, сформованої відповідно до цієї Конституції, подання про погодження кандидатури Прем'єр-міністра України у строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після отримання такої пропозиції; призначає за згодою Палати депутатів та Сенату Національних Зборів України Прем'єр-міністра України;

13) вносить на розгляд Сенату Національних Зборів України кандидатури на призначення на посади Міністра внутрішніх справ, Міністра оборони, Міністра закордонних справ, Міністра надзвичайних ситуацій, Голови Служби безпеки України, Голови Антимонопольного комітету України та Голови Фонду державного майна України;

14) підписує, оприлюднює та бере до виконання за кони, прийняті Національними Зборами України;

15) призначає за поданням всеукраїнських професійних громадських організацій юристів третину складу Конституційного Суду України та третину складу Вищої Ради Юстиції;

16) має право вето щодо прийнятих Національними Зборами України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Національними Зборами України;

17) вносить подання про призначення Сенатом Національних Зборів України Генерального прокурора України та звільнення його з посади;

18) вносить до Палати депутатів Національних Зборів України кандидатури на призначення на посаду або пропозиції про звільнення з посади Голови Національного банку України, призначає за поданням всеукраїнських професійних громадських організацій фінансистів, банкірів, економістів та юристів на посади половину складу Ради Національного банку України;

19) вносить до Сенату Національних Зборів України пропозиції про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, призначає за поданням всеукраїнських професійних громадських організацій журналістів, письменників, кіномитців та інших творчих професій половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення,;

20) ініціює скликання позачергових засідань Національних Зборів України та окремих Палат;

21) вносить до Палати депутатів Національних Зборів України за поданням всеукраїнських професійних громадських організацій фінансистів, банкірів, економістів та юристів кандидатури для призначення на посади Голови та членів Рахункової палати;

22) вносить за поданням всеукраїнських професійних громадських організацій до Сенату Національних Зборів України пропозиції про призначення на посади та припинення повноважень і звільнення з посад Голови та членів Центральної виборчої комісії;

23) є Верховним Головнокомандувачем, якому підпорядковуються Збройні Сили України та інші військові формування України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

24) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

25) вносить Національним Зборам України подання про оголошення стану війни та укладення миру або запровадження воєнного стану в Україні, приймає рішення про запровадження надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

26) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

27) ухвалює укази про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації та вносить їх на затвердження до Сенату Національних Зборів України;

28) є гарантом виконання судових рішень;

29) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

30) нагороджує відповідно до закону державними нагородами;

31) встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними відповідно до закону;

32) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

33) здійснює помилування;

34) для здійснення своїх повноважень створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби у межах коштів, передбачених у Бюджеті України;

35) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

Президент України на основі та на виконання Конституції України і законів України видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 7, 25, 26, 27, 29 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

С т а т т я 124.

Президент України може у будь-який час звернутись до Верховного Суду України щодо скасування актів Кабінету Міністрів України, міністерств України, інших органів державної виконавчої влади у разі їх невідповідності Конституції України, законам України та актам Президента України.

Президент України може у будь-який час звернутись до Конституційного суду України за висновком щодо відповідності Конституції України законів, прийнятих Національними Зборами України, у разі необхідності вимагати невідкладного розгляду такого звернення Конституційним судом України.

С т а т т я 125.

Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони відповідно до закону.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України і затверджує його своїм указом.

До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України, Голова Державної служби із надзвичайних ситуацій України.

У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України можуть брати участь з правом дорадчого голосу Голови Палат Національних Зборів України.

Засідання Ради національної безпеки і оборони України є правомочними, якщо у них беруть участь не менш як три четверті членів Ради національної безпеки і оборони України.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України приймаються більшістю голосів із числа присутніх на засіданні членів Ради національної безпеки і оборони України.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України та є обов'язковими на території України.

Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

С т а т т я 126.

Всеукраїнський референдум про дострокове припинення повноважень Президента України може бути проведений за ініціативою більшості складу Палати депутатів Національних Зборів України чи не менше як трьох мільйонів виборців.

Якщо за рішенням Всеукраїнського референдуму буде висловлено недовіру Президенту України, він подає у відставку у день оприлюднення рішення Всеукраїнського референдуму, а Національні Збори України призначають вибори нового Президента України. У випадку відмови Президента України подати у відставку або неподання ним у відставку протягом 12 годин з моменту оголошення результатів Всеукраїнського референдуму повноваження виконувача обов'язків Президента України до обрання нового Президента України переходять до Прем'єр-міністра України.

Якщо за рішенням Всеукраїнського референдуму, проведеного за ініціативою Палати Депутатів, Президент України одержить довіру виборців, він оголошує розпуск Палати Депутатів і призначає нові вибори.

С т а т т я 127.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

1) відставки;

2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

3) усунення з поста в порядку імпічменту;

4) смерті.

С т а т т я 128.

Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто на засіданні Національних Зборів України заяви про відставку та її прийняття Головою Конституційного Суду України

С т а т т я 129.

Неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Національних Зборів України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від конституційного складу Палат на підставі письмового подання Верховного Суду України, підготовленого за зверненням Палати депутатів або Сенату Національних Зборів України, і медичного висновку.

С т а т т я 130.

Президент України може бути усунений з поста Національними Зборами України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється за рішенням більшості від конституційного складу однієї з палат Національних Зборів України.

Для проведення розслідування створюється спеціальна тимчасова слідча комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі.

Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Національних Зборів України.

За наявності підстав Сенат Національних Зборів України може не менш як трьома четвертими від конституційного складу ухвалити рішення про звинувачення Президента України, яке є підставою для проведення розгляду Палатою депутатів Національних Зборів України питання про порушення процедури імпічменту щодо Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Національними Зборами України не менш як двома третинами голосів від їх конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

Стаття 131.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 126, 127, 128, 129, 130 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України. У випадку неможливості тимчасового заміщення Прем'єр-міністром посади Президента України обов'язки Президента України покладаються на Голову Палати депутатів Національних Зборів України. Прем'єр-міністр України, Голова Палати депутатів у період виконання ними обов'язків Президента України не можуть здійснювати повноваження, передбачені пунктами 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10,11, 12, 13, 14, 15,16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 40 статті 123 цієї Конституції.

Стаття 132.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України Національні Збори України не пізніше 10 днів з дня дострокового припинення повноважень Президента України ухвалюють рішення про проведення виборів нового Президента України, які мають відбутися протягом 90 днів.

РОЗДІЛ 5. ДЕРЖАВНА ВИКОНАВЧА ВЛАДА

Глава 10. Загальні положення

Стаття 133.

Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи державної виконавчої влади становлять єдину систему органів державної виконавчої влади.

Центральні та місцеві органи державної виконавчої влади підпорядковані, підконтрольні і підзвітні Кабінету Міністрів України та підконтрольні Президенту України.

Стаття 134.

Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, Міністром, керівником центрального органу державної виконавчої влади може бути громадянин України не молодший 35 років, який володіє державною мовою, має вищу освіту, мешкає в Україні не менше 20 останніх років.

Стаття 135.

Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів державної виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Стаття 136.

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади визначаються Конституцією України та законами України.

Державну виконавчу владу на місцях здійснюють місцеві органи державної виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування, повноваження та порядок формування і діяльності яких визначається особливостями територіальної організації влади, встановленими Конституцією України та законами України.

Глава 11. Кабінет Міністрів України

Стаття 137.

Кабінет Міністрів (Уряд) України є вищим колегіальним органом державної виконавчої влади.

У своїй діяльності Кабінет Міністрів керується Конституцією України, законами України, актами Національних Зборів України та їх Палат, актами Президента України.

Структура, компетенція та порядок діяльності Кабінету Міністрів визначається законом.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та Національними Зборами України, підконтрольний Палаті депутатів Національних Зборів України, підконтрольний і підзвітний Національним Зборам України у межах, передбачених Конституцією України.

С т а т т я 138.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, три віце-прем'єр-міністри України, міністри України.

Прем'єр-міністр України відповідно до цієї Конституції призначається за результатами голосування Палати депутатів Національних Зборів України, погодженим із Сенатом Національних Зборів України, Президентом України відразу після ухвалення рішення Палати депутатів на засіданні у Національних Зборах України. Персональний склад Кабінету Міністрів України після погодження Палатою депутатів Національних Зборів України призначається Президентом України за пропозицією сформованої депутатськими фракціями і групами коаліції, до якої входить більшість депутатів. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України на засіданні Палати депутатів Національних Зборів України особисто вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Палаті депутатів, сформованої відповідно до статті 102 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Палати депутатів Національних Зборів України.

Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України, Міністр внутрішніх справ України, Голова Служби Безпеки України, Голова державної служби надзвичайних ситуацій України призначаються Сенатом Національних Зборів України.

Інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України, внесеного за пропозицією коаліції депутатських фракцій, після ухвалення відповідного рішення Палатою депутатів Національних Зборів України.

Обов'язки Прем'єр-міністра України та члена Кабінету Міністрів України є несумісними з будь-яким представницьким мандатом, а також з працею на іншій платній посаді та підприємницькою діяльністю.

Прем'єр-міністр України та члени Кабінету Міністрів України можуть бути звільнені з посади у порядку, визначеному Конституцією України.

С т а т т я 139.

Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції України та законів України, актів Президента України;

2) проводить у життя Конституцію України та закони України, акти Президента України;

3) створює рівні умови для громадян, вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина;

4) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у галузі захисту суспільної моралі, освіти, науки і культури, охорони довкілля, екологічної безпеки та природокористування;

5) розробляє проект закону про Бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Національними Зборами України Бюджету України, подає Національним Зборам України звіт про його виконання;

6) здійснює політику у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, забезпечує соціальну спрямованість державної політики у галузі фінансів, цін, податків і оплати праці; відповідає за проведення ефективної державної політики соціального захисту найбільш вразливих верств населення;

7) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку, охорони довкілля в Україні;

8) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності;

9) здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

10) відповідає за стан довкілля, за виробництво і реалізацію екологічно чистих продуктів харчування, предметів побуту та стан поінформованості населення у цій сфері;

11) відповідає за забезпечення громадського порядку, боротьби із злочинністю та іншими правопорушеннями;

12) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

13) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

14) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

15) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України;

16) призначає Урядового уповноваженого на строк до одного року у випадку розпуску Сенатом Національних Зборів України місцевої чи територіальної ради відповідно до п.26 статті 109 цієї Конституції;

17) здійснює інші повноваження і обов'язки та виконує інші функції, визначені Конституцією України та законами України, актами Національних Зборів України та актами Президента України.

С т а т т я 140.

Прем'єр-міністр України об'єднує і спрямовує роботу міністрів, інших посадових осіб центральних та місцевих органів державної виконавчої влади.

Прем'єр-міністр України за посадою може представляти Президента України за його дорученням у Національних Зборах України.

Прем'єр-міністр України подає на затвердження Палати Депутатів Бюджет України та звіт про його виконання.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Палатою депутатів Національних Зборів України.

Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств у межах коштів, передбачених Бюджетом України на утримання цих органів.

С т а т т я 141.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає правові акти, – постанови і розпорядження – які є обов'язковими до виконання.

Правові акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, підлягають реєстрації Міністерством юстиції України у порядку, встановленому законом.

Доручення Першого віце-прем'єр-міністра та віце-прем'єр-міністрів, видані відповідно до розподілу їхніх обов'язків, є обов'язковими для виконання посадовими особами. Перший віце-прем'єр-міністр та віце-прем'єр-міністри не можуть надавати доручення з питань, віднесених до повноважень Кабінету Міністрів України та Прем'єр-міністра України.

С т а т т я 142.

Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Палатою депутатів у Національних Зборах України.

Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Палаті депутатів Національних Зборів України або Президентові України про свою відставку.

Відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Прийняття Палатою депутатів Національних Зборів України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України або Прем'єр-міністру України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України, відставку якого прийнято Палатою депутатів Національних Зборів України або Президентом України, за їх дорученням продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України, але не довше ніж шістдесят днів.

Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Палатою депутатів Національних Зборів України рішення про недовіру Кабінету Міністрів України.

С т а т т я 143.

Прем'єр-міністр, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри і міністри несуть спільну політичну відповідальність перед Палатою депутатів Національних Зборів України і особисту відповідальність в порядку імпічменту відповідно до закону.

Глава 12. Центральні органи державної виконавчої влади

С т а т т я 144.

Центральними органами державної виконавчої влади є міністерства, державні комітети, національні комітети та комісії, державні служби та державні департаменти.

Міністерства очолюють міністри, які за посадою є членами Уряду (Кабінету Міністрів) України.

С т а т т я 145.

У межах своїх повноважень міністри, керівники (голови) державних комітетів, національних комітетів та комісій, державних служб та державних департаментів:

1) здійснюють керівництво дорученими сферами державного управління, несуть відповідальність за стан справ у цих сферах перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України;

2) розробляють проекти актів Президента України та Кабінету Міністрів України;

3) беруть участь у засіданнях Палат Національних Зборів України за власною ініціативою чи за ініціативою Палат Національних Зборів України, надають їм необхідну інформацію, дають відповіді на запити і звернення депутатів та сенаторів.

С т а т т я 146.

У межах своїх повноважень міністри, керівники (голови) державних комітетів, національних комітетів і комісій, державних служб та державних департаментів видають правові акти – накази і розпорядження, організують і контролюють їх виконання.

Акти нормативно-правового характеру керівників центральних органів державної виконавчої влади підлягають реєстрації Міністерством юстиції України.

С т а т т я 147.

Міністри щорічно подають до Палати депутатів Національних Зборів України звіт про стан справ у сфері свого відання. Керівники інших центральних органів державної виконавчої влади щорічно звітують Кабінету Міністрів України або колегіям міністерств, у сфері відання яких вони функціонують.

РОЗДІЛ 6. СУДОВА ВЛАДА

Глава 13. Загальні положення

С т а т т я 148.

Судова влада в Україні належить виключно судам, а правосуддя здійснюється виключно судами. Делегування або передача у будь-який спосіб судових функцій позасудовим органам забороняється. Привласнення таких функцій є злочином.

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у межах юрисдикції держави.

Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов’язковими до виконання на всій території України.

Створення надзвичайних або особливих судів у мирний час не допускається.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні судочинства через інститут присяжних та мирові суди.

С т а т т я 149.

Судді недоторканні. Незалежність та недоторканність суддів гарантується Конституцією України та законами України.

Суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності без згоди Сенату Національних Зборів України. Затримання чи арешт судді допускаються тільки на місці скоєння

злочину, зафіксованого відповідними аудіовізуальними технічними засобами. Фальсифікація матеріалів щодо затримання чи арешту судді є тяжким злочином.

Судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Будь-яка форма тиску на суддів карається законом.

Держава забезпечує особисту безпеку суддів та їх родин.

С т а т т я 150.

Судді займають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду та мирових суддів.

Судді не можуть бути звільнені чи усунуті з посади, за винятком випадків, визначених цією Конституцією.

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
2) досягнення суддею шістдесяти п’яти років;
3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров’я;
4) у разі порушення вимог законодавства щодо несумісності з суддівською посадою;
5) порушення суддею присяги або Кодексу суддівської етики;
6) за вироком суду, зокрема у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді;
7) у порядку імпічменту;
8) припинення його громадянства, виїзді на постійне або тривале проживання в іншу країну;
9) визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим;
10) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення щодо звільнення чи усунення з посади судді, за винятком застосування імпічменту, приймається органом, який його призначив або обрав.

У випадку смерті судді його повноваження припиняються за самим фактом смерті, підтвердженим відповідним свідоцтвом з дня його передачі у Сенат Національних Зборів України. Сенат може провести перевірку обставин щодо смерті судді.

С т а т т я 151.

В Україні гарантується матеріальна, фінансова і кадрова незалежність судової влади.

Забезпечення фінансування та належних умов функціонування судової системи, діяльності судів і суддів є обов’язком держави. У Бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів.

Посадове утримання судді не може зменшуватись порівняно з тим, яке він отримував з моменту призначення.

С т а т т я 152.

Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування.

С т а т т я 153.

Виконання судових рішень покладається на відповідну службу, яка створюється в системі виконавчої влади. Її повноваження визначаються законом.

Глава 14. Конституційний Суд України

С т а т т я 154.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції України, спірних питань компетенції державних органів різних гілок влади та самоврядування, а також надає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

С т а т т я 155.

Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України.

За поданням всеукраїнських професійних громадських організацій юристів Сенат Національних Зборів України, З’їзд суддів України та з’їзд представників вищих юридичних навчальних закладів призначають по шість суддів Конституційного Суду України із застосуванням ротації через кожних три роки по два судді.

С т а т т я 156.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і стаж практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менш як десять років, досяг на день обрання (призначення) сорокарічного віку, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років, володіє державною мовою, має вчений ступінь, як правило, доктора наук у галузі права.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

С т а т т я 157.

На суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, підстави щодо звільнення з посади, передбачені статтями 149, 150 цієї Конституції, та вимоги щодо несумісності, визначені в частині другій статті 169 цієї Конституції.

Суддям Конституційного Суду України за фактом обрання (призначення) відповідно до цієї Конституції присвоюється довічне звання Високого Судді.

С т а т т я 158.

Перед вступом на посаду суддя Конституційного Суду України в урочистій обстановці складає та скріплює своїм підписом таку присягу Українському народу відповідно на засіданні Сенату Національних Зборів України, на З'їзді суддів або представників вищих юридичних навчальних закладів одразу після оголошення результатів голосування:

«Урочисто присягаю Українському народу чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство права і Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина».

С т а т т я 159.

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Перший заступник і Заступник Голови Конституційного Суду обираються зі складу суддів на Пленумі Конституційного Суду терміном не більш як на 3 роки і не більше ніж на один термін в межах строку їх суддівських повноважень.

Голова, Перший заступник та Заступник Голови Конституційного Суду можуть бути достроково усунуті зі своїх посад до закінчення терміну повноважень Пленумом Конституційного Суду не менше ніж двома третинами голосів від складу Конституційного Суду України.

С т а т т я 160.

Право звернення до Конституційного Суду України мають Президент України, не менш ніж 45 депутатів чи сенаторів, Кабінет Міністрів України, Голова Верховного Суду України, Уповноважений Національних Зборів України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні ради, а також суди відповідно до закону по справах, що знаходяться у провадженні цих судів щодо застосування для їх вирішення законів.

Конституційний Суд України може розглядати також звернення громадянина щодо конституційності законів і правових актів Президента України, якщо його справа, в основу розгляду якої покладені ці акти, остаточно вирішена Верховним Судом України.

С т а т т я 161.

До повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

законів та інших правових актів Національних Зборів України;

правових актів Президента України;

нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України;

нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

З питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Розгляд справ у Конституційному Суді України є публічним і відкритим.

С т а т т я 162.

Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Національних Зборів України для надання згоди на їх обов'язковість.

За зверненням Національних Зборів України Конституційний Суд України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

С т а т т я 163.

Закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

С т а т т я 164.

Конституційний Суд України приймає рішення на засіданнях Пленуму і засіданнях Колегій. Рішення щодо конституційності законів, правових актів Президента України, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймаються виключно на Пленумі Конституційного Суду України.

Рішення Колегії Конституційного Суду України може бути переглянуте Пленумом Конституційного Суду України, але не раніше як через 1 рік після його ухвалення.

С т а т т я 165.

Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим для виконання всіма особами, яким воно адресоване. Всі посадові особи зобов'язані сприяти його виконанню.

Закони та інші правові акти, які визнані неконституційними, є недійсними і виконанню не підлягають.

Визнання Конституційним Судом України актів Президента України неконституційними або невиконання Президентом України рішення Конституційного Суду України є підставою для застосування до нього імпічменту.

Невиконання рішення Конституційного Суду України іншими посадовими особами є підставою для притягнення їх до кримінальної відповідальності за злочин проти конституційного ладу.

С т а т т я 166.

Порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ визначаються законом.

Глава 15. Суди загальної юрисдикції

С т а т т я 167.

Суди загальної юрисдикції в Україні становлять єдину систему.

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації.

Система судів загальної юрисдикції ґрунтується на засадах:

1) єдності судової влади на всій території України;

2) галузевої спеціалізації;

3) доступності судів і правосуддя;

4) забезпечення права особи на апеляційне і касаційне оскарження.

С т а т т я 168.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

С т а т т я 169.

Правосуддя у судах загальної юрисдикції здійснюють професійні та мирові судді, а також, у визначених законом випадках, присяжні.

Професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат.

Судді не можуть обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, окрім наукової, викладацької та творчої.

На посаду професійного судді може бути рекомендований громадянин України, не молодший тридцяти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як п’ять років, проживає в Україні не менш як двадцять років та володіє державною мовою.

Суддею апеляційного суду може бути громадянин, який має стаж роботи на посаді судді не менше трьох років та володіє державною мовою.

Суддею Верховного Суду України може бути громадянин, який має стаж роботи на посаді судді не менше десяти років, проживає в Україні на момент призначення (обрання) суддею Верховного Суду України не менше двадцяти років та володіє державною мовою.

Суддею Верховного Суду України або апеляційного суду також може бути громадянин, який має вчений ступінь доктора (кандидата) наук у галузі права, проживає в Україні на момент призначення (обрання) на посаду судді не менше двадцяти років, має стаж науково-педагогічної або науково-дослідної роботи у галузі права не менше десяти років та володіє державною мовою.

Посаду мирового судді може обіймати громадянин України, не молодший 35 років, який мешкає на відповідній території не менше 5 років.

Захист професійних інтересів суддів здійснюється у порядку, встановленому законом.

Законом можуть бути встановлені додаткові вимоги до окремих категорій суддів стосовно стажу, віку та їх професійного рівня.

С т а т т я 170.

Всі судді, крім суддів Конституційного Суду України та мирових суддів, призначаються Сенатом Національних Зборів України безстроково в порядку, встановленому законом.

Перед вступом на посаду суддя складає Українському народу присягу такого змісту:

«Урочисто присягаю Українському народу чесно і сумлінно виконувати високі обов’язки судді, усіляко сприяти утвердженню верховенство права і Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина».

Присяга в урочистій обстановці зачитується перед Сенатом Національних Зборів України та скріплюється підписом судді. Перешкоджання складанню присяги судді на засіданні Сенату не допускається.

Мирові судді обираються членами територіальних громад відповідно до закону терміном на 5 років і складають присягу такого ж змісту, як і професійні судді на урочистому засіданні органу місцевого самоврядування відповідної територіальної громади.

С т а т т я 171.

Голови та заступники голів усіх місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції обираються загальними зборами суддів відповідного суду, протокол якого є підставою для виконання обов’язків.

С т а т т я 172.

Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

Основними засадами судочинства є:

1) законність та справедливість;

2) незалежність суддів при здійсненні судочинства;

3) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;

4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості;

5) підтримка державного звинувачення в суді безпосередньо прокурором;

6) презумпція невинуватості;

7) забезпечення звинуваченому права на захист;

8) невідворотність покарання за вчинення злочину;

9) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

10) оприлюднення судових рішень;

11) можливість апеляційного і касаційного оскарження будь-якого судового рішення;

12) обов'язковість судового рішення на всій території держави, для всіх органів і організацій, посадових осіб та громадян.

13) забезпечення доведеності вини.

Невиконання судового рішення є підставою для юридичної відповідальності.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій.

За неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності.

Стаття 173.

У судах одного і того ж рівня при здійсненні функцій судочинства судді мають рівні повноваження. В судах одного рівня судді можуть мати різні повноваження тільки згідно з підпорядкованістю один одному у сфері організаційної діяльності.

Вирішення окремих спорів, які виникають у галузі цивільних та господарських правовідносин, відповідно до закону може за домовленістю сторін здійснюватися третейським судом або шляхом медіації.

Стаття 174.

Верховний Суд України як найвища судова інстанція в системі загальних судів має право переглянути рішення будь-якого суду загальної юрисдикції.

Рішення Верховного Суду є остаточним.

Суддям Верховного Суду присвоюється довічне звання Високого Судді.

Стаття 175.

Голова Верховного Суду обирається загальними зборами суддів Верховного Суду терміном на 5 років і не більше як на два терміни підряд.

Голова Верховного Суду може бути достроково звільнений з посади зборами суддів Верховного Суду, якщо за таке рішення подано більш ніж три четверті голосів суддів, які взяли участь у зборах.

Перший заступник і заступники Голови Верховного Суду обираються і звільняються з посади загальними зборами суддів Верховного Суду за поданням Голови Верховного Суду.

Стаття 176.

Для забезпечення організаційних питань і незалежного функціонування судової системи та здійснення судочинства діє державна судова адміністрація.

Інші питання організації, діяльності та повноважень судів загальної юрисдикції, вимоги та особливості статусу суддів визначаються законом.

РОЗДІЛ 7. НАГЛЯДОВІ, КОНТРОЛЬНІ ТА АТЕСТАЦІЙНІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Глава 16. Загальні положення

Стаття 177.

В Україні створюються атестаційні, контрольні та наглядові органи влади. Формування цих органів влади здійснюється відповідно до Конституції України.

Якщо у Конституції України не визначено порядок формування таких органів, вони створюються відповідно до закону з числа представників всеукраїнських громадських організацій, які пройшли спеціальну реєстрацію у Центральній виборчій комісії. Участь представників політичних партій у діяльності цих органів влади не допускається.

Наглядові, контрольні та атестаційні органи державної влади не створюють єдиної системи.

Організація, кадрове, матеріально-технічне забезпечення, порядок діяльності та повноваження наглядових, контрольних та атестаційних органів визначається законом.

Колегіальні органи атестаційної, контрольної та наглядової влади здійснюють свої повноваження, як правило, на громадських засадах.

Особи, які вступають на посади в наглядових, контрольних та атестаційних органах державної влади, в урочистій обстановці складають присягу Українському народу перед органом, яким їх

призначено (обрано) на посаду. Текст присяги визначається Конституцією України та законами України.

Стаття 178.

Кадрове забезпечення наглядових, контрольних та атестаційних органів здійснюється виключно за оцінкою професійної підготовки та моральних якостей осіб, які претендують на посади у цих органах.

Національне агентство державної служби України підзвітне і підконтрольне Президенту України і здійснює контроль за дотримання Конституції України та законів України відповідно до закону.

Національний комітет з питань суспільної етики створюється і здійснює контроль за дотриманням етичних норм депутатами і сенаторами, суддями вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України, Конституційного Суду України, керівними працівниками центральних органів державної виконавчої влади відповідно до закону.

Стаття 179.

Призначення на керівні посади в органи державної виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування, окрім посад, які заміщуються у результаті виборів, керівні посади підприємств, установ і організацій, які фінансуються Бюджетом України або бюджетами місцевого самоврядування, здійснюється на конкурсній основі на підставі мандату на право зайняття посади, який видається органами атестаційної влади.

Глава 17. Уповноважений Національних Зборів України з прав людини

Стаття 180.

Закон визначає сферу відання і порядок діяльності Уповноваженого Національних Зборів України з прав людини. Уповноважений Національних Зборів України з прав людини підзвітний Палаті депутатів Національних Зборів України, підконтрольний і підзвітний Національним Зборам України.

Уповноважений Національних Зборів України з прав людини не може делегувати свої повноваження.

Стаття 181.

Уповноважений Національних Зборів України з прав людини обирається Палатою депутатів Національних Зборів України на сім років та затверджується на посаду Сенатом Національних Зборів України.

Голова Палати депутатів Національних Зборів України за результатами голосування Сенату Національних Зборів України підписує постанову про обрання Уповноваженого Національних Зборів України з прав людини.

Стаття 182.

Уповноваженим Національних Зборів України з прав людини може бути обраний громадянин України, який проживає в Україні на момент обрання не менше двадцяти років, володіє державною мовою, має вчений ступінь у галузі права та стаж роботи не менше десяти років у галузі права.

Одна і та ж особа не може бути обрана на посаду Уповноваженого Національних Зборів України з прав людини більше ніж два рази.

Уповноважений Національних Зборів України з прав людини може бути відкликаний з посади, якщо таке рішення буде ухвалене двома третинами голосів у Сенаті Національних Зборів України та Палаті депутатів Національних Зборів України.

Стаття 183.

Уповноважений Національних Зборів України з прав людини перед вступом на посаду на засіданні Сенату Національних Зборів України складає Українському народу присягу, текст якої затверджується законом.

Акти Уповноваженого Національних Зборів України з прав людини нормативного характеру підлягають реєстрації Міністерством юстиції України відповідно до закону.

Глава 18. Прокуратура України

С т а т т я 184.

Прокуратура України становить єдину систему, яка будується за принципом територіальності та спеціалізації, підзвітна Національним Зборам України та підконтрольна Президенту України.

На прокуратуру покладаються:

1) підтримання державного звинувачення в суді;
2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
3) інформування Президента України та Національних Зборів України про факти порушення Конституції України територіальними та місцевими радами та іншими органами державної влади;

4) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

5) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

С т а т т я 185.

Прокуратуру очолює Генеральний прокурор України, який призначається Сенатом Національних Зборів України на термін повноважень Президента України.

Генеральний прокурор формує колегію Генеральної прокуратури, яка затверджується Президентом України.

С т а т т я 186.

Палата Національних Зборів України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади. До призначення Президентом України та погодження Сенатом Національних Зборів України нового Генерального прокурора України його обов'язки виконує за указом Президента України один із заступників Генерального прокурора України.

С т а т т я 187.

Прокурори районів, міст, земель, міста Севастополя, Столичного округу Київ, Автономної Республіки Крим призначаються Генеральним прокурором України терміном на п'ять років.

Прокурором району або міста може бути призначено громадянина України з вищою юридичною освітою, який проживає в Україні на момент призначення не менше двадцяти років, володіє державною мовою, має стаж роботи не менше п'яти років у галузі права.

Прокурором землі, міста Севастополя, Столичного округу Київ, Автономної Республіки Крим, спеціалізованої прокуратури може бути призначено громадянина України з вищою юридичною освітою, який проживає в Україні на момент призначення не менше двадцяти років, володіє державною мовою, має вчений ступінь у галузі права та стаж роботи не менше десяти років у галузі права.

С т а т т я 188.

Організація та діяльність Прокуратури України, статус прокурорів, прокурори районів, міст, земель, міста Севастополя, Столичного округу Київ, Автономної Республіки Крим, спеціалізованих прокуратур, прокурорських працівників цих органів та Генеральної прокуратури України, вимоги до них визначаються законом.

Глава 19. Вища Рада Юстиції. Кваліфікаційні комісії суддів та адвокатів

С т а т т я 189.

В Україні діє Вища Рада Юстиції, до відання якої належить:

1) внесення подання про призначення (обрання) суддів на посади або про звільнення їх з посад;
2) прийняття рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності;
3) здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів;
4) розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності голів та заступників голів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

С т а т т я 190.

Вища Рада Юстиції складається з двадцяти членів, яких призначає Сенат Національних Зборів України за поданням пропорційно З'їзду суддів України, З'їзду адвокатів України, з'їзду представників вищих юридичних навчальних закладів та наукових установ, з'їзду представників всеукраїнських професійних громадських організацій юристів та всеукраїнської конференції працівників прокуратури.

С т а т т я 191.

Членом Вищої Ради Юстиції може бути громадянин України, який на момент призначення (обрання) до складу Вищої Ради Юстиції проживає в Україні не менше двадцяти років, володіє державною мовою, має вчений ступінь у галузі права та стаж роботи у галузі права не менше десяти років. Членом Вищої Ради юстиції не можуть бути судді, працівники органів державної виконавчої влади, депутати і сенатори.

Перед вступом на посаду член Вищої Ради Юстиції складає Українському народу присягу відповідно до закону.

Член Вищої Ради Юстиції може бути відкликаний з посади органом, що його призначив (обрав) у порядку, встановленому законом.

С т а т т я 192.

В Україні створюються Вища кваліфікаційна комісія суддів та регіональні кваліфікаційні комісії, підпорядковані Вищій Раді Юстиції, які повноважні надавати висновки щодо дотримання суддями Кодексу суддівської етики.

Порядок створення, організація діяльності та повноваження кваліфікаційних комісій визначаються законом.

С т а т т я 193.

Законом визначається порядок створення, організації діяльності та повноваження Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури та кваліфікаційних комісій адвокатури Автономної Республіки Крим, областей, Столичного округу Київ та міста Севастополя.

Глава 20. Контрольні органи державної влади

С т а т т я 194.

Порядок формування, діяльності та повноваження Центральної виборчої комісії, територіальних і місцевих виборчих комісій визначається законом.

С т а т т я 195.

Порядок створення, організація діяльності органів державного екологічного контролю, органів державного санітарно-епідеміологічного нагляду та інших контрольних органів визначається законами України. У своїй діяльності ці органи підконтрольні та підзвітні Президенту України і підзвітні Кабінету Міністрів України.

С т а т т я 196.

Рахункова палата України є органом Національних Зборів України і здійснює вищий державний контроль за оперативним управлінням Державною скарбницею і виконанням закону про Бюджет України, використанням бюджетних коштів у Національних Зборах України, Адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, центральних органах державної виконавчої, контрольної, наглядової влади, Верховному Суді України та вищих спеціалізованих судах України.

Рахункова Палата обирається Палатою депутатів Національних Зборів України, вона безпосередньо підконтрольна і підзвітна Палаті.

Голова Рахункової Палати обирається Палатою депутатів Національних Зборів України за поданням Голови Палати депутатів.

Організація і порядок діяльності Рахункової Палати визначається законом.

ЧАСТИНА ІІІ. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ

РОЗДІЛ 8. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Глава 21. Територіальний устрій України

Стаття 197.

Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості та соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних та культурних традицій.

Як унітарна держава Україна надає широких повноважень адміністративно-територіальним одиницям і місцевому самоврядуванню.

Стаття 198.

Систему адміністративно-територіального устрою України становлять землі, повіти, міста, містечка і села.

До складу України входять такі землі: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, Столичний округ Київ.

Столичний округ Київ мають спеціальний статус, який визначається законами України.

Адміністративні межі земель визначаються Національними Зборами України.

Адміністративні межі повітів, міст, містечок та сіл визначаються Сенатом Національних Зборів України.

Глава 22. Територіальна організація влади

Стаття 199.

Здійснення державної влади на місцевому рівні покладається на органи місцевої представницької влади, органи виконавчої влади земель та органи місцевого самоврядування, які діють з урахуванням поділу влади на представницьку, виконавчу, контрольну та атестаційну.

Особливості здійснення державної влади в Автономній Республіці Крим визначаються цією Конституцією та прийнятими у відповідності до неї законами України і Конституцією Автономної Республіки Крим.

Стаття 200.

Органи влади земель в межах своєї компетенції:

1) впроваджують у життя Конституцію України та закони України, правові акти Президента, Кабінету Міністрів України, загальнодержавні програми соціально-економічного і культурного розвитку регіонів;

2) самостійно здійснюють державне управління визначеними законом сферами на території регіонів;

3) відстоюють інтереси своїх територій перед Сенатом в Національних Зборах України, перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України.

Стаття 201.

Землі України мають власний бюджет, який є складовою частиною Бюджету України.

Вага загальнодержавних витрат розподіляється пропорційно між землями. Національні Збори України гарантують надання фінансової допомоги окремим землям з урахуванням їх економічного стану. Для забезпечення витрат по здійсненню програм розвитку органам державної влади земель надається право встановлювати згідно з законом земельні податки, які підлягають затвердженню Палатою депутатів Національних Зборів України.

Звіти щодо виконання бюджетів земель оприлюднюються.

С т а т т я 202.

Повноваження органів влади земель по управлінню справами земель є рівними незалежно від розміру території та кількості населення.

Не допускається надання органам влади окремих земель переваг щодо обсягу владних повноважень.

С т а т т я 203.

Дії та акти органів територіальної влади у землях не повинні загрожувати територіальній цілісності, єдності й суверенітету Української держави. Відповідальність за дотримання цієї норми покладається на Президента України та прокурорів земель і повітів, які зобов'язані своєчасно інформувати Президента України про порушення Конституції України органами територіальної влади.

Порядок нагляду за конституційністю актів і дій органів влади земель визначається Конституцією України та конституційним законом України.

Втручання у діяльність органів територіальних та місцевих органів виконавчої влади не допускається.

С т а т т я 204.

Органи влади земель можуть укладати договори про співробітництво з іншими землями в галузі юстиції, внутрішнього управління, соціально-економічного співробітництва, науки і техніки та в інших галузях.

За попередньою згодою Сенату Національних Зборів України органи влади землі можуть брати участь у реалізації програм міжнародного співробітництва.

Органи влади в землях не можуть відкривати представництва в інших країнах, мати власні Збройні сили, Службу безпеки, запроваджувати митні збори, вводити власну валюту.

Глава 23. Органи місцевої представницької влади

С т а т т я 205.

Представницьким органом землі є земельна рада.

Депутати земельної ради обираються безпосередньо населенням терміном на 4 роки на основі загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні із застосуванням мажоритарної виборчої системи згідно з законом про вибори земельних рад.

Члени земельних рад діють на основі імперативного мандату.

Очолює земельну раду голова, який обирається самою радою на строк повноважень ради.

С т а т т я 206.

Земельні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних земель та повітів, контролюють їх виконання; затверджують територіальні бюджети, які формуються з коштів Бюджету України, для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

С т а т т я 207.

У межах своєї компетенції земельна рада виконує відповідні установчі та контрольні повноваження, утворює виконавчі та контрольні органи за умови дотримання принципу розподілу функцій на представницькі, виконавчі та контрольні відповідно до цієї Конституції і закону, здійснює нормативне регулювання відносин, ухвалює рішення, обов'язкові для виконання на території землі.

У разі порушення Конституції України територіальна чи місцева рада може бути розпущена відповідно до Конституції України з одночасним зупиненням виконання її рішень та наступного їх скасування у судовому порядку відповідно до конституційного закону.

Рішення земельних рад нормативно-правового характеру підлягають реєстрації у Міністерстві юстиції України.

С т а т т я 208.

Порядок виборів земельних рад, організація і порядок їх діяльності визначаються законом.

Виборці землі можуть ініціювати проведення референдуму про недовіру раді землі, органу виконавчої влади чи Голові цього органу відповідно до закону.

Глава 24. Організація виконавчої влади земель

С т а т т я 209.

Органами виконавчої влади землі є Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, адміністрації земель, Столичного округу Київ.

Виконавчу владу в повітах здійснюють адміністрації, що обираються повітовими радами.

Виконавчу владу у містах, містечках та селах здійснюють виконавчі органи місцевого самоврядування.

Особливості здійснення державної виконавчої влади у Столичному окрузі Києві визначаються окремими законами України.

Земельні, повітові та місцеві органи виконавчої влади підзвітні і підконтрольні відповідним радам.

Земельні та повітові органи виконавчої влади підзвітні та підконтрольні органам державної виконавчої влади вищого рівня відповідно до закону.

С т а т т я 210.

Органи виконавчої влади на відповідній території забезпечують:

1) виконання Конституції України та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;

3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;

4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;

5) звітування про виконання відповідних бюджетів та програм;

6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;

7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

С т а т т я 211.

Рішення керівників територіальних або місцевих органів виконавчої влади, що суперечать Конституції України та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до конституційного закону скасовані Президентом України.

С т а т т я 212.

У межах своїх повноважень керівники земельних та повітових органів виконавчої влади:

1) здійснюють керівництво дорученими сферами державного управління, несуть відповідальність за стан справ у цих сферах перед Президентом України;

2) розробляють проекти актів Президента України та Кабінету Міністрів України;

3) беруть участь у засіданнях Палат Національних Зборів України за власною ініціативою чи за ініціативою Палат Національних Зборів України, надають їм необхідну інформацію, дають відповіді на запити і звернення депутатів і сенаторів.

4) видають правові акти – накази і розпорядження, організовують та контролюють їх виконання.

Всі акти нормативно-правового характеру земельних органів виконавчої влади підлягають реєстрації у Міністерстві юстиції України.

Акти нормативно-правового характеру районних органів виконавчої влади підлягають реєстрації земельними органами Міністерства юстиції України у порядку, встановленому законом.

С т а т т я 213.

Земельна чи повітова рада двома третинами голосів від свого складу може висловити недовіру усьому складу органу виконавчої влади землі, що тягне за собою його відставку, або ж винести на місцевий референдум питання про недовіру Голові органу виконавчої влади землі.

Повторне висловлення недовіри органу виконавчої влади землі радою землі або повторне винесення на референдум протягом року питання про недовіру Голові органу виконавчої влади землі (за ініціативою ради землі), а також порушення Конституції України та законів України може потягти за собою розпуск ради землі відповідно до Конституції України.

Голова органу виконавчої влади землі може бути усунутий з посади, а орган виконавчої влади землі розпущений у випадку порушення Конституції України, законів України, а також вчинення дій, що загрожують суверенітету та територіальній цілісності держави.

РОЗДІЛ 9. АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

Глава 25. Автономна республіка Крим як суб'єкт в організації влади

Стаття 214.

Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Стаття 215.

Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджують Національні Збори України у порядку, визначеному цією Конституцією.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради Міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції України та законам України, ухвалюються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Стаття 216.

Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада Міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради Міністрів Автономної Республіки Крим призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України.

Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради Міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України і діють відповідно до Конституції України та законів України.

Стаття 217.

Автономна Республіка Крим здійснює нормативно-правове регулювання з питань:

1) сільського господарства і лісів;
2) меліорації і кар'єрів;
3) громадських робіт, ремесел та промислів; благодійництва;
4) містобудування і житлового господарства;
5) туризму, готельної справи, ярмарок;
6) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників;
7) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;
8) мисливства, рибальства;
9) санітарної і лікарняної служб.

Стаття 218.

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Стаття 219.

До відання Автономної Республіки Крим належить:

1) призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;
2) організація та проведення місцевих референдумів відповідно до Конституції України та законів України;
3) управління майном, що належить Автономній Республіці Крим;
4) розроблення, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової і бюджетної політики України;

5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля – відповідно до загальнодержавних програм;

6) визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;

7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;

8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;

9) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;

10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.

Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження.

Стаття 220.

В Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України.

РОЗДІЛ 10. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Глава 26. Загальні засади місцевого самоврядування

Стаття 221.

Гарантоване Конституцію України місцеве самоврядування діє в межах таких адміністративно-територіальних одиниць, як міста, містечка і села (муніципалітети).

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, містечка та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України та законів України.

Особливості здійснення місцевого самоврядування в Столичному окрузі Київ визначаються окремими законами України.

Стаття 222.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, містечкові, міські ради та їх виконавчі органи – виконавчі комітети.

Питання організації управління повітами у містах належить до компетенції міських рад.

Сільські, містечкові, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Стаття 223.

Органи місцевого самоврядування здійснюють свою діяльність відповідно до Конституції України та законів України, актів Президента України, а також власних статутів, які затверджуються радами земель.

Формами здійснення громадянами місцевого самоврядування є референдуми, вибори до органів місцевого самоврядування та інші передбачені законами форми.

Стаття 224.

Кожна громада, яка здатна забезпечити витрати власного врядування, може вимагати визнання її як муніципалітету (самоврядної громади).

Місцеве самоврядування є самостійним в економічному, фінансовому і адміністративному відношенні.

Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування і не втручається у діяльність органів місцевого самоврядування, за винятком здійснення контролю за дотриманням Конституції України та законів України у формах і в межах, передбачених Конституцією України.

С т а т т я 225.

Місцеве самоврядування є формою реалізації права спроможних органів місцевого самоврядування у межах Конституції та законів України здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції в інтересах місцевого населення.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні повітових і земельних рад.

Територіальні громади сіл, містечок і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава фінансує виконання делегованих повноважень, а, у разі необхідності, передає у розпорядження органів місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Звіти щодо виконання бюджетів муніципалітетів оприлюднюються.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

С т а т т я 226.

Кожний муніципалітет має автономне право встановлювати передбачені законом збори, необхідні для забезпечення витрат самоврядування.

С т а т т я 227.

Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування:

управляють майном, що є в комунальній власності;

затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання;

затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання;

встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів;

утворюють, реорганізовують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю;

вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

С т а т т я 228.

Органи місцевого самоврядування відають усіма віднесеними законом до їхньої компетенції справами місцевого значення, у тому числі муніципального господарства (муніципального майна, муніципальних закладів і підприємств, житлового будівництва, водопостачання і каналізації, муніципального транспорту, базарів, ярмарок та ін.), благоустрою і добробуту (місцевих доріг, парків і скверів, служб загального користування, медичного і соціального забезпечення, громадської опіки, санітарного контролю), громадської безпеки (муніципальної поліції, боротьби з епідеміями і епізоотіями, охорони довкілля).

На органи місцевого самоврядування не можуть покладатись додаткові обов'язки інакше, як законом або угодами з ними.

С т а т т я 229.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів державної виконавчої влади та виконавчої влади земель і районів (делеговані повноваження). Держава фінансує здійснення делегованих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними делегованих повноважень та у межах цих повноважень підконтрольні відповідним вищим органам виконавчої влади.

С т а т т я 230.

Представницькими органами місцевого самоврядування міст, містечок і сіл є відповідні ради, які складаються з радників і обираються строком на чотири роки безпосередньо громадянами відповідної територіальної громади на основі загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні за мажоритарною виборчою системою відповідно до закону.

Ради є виключними розпорядниками муніципального майна.

С т а т т я 231.

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права за мажоритарною системою шляхом таємного голосування обирають строком на чотири роки відповідно сільського, містечкового та міського голову.

Статус голів, радників і виконавчих органів ради та їхні повноваження, порядок утворення, реорганізації, ліквідації визначаються законом.

С т а т т я 232.

Для координації планів розвитку території і здійснення спільних заходів в районах можуть створюватись асоціації самоврядних громад (муніципалітетів). Порядок їхнього формування і діяльності, а також обсяг компетенції визначаються законом.

Органи місцевого самоврядування різних рівнів за взаємною згодою, на підставі договорів можуть перерозподіляти між собою окремі повноваження.

С т а т т я 233.

Виконавчим органом місцевого самоврядування є управа.

Очолює управу міський, містечковий або сільський Голова.

Управа підзвітна і підконтрольна відповідній раді міста, містечка, села.

В містечках і селах з невеликою кількістю жителів виконавчі органи рад можуть не утворюватись, а їх функції покладаються на обраного виборцями голову містечка чи села.

В містах з внутрішнім адміністративним поділом можуть створюватись органи управління, порядок формування і повноваження яких визначаються законом.

С т а т т я 234.

Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення (ухвали), які є обов’язковими до виконання на відповідній території.

Рішення органів місцевого самоврядування можуть бути оскаржені до суду.

Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції України чи законам України, а також у випадку, коли рішення органів місцевого самоврядування створюють загрозу громадській безпеці, порушують права і вільності громадян, зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду.

Органи місцевого самоврядування у разі порушення статутів, вчинення дій, що суперечать Конституції України та законам України, актам Президента України можуть бути розпущені відповідно до Конституції України у порядку, що визначається конституційним законом.

С т а т т я 235.

Права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку.

ЧАСТИНА IV. ФІНАНСОВІ ТА БЮДЖЕТНІ ЗАСАДИ

РОЗДІЛ 11. ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСІВ ТА БЮДЖЕТУ

Глава 27. Фінанси і Бюджет України

С т а т т я 236.

Грошовою одиницею України та основою фінансової системи України є гривня.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку Держави – Національного банку України.

С т а т т я 237.

Національний Банк України здійснює грошово-кредитну та емісійну політику в Україні.

Голова Національного банку України призначається за пропозицією всеукраїнських громадських професійних організацій фінансистів, банкірів, економістів та юристів Сенатом Національних Зборів України за поданням Президента України та за погодженням з Палатою депутатів Національних Зборів України.

Рада Національного банку України складається із чотирнадцяти членів та Голови Ради. Голова Ради обирається за пропозицією спільної наради керівників всеукраїнських громадських професійних організацій фінансистів, банкірів, економістів та юристів Радою Національного банку України. За пропозицією спільної наради керівників всеукраїнських громадських професійних організацій фінансистів, банкірів, економістів та юристів сім членів Ради призначає Президент України, сім членів Ради призначаються Палатою депутатів Національних Зборів України за поданням Президента України.

Рада Національного банку України підзвітна Національним Зборами України та підконтрольна Сенату Національних Зборів України.

Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Правління Національного банку очолює Голова Національного банку. Члени правління, Перший заступник та заступники Голови правління призначаються Радою Національного банку України за погодженням із Сенатом Національних Зборів України за поданням Голови Національного банку.

Повноваження і порядок діяльності Національного банку визначаються законом.

Втручання у діяльність Національного банку України з боку Президента України, Національних Зборів України, депутатів та сенаторів, органів державної влади не допускається.

С т а т т я 238.

Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами.

Бюджет України, який визначає доходи і видатки держави, органів територіальної влади, має силу закону протягом того року, на який був затверджений. Будь-які видатки, не передбачені Бюджетом України, тягнуть за собою відповідальність винних у цьому осіб.

Виключно законом про Бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

Держава прагне до збалансованості Бюджету України.

Щорічні та інші звіти про доходи і видатки Бюджету України мають бути оприлюднені.

С т а т т я 239.

Бюджет України затверджується щорічно Національними Зборами України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Національних Зборів України проект закону про Бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Бюджету України поточного року.

Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Національних Зборів України звіт про виконання Бюджету України. Поданий звіт має бути оприлюднений.

С т а т т я 240.

Функції розпорядження державним нерухомим майном здійснює Фонд державного майна України відповідно до конституційного закону.

ПЕРЕХІДНІ І ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

С т а т т я 1.

Конституція України набуває правочинності з моменту офіційного оголошення результатів Всеукраїнського референдуму про затвердження Конституції України.

Затвердженню Конституції України Всеукраїнським референдумом передує схвалення проекту Конституції України Верховною Радою України за поданням Конституційної асамблеї України, до роботи у якій запрошуються голови, заступники голів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, земельних рад, Київської міської ради України, члени Національної академії правових наук України та керівники всеукраїнських професійних громадських організацій юристів.

Результати Всеукраїнського референдуму оголошуються Президентом України протягом 10 днів після проведення референдуму.

С т а т т я 2.

Закони, посилання на які містяться в Конституції України, мають бути прийняті протягом трьох років з моменту набрання Конституцією України правочинності.

Чинне законодавство має бути приведене у відповідність до Конституції України не пізніше п’яти років з моменту набрання Конституцією України правочинності.

С т а т т я 3.

Вибори до обох Палат Національних Зборів України мають бути оголошені протягом одного місяця з дня набрання Конституцією України правочинності та мають відбутися не пізніше шести місяців з дня оголошення виборів на основі Закону України «Про вибори до Національних Зборів України», який має бути прийнятий Верховною Радою України не пізніше одного місяця з дня схвалення проекту Конституції України Верховною Радою України перед внесенням проекту на Всеукраїнський референдум.

С т а т т я 4.

Верховна Рада України складає свої повноваження в день відкриття першого засідання Національних Зборів України.

Перше засідання після набрання юридичної сили цією Конституцією вперше обраних Національних Зборів України відкриває і веде Президент України.

С т а т т я 5.

Повноваження Президента України, обраного до прийняття цієї Конституції, зберігаються до завершення терміну його повноважень.

С т а т т я 6.

Президент України подає пропозиції щодо нового складу Кабінету Міністрів України на затвердження Національних Зборів України протягом місяця після їх обрання.

С т а т т я 7.

Органи контрольної і наглядової влади виконують свої повноваження відповідно до законів у частині, в якій ці закони не суперечать Конституції України.

С т а т т я 8.

Обласні ради набувають статусу земельних рад у фактично обраній кількості та діють протягом визначеного Конституцією України терміну повноважень.

Голови обласних рад діють протягом визначеного Конституцією України терміну повноважень.

С т а т т я 9.

Районні, міські, селищні та сільські ради набувають статусу відповідно повітових, міських, містечкових та сільських рад.

проект

РЕКОМЕНДАЦІЇ
науково-практичної конференції на тему «Місце і роль Конституції України у розвитку правової системи та реалізації цивілізаційного вибору Українського народу»

(м. Київ, 18 червня 2015 року)

З нагоди 19-ї річниці ухвалення Конституції України у м. Києві 18 червня 2015 року Національною академією правових наук України, Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького та Асоціацією українських правників за підтримки Міжнародної громадської організації «Асоціація милосердя «Еммануїл» та Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи була проведена міжнародна науково-практична конференція, присвячена актуальним проблемам сучасного конституційного процесу в Україні та розвитку вітчизняної правової системи в контексті цивілізаційного вибору Українського народу.

У конференції взяли участь Перший Президент України Леонід Кравчук та інші відомі державні і громадські діячі України, провідні правники України – вчені і практики, передусім ряд академіків та членів-кореспондентів Національної академії правових наук України, народні депутати України, представники судової системи та інших органів державної влади, а також громадських організацій.

Під час конференції обговорювалися проблеми реалізації Конституції України, розвитку сучасного конституційного процесу, його завдання, функціонування національної правової системи, її зближення та уніфікації із правовими системами світу, розвитку національної конституційно-правової доктрини, громадянського суспільства, їх взаємодії та соціальної зумовленості держави і права, прав людини і верховенства права, пошуку оптимальної моделі влади, її децентралізації, розвитку місцевого самоврядування, питання українського та європейського досвіду конституційного судочинства тощо.

За результатами заслуховування та обговорення доповідей учасників конференції, **відзначаємо** наступне. Прийняття Конституції України 28 червня 1996 року стало переконливим свідченням утвердження базових конституційних засад і принципів існування суверенної Української держави, її розбудови на цивілізаційних основах.

Конституція України як загальнонаціональний Суспільний договір, в якому Український народ визначив основні напрями демократичного та правового розвитку, гарантії прав і свобод людини, ґенези національної правової системи, отримала від міжнародних експертів оцінку однієї з найдемократичніших сучасних конституцій Європейських країн.

Конституція України стала одним із кращих досягнень, вершиною втілення вітчизняної конституційної думки, формою реалізації вікових прагнень Українського народу до незалежності і власної національної державності.

Конституція України втілила в собі вітчизняний конституційний досвід і прогресивні універсальні цінності Загальної декларації прав людини, закріпила їх широкий перелік, встановила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою цінністю держави і суспільства. Цим держава в’язала на себе зобов’язання щодо забезпечення прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів.

Утім поруч із беззаперечними здобутками за період її реалізації виявилося чимало проблем, які обумовлюють потребу в модернізації Основного Закону, його вдосконалення. Новітні реалії суспільно-політичного життя нашої країни, насамперед ігнорування чи порушення державою конституційних прав людини, розбалансованість у функціонуванні владних інституцій, нечіткість механізмів дії системи взаємообмежень та стримувань ґілок влади, вибірковість правосуддя, незавершеність моделі організації влади, необхідність її децентралізації та динамічного розвитку місцевого самоврядування, неузгодженість та суперечливість національного законодавства, його невідповідність європейським принципам і стандартам тощо визначають необхідність вдосконалення Конституції та законодавства України. Революція гідності відкрила Україні шлях до модернізації на європейських засадах, яка покликана привести не лише до оновлення Основного Закону, але в першу чергу до зміни практики її реалізації.

У сучасній правовій системі України відбуваються кардинальні перетворення під впливом інтеграційних та глобалізаційних процесів. Нормативна основа цієї системи має відповідати міжнародним, європейським правовим стандартам. Ці завдання спонукають науковців і практиків до пошуку та унормування ефективної моделі суспільного та державно-політичного устрою нашої країни. Фундаментальну роль у формуванні сучасних політико-правових основ подальшої розбудови демократичної правової держави і громадянського суспільства має відіграти Конституція України.

У зв'язку з викладеним та за результатами широкої дискусії і обговорення актуальних проблем подальшого розвитку правової системи України учасники конференції **вважають за доцільне**:

1. Взяти за основу доктринальні положення про те, що ефективне функціонування національної правової системи неможливе без уніфікації, гармонізації та збалансованої взаємодії усіх елементів. Конституція України виступає фундаментом національної правової системи та базою для правотворчості, а тому потребує ретельної уваги, відповідального та зваженого ставлення щодо її модернізації.

2. З огляду на зазначене учасники конференції висловлюються на підтримку проведення в Україні конституційної реформи як головного напряму сучасних процесів реформування інститутів влади та утвердження демократичних гарантій життя громадянського суспільства на правових засадах.

3. Визначити пріоритетними завданнями сучасних фундаментальних досліджень наукову розробку проблем теорії конституційного права України в контексті оновлення Конституції України щодо прав і свобод людини, розширення конституційних гарантій їх захисту, конституційного забезпечення проведення судової, адміністративної реформ, децентралізації та муніципальної реформи, удосконалення конституційно-правових засад організації та діяльності органів прокуратури.

4. Запропонувати науковим установам та навчальним закладам:

4.1. Активізувати обговорення принципово важливих питань сучасної конституційної реформи, насамперед щодо ефективної взаємодії влади у системі «Верховна Рада України – Президент України – Кабінет Міністрів України», децентралізації влади та розширення форм участі народу у її здійсненні.

4.2. Взяти участь у розробці Національної стратегії в сфері захисту прав людини, а також реальному забезпеченню їх реалізації в новітніх суспільно-політичних реаліях, що сприятиме модернізація конституційних положень щодо посилення природно-правової обґрунтованості й універсалізації конституційних прав і свобод, зниження рівня декларативності викладення їх змісту, оптимізації обмежень у здійсненні, забезпечення системності їх викладу.

5. Враховуючи, що надійною гарантією демократичного європейського розвитку України виступає використання найкращих досягнень зарубіжного досвіду конституційного будівництва, рекомендувати юридичним науковим установам та вищим навчальним закладам розширити координаційні зв'язки та посилити міжнародне науково-правове співробітництво з проблем конституціоналізму і реформування публічної влади.

6. Закликати наукові установи та вищі навчальні заклади до забезпечення наукового супроводу діяльності Конституційної Комісії щодо розробки пропозицій про внесення змін до Конституції України, ініціювати внесення до неї конкретних пропозицій про можливі конституційні зміни з найактуальніших питань конституційної реформи.

Запропонувати відповідним робочим групам Конституційної Комісії з метою врахування думки широкої наукової громадськості заслухати на своїх засіданнях представників науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів, творчих колективів та груп, які напрацювали пропозиції до проекту змін Конституції України.

7. З метою забезпечення системної реалізації Конституції України рекомендувати початок розробки на державному рівні Конституційної доктрини України як політичного документу з наступним прийняттям її Верховною Радою України

8. Опублікувати матеріали конференції в науково-практичних виданнях та Інтернеті з метою їх широкого оприлюднення.

ПРОБЛЕМИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Костицький В.В.

(Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України)

Рецензія

на монографію «Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період[1]» - К. : Ін-Юре, 2014. – 564 с.

кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Бусол Олени Юріївни

Монографія Бусол О. Ю. «Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період» вийшла друком на піку затребуваності її державою і суспільством у світлі реформ, які проводяться у сфері протидії корупції на шляху до вступу України до Європейського Союзу.

Завдання, яке вирішує автор, є складним, зокрема тому що в сучасний період дослідженнями питань протидії корупції займалося багато вчених різних спеціальностей, і внести суттєвий вклад у науку, сказати нове слово в кримінології з розглянутої тематики є проблематичним. До того ж автором охоплюється широкий спектр питань, які потребують додаткових знань у сфері філософії, кібернетики, соціології, кримінальної психології, оперативно-розшукової діяльності.

Слід зазначити, що кримінологія як прикладна юридична наука до початку розбудови незалежної держави не була достатньо затребувана практиками, як вона того заслуговує, і тому сьогодні набуває особливого значення. У монографії справедливо вказується, що при вивченні корупційної злочинності кримінологи приділяють недостатню увагу вивченню суспільства, процесів, явищ, які відбуваються в ньому, а концентрують свої зусилля переважно на кримінально-правових аспектах проблеми. Сьогодні вчені правильно зазначають, що потреба в кримінологічних знаннях зростає із зростанням рівня управлінських рішень у будь-якій сфері соціального життя.

Монографія складається з передмови, восьми розділів, висновків, післямови і глосарія термінів. Передмова обґрунтовує замисел праці: увагою автора охоплюється висвітлення проблеми протидії корупційній злочинності в інституціях, які за даними міжнародних та вітчизняних експертів найбільше вражені корупцією. Лише деякі з учених принципово позначають заходи з мінімізації корупції в суспільстві «протидією», не вдаючись до змістовного значення, часто вживають терміни «запобігання», «боротьба», «попередження», «припинення», «викорінення» тощо. Автор констатує, що антикорупційна політика держави, а також стратегія і тактика протидії корупції проводяться не на науковій основі, що є однією з причин її неефективності.

У першому розділі розглянуто сутність і генезу понять «корупція» та «протидія корупції», моделі еволюції та форми проявів корупції, а також сутність і поняття вимірювання та оцінювання рівня корупції.

Другий розділ присвячений ретроспективному аналізу розвитку антикорупційного законодавства за часів незалежності України, проблемам антикорупційної експертизи нормативно-правових актів України. В окремому підрозділі автор розглядає правозастосовні колізії антикорупційного законодавства України.

У третьому розділі, присвяченому проблемі організованої корупційної злочинності як загрозі національній безпеці України, розглядаються основні поняття та їх співвідношення. Вперше вводиться в науковий обіг і дається визначення поняття «організована корупційна

[1] Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія / О. Ю. Бусол. – К. : Ін-Юре, 2014. – 564 с.

злочинність». Досліджено види та класифікацію корупційних загроз національній безпеці України, а також чинники поширення корупційної організованої злочинності.

У цьому ж розділі розглядається важлива проблема сучасності – олігархізація політичної влади, яку автор вважає специфічною формою організованої корупційної злочинності в Україні. Однією з форм організованої корупційної злочинності визнається і рейдерство.

Четвертий розділ містить характеристику сучасного стану корупційної злочинності в правоохоронних органах і органах судової влади в Україні.

Дослідження характеризується певною динамічністю щодо своєчасного реагування на зміни у законодавстві, які відбуваються сьогодні, та проблеми, які виникають у суспільстві та потребують своєчасного вирішення, наприклад, проблема люстрації суддівського корпусу, а також проблема невнесення відповідних відомостей про корупційні злочини до Єдиного реєстру досудових досліджень.

Відмічаємо певну сміливість автора як у визначенні характеристики сучасного стану корупції в правоохоронних та судових органах, так і проблем корупційної злочинності в окремих сферах суспільного життя, зокрема в п'ятому розділі наведені, без прикрас, приклади безпрецедентної корупції в українському суспільстві в сучасний період, які дають повне уявлення про масштаби злочинної діяльності в Україні. Так, розглянуто проблему протидії корупційній злочинності у сфері державних закупівель та галузі охорони здоров'я України.

Теоретичним і практичним проблемам протидії корупційній злочинності в Україні в сучасних умовах присвячений шостий розділ. Особливо слід відмітити ґрунтовний розгляд автором позитивного досвіду протидії корупції в країнах Центральної та Східної Європи. Проаналізовані усі антикорупційні стратегії (ретроспектива) Вірменії, Польщі, України, Чехії, Грузії, Молдови та інших країн, які перебувають у стані економічної та суспільної трансформації.

Новизною відрізняється підрозділ щодо критеріїв порівняння чинників ефективності протидії корупції в країнах світу. Заслуговує на увагу погляд автора на протидію корупційній злочинності в умовах процесів світової глобалізації.

У сьомому розділі вирішується проблема вдосконалення заходів протидії корупційній злочинності на державній службі, зокрема, в органах виконавчої влади в Україні.

Восьмий розділ логічно підводить читача до проблеми використання потенціалу громадянського суспільства України у протидії корупційній злочинності, зокрема громадських організацій та засобів масової інформації. Слушною є пропозиція О. Ю. Бусол щодо включення до розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Кримінального кодексу України статті, яка передбачає відповідальність за цілеспрямовану дискредитацію окремих громадян і структур представником засобу масової інформації та за замовлення відповідного інформаційного продукту представнику засобу масової інформації.

При підготовці цієї праці використаний цікавий емпіричний матеріал, достатня кількість джерел вітчизняних і зарубіжних відомих вчених з розглянутої тематики. При вивченні теми та формулюванні висновків також широко застосовується зарубіжний досвід протидії корупційній злочинності. Акцентовано увагу на позитивному досвіді протидії корупції в системі охорони здоров'я країн Європейського Союзу. Розгляд питання корупції в органах внутрішніх справ та медичних закладах України ґрунтується на даних соціологічних досліджень, проведених автором.

Маючи багатий практичний досвід роботи в правоохоронній системі України – у підрозділах по боротьбі з організованою злочинністю, автор через призму цього досвіду висвітлює реальні проблеми протидії корупційній злочинності. Помітна глибока обізнаність автора з політикою держави, існуючими методами правоохоронних органів у протидії корупційним злочинам у сучасний період.

Монографія цінна, поміж іншого, своєю історичною спрямованістю, враховуючи, що Україна вийшла на новий етап свого розвитку – побудови європейської правової держави, та

що спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю припинили своє існування в тій якості, в якій їх розглядає автор.

Практична значимість праці полягає в можливості врахування попереднього досвіду протидії корупційній злочинності, з усіма помилками і прорахунками політики держави і суспільства в сучасний період, для розробки та корегування Антикорупційної стратегії і вироблення відповідної тактики протидії корупції. Розроблені автором рекомендації та пропозиції, спрямовані на попередження, мінімізацію рівня корупційної злочинності, можуть бути використані науковцями, викладачами, аспірантами, ад'юнктами, студентами, працівниками органів державного управління, співробітниками правоохоронних органів. У рецензованій монографії читачі знайдуть відповіді на питання щодо корупції, які цікавлять багатьох громадян.

Водночас рецензована праця не позбавлена деяких недоліків. Наприклад, висновок автора за проведеним нею соціологічним дослідженням, що корупція у відомчих медичних закладах є нижчою, ніж в лікувальних установах іншої форми власності, потребує конкретизації та уточнення.

Автором виявлені правозастосовні колізії Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», сформульовані пропозиції щодо вдосконалення норм цього Закону, розкриті кримінально-правові проблеми антикорупційного законодавства. Однак проект Закону України «Про запобігання корупції», який згодом був прийнятий, у монографії автором згадується, але детально не аналізується.

На нашу думку, в монографії слід було б розкрити проблеми протидії корупційній злочинності також і в інших сферах суспільного життя, окрім тих, в яких розглядає це явище автор. Проте висловлені дискусійні зауваження не знижують значущості наукової праці, яка є однією з перших поглиблених кримінологічних досліджень важливої наукової та суспільної проблеми протидії корупції в сучасний період.

Монографія кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника О. Ю. Бусол, безумовно, робить цінний вклад у юридичну науку.

Доктор юридичних наук, професор
член-кореспондент Національної
академії правових наук України **В. В. Костицький**

«СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА»

Співзасновники журналу
Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Національна академія прокуратури України
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»

Рада співзасновників:
Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор;
Костицький В.В., член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор *(голова редакційної колегії)*;
Литвак О.М., член-кореспондент НАПрУ, доктор юридичних наук, професор
Мельник Г.П., віце-президент Асоціації українських правників.
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Члени редколегії:

Балакірєва О.М., кандидат соціологічних наук;
Безклубий І.А.,доктор юридичних наук, професор;
Бостан С.К.,доктор юридичних наук, доцент;
Гетьман А.П., академік НАПрН України,доктор юридичних наук, професор;
Григорович Л.С., кандидат філософських наук
Захарченко П.П.,доктор юридичних наук, професор;
Ільницький М.С., кандидат юридичних наук;
Ковальчук О.М., кандидат юридичних наук, доцент
Коломоєць Т.О. доктор юридичних наук, професор;
Костенко О.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Костицький М.В., академік НАПрН України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор юридичних наук, професор
Крупчан О.Д., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Марцеляк О.В.,доктор юридичних наук, професор;
Марчак В.Я.,доктор юридичних наук, професор;
Мельник Г.П., адвокат;
Нагребельний В.П., член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор;
Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор;
Новицька Н.Б., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;
Оніщенко Н.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
отець Олекса Петрів кандидат юридичних наук;
Пархоменко Н.М., доктор юридичних наук, професор;
Притика Ю.Д., доктор юридичних наук, професор;
Ромовська З.В., доктор юридичних наук, професор;
Селіванов А.О., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Судаков В.І. член-кореспондент Української академії політичних наук, доктор соціологічних наук, професор;
Фурса С.Я., доктор юридичних наук, професор;
Швець М.Я., член-кореспондент НАПрН України, доктор економічних наук, професор;
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор;
Шуба О.В.,доктор політичних наук, професор;
Щербина В.С.,академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Головний редактор – В.В. Костицький
Заступник головного редактора – Н. Новицька
Редактор англомовних текстів – С.Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 5 від 12.05.2015 р.).

Науково–практичний журнал «Соціологія права» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки» Наказ МОН України № 793 від 04.07.14р.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 18116-6916Р видане Міністерством юстиції України 07.09.2011.

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. 01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ОГОЛОШУЄ

набір до аспірантури з відривом чи без відриву від виробництва
на базі повної вищої освіти

за спеціальністю: **12.00.06. земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право.**

Набір до аспірантури відбувається двічі на рік, вступні іспити: з фахової дисципліни, з іноземної мови, з філософії.

Для абітурієнтів розроблено програми вступних іспитів.

Роботу з підготовки аспірантів організовано за Типовим графіком-планом організації підготовки аспірантів, затвердженим Вченою радою Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЗА ТИПОВИМ ГРАФІКОМ-ПЛАНОМ ПЕРЕДБАЧАЄ ВСІ НЕОБХІДНІ ЕТАПИ Й РЕЗУЛЬТАТИ РОБОТИ АСПІРАНТІВ:

- *складання кандидатських іспитів;*
- *теоретичне дослідження;*
- *експериментальне дослідження;*
- *написання розділів дисертації;*
- *публікації статей у фахових виданнях;*
- *виступи на конференціях;*
- *впровадження результатів дослідження у практику.*

Прийом документів проводиться з 18 вересня до 15 жовтня 2015року.

Вступні іспити до аспірантури проводяться:

20 квітня до 20 травня 2015р.

20 жовтня до 20 листопада 2015р.

Претенденти подають такі документи:

1. Заява.
2. Копія диплому про вищу освіту та копія додатка до диплома (особам, які здобули відповідну освіту за кордоном, – копія нострифікованого диплома).
3. Особовий листок з обліку кадрів.
4. Медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-о.
5. 4 фотокартки розміром 6х4 см.
6. Витяг з протоколу засідання Вченої ради про затвердження теми кандидатської дисертації (для здобувачів).
7. Реферат (обсягом один друкований аркуш) або копії наукових праць за обраною спеціальністю.
8. Документ про складення іспитів з кандидатського мінімуму (якщо мінімум зданий)
9. Копію довідки про присвоєння ідентифікаційний коду.

Паспорт, диплом про вищу освіту й військовий квиток (посвідчення офіцера) вступник подає особисто. Документи подаються у пластиковому швидкозшивачі з 2 конвертами.

Кандидатські іспити - 10 - 18 грудня 2015.

Програми кандидатських іспитів можна придбати в Інституті законодавчих передбачень і правової експертизи.

У Інституті законодавчих передбачень і правової експертизи є періодичні фахові наукові видання для публікацій аспірантами результатів досліджень, а саме:

- Економіко-правовий науково-практичний журнал «Малий та середній бізнес»
- Науково-практичний журнал «Соціологія права»

ЗАВІДУВАЧ ВІДДІЛУ АСПІРАНТУРИ ТА СПІВРОБІТНИКИ ІНСТИТУТУ ПОСТІЙНО НАДАЮТЬ КОНСУЛЬТАЦІЇ ПРЕТЕНДЕНТАМ ДО ВСТУПУ Й АСПІРАНТАМ ЗА ТЕЛЕФОНАМИ:

(050) 4697065
(067) 7340240
e-mail: natalka_bn_@ukr.net

Адреса Інституту:
01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4 оф. 8
тел./факс 278-50-12

Підписано до друку 20.06.2015
Формат 60*84/8. Наклад 300пр.

Видавець і виготовлювач – «Коло»
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Україна 82100
Тел./факс (03244)2 90 60
e-mail: koloopera@gmai.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №498 від 20.06.2001